

W 515713

ANCA IRINA IONESCU

CURS
DE
ISTORIA LITERATURII CEHE
(a doua jumătate a secolului al XIX-lea)

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI

BIBLIOTECA CENTRALĂ
UNIVERSITARĂ
București

Cota N 515 713

Inventar C199802032

ANCA IRINA IONESCU

CURS

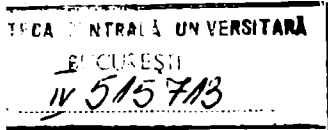
DE

ISTORIA LITERATURII CEHE

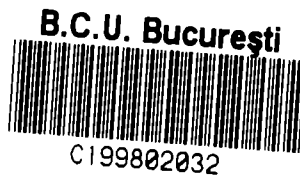
(a doua jumătate a secolului al XIX-lea)

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI

Referenți științifici: Prof. dr. CORNELIU BARBORICĂ
Prof. dr. TIBERIU PLETER

191/24

© Editura Universității din București
Șos. Panduri, 90-92, București - 76235; Telefon 410.23.84

ISBN - 973 - 575 - 179 - 8

<https://biblioteca-digitala.ro/> / <https://unibuc.ro>

Cuvânt înainte

Cursul de Istoria Literaturii cehă, cuprinzând cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, prezintă câteva din cele mai importante personalități literare ale acestei epoci, care au marcat prin activitatea și lucrările lor întreaga evoluție ulterioară a literaturii cehă.

Cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea se deosebește de perioada anterioară, cunoscută sub numele de perioada renașterii naționale, prin mai multe elemente specifice, cum ar fi afirmarea tot mai puternică a burgheziei, a apartenenței naționale, creșterea numărului de cititori în limba cehă și sprijinirea dezvoltării limbii cehă. Se constată o strădanie conștientă de apropiere a literaturii de eforturile noii generații de scriitori, care subliniază în mod deosebit funcția socială a artei. Una din principalele tendințe a fost în această perioadă dorința de a înțelege și de a înfățișa realitatea cât mai obiectiv, contribuind astfel la găsirea căilor pentru schimbarea ei. Alături de această tendință, găsim în această perioadă numeroase opere literare care își propun să aducă în fața ochilor cititorilor contemporani modele de comportament extrase din perioadele de glorie ale istoriei naționale. Se constată, de asemenea, o apropiere tot mai mare de popor, de oamenii simpli, cel mai adesea aleși de scriitori drept eroi ai operelor lor. Scriitorii se străduiesc, de asemenea, să explice caracterul uman în mod realist din toate punctele de vedere psihologice și sociale, subliniind foarte des puterea degradantă a banilor. Analizând cu atenție și pricepere relațiile dintre oameni, autorii acestei perioade ajung deseori la concluzii pesimiste, mai ales atunci când încearcă să descifreze cu ajutorul imaginii lumilor interioare sensul existenței umane. Din aceste lucrări se face auzită dorința de emancipare a individului din societatea burgheză apăsătoare prin normele și cerințele ei.

Istoria literară cehă împarte această perioadă în trei subperioade: prima dintre ele, care începe la sfârșitul anilor '50, așadar imediat după înfrângerea revoluției de la 1848, este marcată de atitudinea combativă a unor

scriitorii ca Jan Neruda și Vítězslav Hálek și a reprezentat un pas important în apropierea literaturii de cele mai importante probleme ale vieții naționale și sociale. A doua subperioadă este ilustrată de literatura anilor '70 și marcată de lupta tot mai puternică pentru afirmarea specificului național, reflectare a eforturilor de eliberare națională făcute pe plan economic, social și politic. Este perioada în care se afirmă cu precădere Svatopluk Cech, Jaroslav Vrchlický, Josef Václav Sládek și Jakub Arbes. Cea de-a treia subperioadă a celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea cuprinde sfârșitul secolului, ultimul deceniu al acestuia și fiind reprezentată de un număr mare de scriitori de primă importanță, va forma obiectul unui curs separat.

Perioada tratată în curs este o epocă de puternică afirmare a spiritului ceh, caracterizată în special prin optimism și încredere, așa cum spunea Jan Neruda : " Era un entuziasm care ajungea până la cer și cu care se puteau înfăptui minuni. Era încrederea în viitor și în această încredere era puterea unor uriași. Poporul se bucura de renașterea sa și privea cu bucurie spre viitor, se iubea pe sine și de aceea iubea pe fiecare membru cinstit al poporului. Era o perioadă însoțită . . . un timp al dragostei încrezătoare, un timp al sărbătorilor" (Národní listy, 14 august 1978).

VÍTĚZSLAV HÁLEK (1835–1874)

Vítězslav Hálek se narodil 5. dubna 1835 v Malé vesnici Dolínku u Mělníka a byl synem hospodského. Za svého literárního působení zůstal V. Hálek ušetřen bolestí a nezdaru. Měl klidný život, oženil se s milovanou dívkou a žil v harmonii ve svém manželství. Rozhodující význam pro jeho formování měl příchod do Prahy, když se roku 1847 stal žákem na Akademickém gymnasiu. Také v Praze si začal plně uvědomovat své národní sounáležitosti a začal chodit do kroužků, jež vydávaly časopisy oslavující svobodu a slovanskou myšlenku. Přispíval články do studentských časopisů, četl klasickou literaturu, Kollára, Čelakovského, Erbena. Odmítl stát se knězem, jak si přáli jeho rodiče a navštěvoval přednášky z historie estetiky a filosofie, nedokončil studia a rozhodl se stát se spisovatelem. Smělé rozhodnutí věnovat se jen literatuře způsobilo Hálkovi značnou starost. Miloval dívku, kterou jako nemajetný student soukromě vyučoval. Zámožní rodiče rozmýšleli se dlouho mají-li svolit k dceřině svatbě s člověkem bez pevně zajištěného vydělečného postavení. Konečně ale Hálek a Dorotka Horáčková se vzali a žili šťastně spolu do předčasné Hálovy smrti, v roce 1874.

Podarilo se mu redaktorstvím několika časopisů a almanachů a zejména stálým zaměstnáním fejetonisty a kritika v Národních listech si zabezpečit živobytí. To v tehdejších poměrech také platilo za nevšední úspěch. Byl uznáván velkou většinou čtenářstva i veřejného mínění za nejlepšího ze soudobých básníků, většího než sám Neruda. Hálek měl o básníkovi vysoké mínění, nazýval ho ve výmluvných verších věštcem a vůdcem lidu božího.

POEZIE

V roce 1858 vyšla první jeho básnická kniha *Alfred*, lyrickoepická skladba, pokračující tradici povídek byronského typu, napsána i pod silným vlivem

Máchova *Máje*. Je to tragický příběh zklamané lásky a zločinu hlavního hrdiny, který hledá smysl života v lásce. Nejzdařilejší části celé knížky jsou lyrické sloky v milostných a přírodních verších, složených s očarujícím citovým kouzlem, kde se ozval v české literatuře autentický talent. O Hálkově *Alfredu* psal Neruda, že je to „prvosenka jeho básnického jara“, která poutala právě četnými svými krásami lyrickými.

První lyrická sbírka Hálkova, *Večerní písně*, vyšla o rok později v 1859. Je to knížka, která se těšila velice širokým oblibem čtenářstva, právě pro svůj okřídlený optimismus, pro nekonečné jaro, které vyznívá v duši básníkovi, jež tak vroucně touží po lásce:

Z větví se lístek tačí ven
a ptáčkům z hrdla hlasky
a v nádrech v srdci mladounkém
tam klíčí poupě lásky.

Hálek cítí nutnost milovat, jeho srdce až puká radostí a hlídá si úzkostlivě lásku svou:

Myšlenku spánek přemáhá,
noc s dnem se v bdění střídá
jen srdce v prsou stále bdí
a tam si lásku hlídá.

Pro Hála je láska velkým zázrakem, protikladem smrti a naznakem věčnosti, kterou jsou očarováni i andělé na nebi:

Ba andělé tam, na nebi,
když zpěv jim z harf se roní –
o čem by mohli zpívat jen,
nesmíme zpívat o ní !

Celý vesmír je plný lásky, opěvuje lásku:

Noc byla krásná, průhledná –
až v nebe vidět bylo;

.....
o žel, že nejsi přítomná
bys uslyšela se mnou
jak všechno, všechno kolkolem
řeč rozpráví tak jemnou.
Jak celý vesmír jeden zpěv,
jen z všeho nader řine,
jak slabounký to ohlas jen,
co z lidských srdcí plyne.

Ve své recenzi o *Večerních písních* píše Neruda, že našel ve sbírce velmi krásné písně, hluboký cit, pěkné obrazy (ač právě ne nové) a přirovnává je s výtvary Heineovy muzy tím, že oba básníci nechtěli napodobit písně národní a přece pějou jako by písně jejich z lidu vycházely. Za nejpodařenější považuje Neruda báseň číslo VIII.

Ten slavík ani neuleh
a u zpěvu celý rozplývá;
tu dlouhou píseň o lásce –
můj bože, kdy ji vyzpívá ?

Představa ideálního citu lásky nabývala u Hálek obecného smyslu. Pro mladou generaci, která měla naději, že se český život změní tak, jako přichází po zimě jaro, znamenaly Hálkovy verše předzvěst tohoto procitnutí.

Hálek není jenom pěvcem své osobní lásky, nýbrž poetou světa a nádejí lidstva:

„Nedobře lidem bez zpěvu“ –
tak bůh v svých soudech mluvil
a lidem stvořil básníka
a to mu věno uvil:
„Co živ jsi neměj pokoje
jen o bolestech zvídej
a v nádeji vždy oklamán
svůj chléb jen v pláči jídej.
Nech srdce na krev zderou ti –
nech strom tě po všech končinách –
ty miluj je a zpívej!“

Ve své studii roku 1948 ocenil Zdeněk Nejedlý o sto let později lidskou prostotu a optimistický jas Hálkova myšlení a citění, jeho vyhraněnou lidovost, kterými se klasické dílo básníka dostává do těsnějšího styku s revolučně zařízeným životem národního společenství. Těm, kdo mu vytýkali, jak jeho přítel Neruda, že jeho verše jsou příliš lehké, že "naše doba není více pro takovou čistou lyriku, která nevšímajíc sobě toho, co se kolem v světě rodí a jím hýbe, nedomáhajíc se širšího oboru, jen na srdce básníkovo jak z ruky přírody vychází a na jeho zcela osobní city se obmezuje", ukazuje Hálek svými slokami, že mu osud svého národa není cizí, že si je vědom významné úlohy básníka v životě lidu svého:

Kdo v zlaté struny zahrát zná
jej ctěte víc než sebe,
nebot vás tak bůh miloval
že poslal vám ho z nebe.

Hrozné, když bůh neúrodou
a morem trestá přísně;
však ze všech trestů největší,
když národ nemá písň.

Píseň je protikladem smrti a hlavním pomocníkem národa v jeho zápase se zánikem:

Ten národ ještě nezhybnul
dokud mu věstec zpívá
a píseň v nebi zrozená
i ve smrt život vlívá.

I v dalších básních této sbírky upozorňuje Hálek na poslání básníka, kterého vidí jako proroka lidstva a kterého si třeba vážit:

Nekamenujte proroky
neb pěvci jsou jak ptáci;
kdo hodil po něm kamenem,
k těm víc se nenavrací.

Jeho srdce je nejčistější:

Jeť srdce pěvců nejčistější
a všeho hněvu prosté,
a co vám zpíval od srdce,
to ve svém srdci noste.

Hálek byl oblíben čtenářstvem od samého začátku i když literární kritika nevždy souhlasila s ním, a jeho dobrý přítel a spolupracovník Neruda byl toho názoru, že ten cit je dostačující jen na patnáct básní. Nám se však zdá, že jeho první sbírka lyrických básní neomezuje se na opěvování jeho subjektivních citů, ale podařilo se mu vyjádřit i všeobecné myšlenky o úloze básníka ve společnosti.

V roce 1859 uveřejnil Hálek další dvě lyricko-epické skladby *Krásná Lejla a Mejrima a Husein*, které nestojí ale na stejné výšce s *Večerními písněmi*.

"Hálek byl lyrikem. Lyrika mu uložena byla do kolébky a poslední píseň, která se zachvěla s jeho rtů, byla lyrická" prohlásí Neruda. Na rozdíl od jiných svých vrstevníků, žil Hálek v harmonii, prožíval chvíle štěstí v manželství s dávnou láskou Dorotkou Horáčkovou a objevoval brzy mládí, radost, zdraví a rovnováhu i v přírodě. V letech 1872-1874 vydal postupně tři svazky básní pod titulem *V přírodě*. Je to sbírka plná optimismu, vzpomínek na krajinu, kde prožil dětství, která oslavuje obnovující sílu přírody:

Dech jara sezval přátele
a jak by neznal hrází
k té mé duši pokynul,
a do všech růží vchází.

Básník opěvuje dobu rozkvětu přírody, ale nezapomíná na to, že je to doba znovuzrození lidu svého:

Jest doba poupátek a růží
rosy, doba slavíků
tu každé kvítko má svou vůni
a ptáček na sta jazyků
Jest doba povzletu a plesu
a hraní, doba zasnutí
Jest doba pohádky a báje
a divů, doba zázraků

ale i souběžně:

Je doba pravdy přec a skutků
květ v slovu stojí odvěkém
pták bez klamu své srdce zjeví,
a člověk zas je člověkem.

Básník dělá časté paralely lidského života a přírody, která je tak mnohotvárná, pestrá a bohatá v barvách a již by se básník chtěl podobat, aby nevšedněl, aby se nestál jednotvárným a nudným tvarem, aby se radši stál mohutným stromem, než člověkem s nehýbnou maskou:

Jen zevšednět mi nedej, bože,
v tu píď, již měřila mi svou láskou;
to raděj smrt, smrt desaterou,
než býti hrobem s lidskou maskou.

Být člověkem a přec jím nebýt,
nic nemít, co je duši svato,
bez lásky, bez jara a touhy
a v srdci chlad a nezahřáto !

.....
O, bože, radš bych chtěl se státi
na širém poli silným stromem
ten z jara aspoň zákvete si
a v létě ptáčků bývá domem.

Hálek se zase vyjadřuje i v této sbírce o úloze básníka ve společnosti a odmítá servilního pěvce-lokaje bohatých lidí, ozdobou jejich luxusních kočárů:

Mám v povržení každou píseň,
jež mrav i šat má s lokajem,
by velmožům se lípla k pátám
a droutkám bylo v pronájem.
Já opovrváhu každým pěvcem
jenž sebe k vozu zapřáhá,
by pán se pyšnil na kozlíku
kdy on se koňsky namáhá.

Podle Hála, takový básník nic jiného si nezaslouží, než:

A přísámbůh, ten bídný pěvec
víc nezaslouží navzájem,
leč aby těm, jež opěvoval,
byl do své smrti lokajem.

Druhý díl svazku zahajuje báseň *Vy chlubná ústa Vatikánu*, v níž prohlašuje autor, že příroda je nad vším jiným ve světě protože je tvůrčí silou, rodící život a krásu, na rozdíl od "chlubných úst", které považují sebe na místě božím a "místo boha bohové":

Vy chlubná ústa Vatikánu,
vy místo boha bohové:
jen jediný mi stvořte lístek
jímž voní kéře růžové !

O nich ale příroda ani neví, její stvory je ignorují:

Však ani brouček o vás neví,
když v slunci tom se zahřívá !

Háلكovo pojetí lásky k přírodě mělo bohoslužebný ráz. Básník zbožštil ji, učinil si ji předmětem uctívání naprosto náboženského. Všechny vlastnosti, které pravověrná křesťanská mysl připisovala představě věčného boha přinášel svobodomyšlný Hálek na neosobní bytost všeobsáhlé přírody. Pro Hála, bůh rozpráví s každým broukem, "a též se mnou se zastaví" protože básník nejlépe ví:

...kdy světít velký svátek:
když otevřou se nebesa,
a mladá země z plné duše
a květ, vůni, píseň zaplesá !
Tak sic není v kalendáři
však světu kniha od věků,

a každý lístek jara ví to,
kdy bůh je nejbliž člověku.

Hálek zachycuje s radostí každodenní přírodní jevy, ale s největším mistrovstvím i zde jako i v předešlé sbírce znovuzrození, vzkříšení přírody na jaře:

Stráň pukla v lilie bílé,
jak když napadne sníh,
mé duši tak to je milé
snad vykvetla mně z nich.

Důležité je u Hála stálé souladění přírodní atmosféry s intimní, subjektivní náladou autorovou:

Kol stráně větérek vlaje,
jak když tam k tanci zvou,
v mé duši všechno už hraje –
snad našla družku svou.

Básníková duše je pořád jak májový den:

Tys jak májove to loubí,
když se v teplé šero skládá,
a v šum dýchne z nitra, z hloubí –
duše mladá !

Hálkovi byla příroda "víc než matku", viděl v ní nadlidský souhrn lásky, dobroty, moudrosti. Klád jí za vzor člověku zkaženému zvrhlou civilizací, tyranskou panovačností, kořistným sobectvím. Vesmírné hmotné stvoření promlouvalo k němu: "já čítám zákony všech zákonů, / jež vyšly z přírody pravěčné ruky". Jsou to zákony harmonie přírodních věcí pozemských a kosmických, v klidu venkovského kraje, v pestrosti barev a tvarů, stínů, zvuků. Arne Novák přirovnal jeho způsob líčit přírodu křehkou skladbou světlých barevných tónů k malířskému impresionismu. Dokladem vysoké umělecké hodnoty poesie třídílné knihy *V přírodě* je to, že básně přetrvaly v oblíbě čtenářstva přes nápor ničivého času.

Hálek psal i epické básně, stejně jako i všichni jeho vrstevníci, pod silným vlivem a dojmem Erbenovy *Kytice*. První básně tohoto druhu najdeme už v jeho studentských sešitech; první jeho tištěná báseň byla balada *Nekřtěncova duše*. Ve svých *Baladách* (1862) zamýšlel se autor nad záhadkami života a smrti, nad otázkami viny a trestu ale nevyrovnal se v umělecké práci tohoto druhu Nerudovi, mistru epické skladby přísně soustředěné a slohově pevné. Výpravné jádro básně bývá občas zamlženo, souvislost dějová rozrušena. Jsou to básně s různým tematem, opěvující ženskou krásu, která z obyčejné ženy dělá královnu:

Dnes, drahá matko, první ples,
jen jedna plesu královna;
které se vavřín podá dnes
kdo zejtra jí se vyrovná ?

(*Královna plesu*)

Tematicky blízká k této baladě je *Svatební šat*, kde nám autor vypravuje o ubohé dívce, která šije svatební šat "šat sobě, ale pro jinou":

Kolikrát jehlou zapíchla,
tolikrát z duše povzdychla,
kolikrát nitku protáhla
horká jí slza zasáhla.

V duchu Erbenových balad je napsána i *Mrtvých stráž*. Mladý člověk je pohřben a hned popůlnoci mrtví z hrobu povstali a kol něho se shukli:

"Dokud jiného nevnesou
co stráž ti stát zde nutno!"

Ale hoch měl ve vsi milenku, která mu slíbila, "Až za hrob lásku věrnou". Milenka kouká z okna a konečně půjde za ním, aby splnila, co tenkrát přislíbila.

Jiné básně jsou veselejší, ba dokonce žertovné, jako např. balada *O Matěji*, kterému se vede výborně v pekle:

Jídla, pití

to má v pekle víc než dosti;
holky? ty se tak jen třesou
když zavětří rosol v kosti.

Matěji se nechce ven z pekla a posílá na zem ďábla:

Od těch časů čert je v světě
a až dosud lidi ždímá.

V Hálkových *Baladách* najdeme bohatství opojného lyrismu, sílu obrazotvornosti, malebné detaily. Hálkova odvaha pracovat s obrazným novotvarem předcházela pozdější průbojnost fantazijního myšlení za rozkvětu Nezvalova poetismu. Roku 1935 říkal Jan Mukařovský o *Baladách a romancích* Háлка, že jejich "některým číslům bychom dnes dali přednost i před *Pohádkami z naší vesnice*. Je to kniha velice rozmanitá, o níž ve své kronice v *Národních listech* (18. listopadu 1874) psal Neruda, že uvítá nové to dílo jakožto opravdové zas obohacení literatury české: "Nebude čtenáře, aby nebral Hálkovy *Pohádky* do rukou s pocitem elegickým". Je to velmi rozmanitá knížka "popisující zajímavé a příznačné postavy. V nich se plně odráží dozrálост Hálkova, "uvědomělé nastoupení nejvlastnějšího mu směru", jak říkal Neruda. "Zde je Hálek Hálkem celým, zde podal důkaz, že se vymanil ze všech o sobě třeba brilantních pokusů, že došel do nejlepšího vědomí umělecké své individuality, že dozrál". *Pohádky z naší vesnice* zahajuje báseň *Naše vesnice*, v níž se seznamujeme s venkovskými postavami:

...Jde pasák s liným stádem
a smekna, v letech couvá nazpatky –
... Jde hrobník, s motýkou a písni
hrob starý překopat na nový.
... Jde starý houslař, v očích mhu a mžitky,
znám jeho houslí dušné rozmary.
... jde matka, otcí dítě ke rtům zdvihá
jde dívka s větou v oku tajemnou.

Hálkovi je ta krajina dobře známa, "vše známo tak", říká on, "všech tvář je mně jak otevřená kniha / v ní celý život popsán přede mnou". Pořád vrácí se ve vzpomínkách ke své rodné, drahé vsi:

Ty stará vesničko na klidné pláni,
když uvidím tě, poutník zemdlelý,
tys vždy tak zleštěna mi k uvítání
jak v matky vráskách úsměv útkvělý.

Básník stále ještě miluje svou vesničku:

I zazvoní zvonek na červené věži
jak starý přítel, tak má teplý zvuk,
a když mu zpěvný tlukot po vsi běží,
já slyším v něm i svého srdce tluk.

Nejsou to pohádky v běžném slova smyslu, Hálek neveršuje nějaké národní pohádky. Autor líčí život šumařů, kočujícího to národa, který hraje a zpívá všude a všem:

Jdou šumaři od města k městu
ode vsi ke vsi pořádem,
jak tažní ptáci krátí si cestu,
vesele zvučno bude všem.

(Šumaři)

Zas v jiné básni kreslí nám výborný obraz cikanského tábora (*Cikánská večere*): S velkou citlivostí opěvuje Hálek mateřskou lásku v postavě matky zběhlého vojáka, kterého hledá sto mužů. Setník dá rozkaz nový svým mužům:

"Sem s jeho rodnou mateří,
ta ví, ta nám o něm poví !"

Ale hrdá a milující matka jim odpoví beze strachu:

"Mne mučte touto hodinou,
já vím, že o synu nevím.
Však vědět, kde se vám schová,
pak teprv nepovím slova".

Ve vesnici jsou i směšní lidé, které autor líčí v humoreskách:

Jde Jíra, šaty rozedrané,
jak když to v mlejně semele,
a vítr mu hrá s hebkým cárem.

(Jíra)

Zajímavá humoreska je i báseň *Husar*, v níž vypravuje básník komický příběh. Husar přijde do chalupy k sedlákovi, objednává si víno, jídlo, seno pro koně a pro sebe "ženu v obsluhu". Sedlák dělá mu všechno po volí, ale říká, že ženu nemá. Tedy

Husar vzhůru kníry kroutí,
mlaská blažený:

"Slyš, sedláku, co mne rmoutí –
že jsi beze ženy !"

Na což odpoví mu sedlák:

Sedlák kouká do sklenice
hlas mu v pláč se chvěl:

"Mně to rmoutí ještě více,
že jsem ovdověl".

Ale to ovšem není pravda, protože když přišel do domu, tvrdí husar "ženská jako karafiát / šla mi otvírat." Ale sedlák se nevzdá, odpoví husarovi, že je to duch jeho ženy a že "komu se ta ukáže, ten rána nedočká". Ustrašen husar utíká a "sedlák ženu k srdci vine, hladí po líčku".

Jsou v té sbírce i noční pohádky jako *Pohádka o hvězdné panně*, anebo *Lesní panna* a vedle veselých a humorních básní, básně smutné, líčící bolestné scény ze života, jako např. *Dražba*, v níž autor vypravuje jak byla prodána na dražbě kráva chudé vdovy:

Kravičku vedou ze chléva,
dvůr plný, sotva že stačí
na prahu vdova omdlévá
naškytá v oněmlém pláči.

Bídná matka musí tu kravičku prodat, poněvadž muž jí zemřel, má pět dětí a ona se v práci zchromila. Krávu musí prodat, i když byla to jejich poslední oporou:

Mé děti, robátka milá,
Života naše zásoba
váš chléb a jediná síla.

Pohádky z naší vesnice dobyly Hálkovi zvláštního místa v české literatuře, ale bohužel, jak řekl Neruda, "v tomtéž okamžiku ho zachvátila smrt, když na Olympu světové literatury zasedl na křeslo, na němž neseděl před ním nikdo a na něž po něm nezasedne nikdo ! Stal se originálem, rovným originálem jiných literatur. Stojí zde co individualita úplně a všestranně rozvínutá; Hálek lze napodobit, lze ho následovat, Hálkem být nemožno".

PRÓZA

Václav Hálek, jako všichni jeho vrstevníci májovci, psal i prózu, v níž podával realistický obraz společenského života. Pokusil se také napsat román *Komediant* (1861), ale nepodařilo se mu složit vyrovnanou kompozici. Zato ale mnohem zdařilejší byly jeho krátké prózy, novely a črty, které čerpaly svou látku většinou ze vzpomínek autorových z dětství stráveného v krásné krajině kolem Mělníku.

Mladistvé prózy Vítězslava Hálek vznikly nejdřív v časopisech v letech 1857–1861, v prvním období básnickovy literární činnosti a potom společně, v jednom svazku, v roce 1862. Ráz těchto prací je převážně průpravný, přesto však z nich poznáváme jejich autora v hlavních rysech už celého. Hálekův vztah k národní společnosti, jak se odráží v jeho povídkách byl určován jeho bohatými zkušenostmi osobními, jichž nabyl doma na vsi a v Praze. Na venkově poznal selskou tvrdost vůči dětem, lakotu, bránící lidskému štěstí, tíhu sociálních nerovností.

První Hálkovy prózy obsahují humoresky, jako např. *Z Amorova deníku*, nenáročný novelistický pokus s jádrem vtipu a zajímavými ozvuky autobiografickými, za to následující povídka, *Kterak se pan Suchý hněval na svět* kritizuje duševní prázdnotu a snobismus tzv. "vzdělaných lidí", kteří předstírají zájem o kulturu a vytvářejí umělecké názory pražských měšťackých salonů.

"Pan Suchý byl právě v létech prvního chmýří, které se mu pod nosem sice už zmohlo v dosti obstojnou houšť" a aby si mohl obdivovat kníry, koupil si zrcátko. Jednou spatřil na ulici dámu a umínil si, že musí být "Ta anebo žádná!" Poněvadž jeho milovaná Berta byla velikou milovnicí divadla, "a dle toho začal pan Suchý" – i když neměl žádný zvláštní zájem o divadlo – "duševní předělávání sama sebe. Sotva že se ráno vzbudil, běžel do kavárny, objednal si všechny místní noviny a učil se referátům nazpaměť". Pan Suchý se naučil také "všelijakým mravům a nemravům, jimiž se chlubil tenkrát, když se zmohl na parket, v divadle či v koncertě. Uměl se obracet zády k jevišti, když se hrálo; díval se po lóžích,

jakoby mu na kuse ani nezáleželo a on jen kvůli tomu sem přišel, aby se podíval, jaké krásy se tu sešly; dovedl mluvit polohlasitě o kuse, aby lidé věděli, že mu rozumí, uměl se ošklibat, když nějaký herec se podřek v některé slabice (...) zkrátka, pan Suchý se dovedl chovat, jako by byl divadelním referentem".

Ještě patrnější je satirická útočnost humoresky *Mladá vdova a starý mládenec*, kde v postavě "mecenáše" Proutka vykreslil Hálek člověka blízkého panu Suchému, majícího ale ještě navíc rys "vlastenectví", měštacky chápaného. Autor seznamuje svého čtenáře se svou hrdinou důkladně: "Náš starý mládenec se jmenuje František Protek, jest rodilý Čech, katolického náboženství, 43 léta starý, stav: *svobodný*. (...) Dále Pan Proutek jest bohatý a velmi vzdělaný člověk – za takového se aspoň snaží všude uznána býti. Vedle toho jest též vlastencem; totiž jen tak, aby se to zdálo. Neboť to prý nenáleží již k vzdělanosti, aby byl člověk výhradně vlastencem, a proto jest pan František Proutek vlastencem jenom někdy; někdy je též výborným vlastencem, totiž tenkrát, když to nic nestojí. Když to ale něco stojí, když požaduje *idea* též obětí, tu ujišťuje pan František Proutek svatosvatě, že jest horlivým vlasti–, rodu– a lidumilem, proto ale přece nic nedá. Po straně kleje, že vlast požaduje stále jen peněz, vlastenci že jsou samá žebrota a že myslí toho, který něco má, odřít z kůže".

Suchý a Proutek jsou povahové studie téhož lidského typu, proti němuž vedl Hálek usilovný a důsledný boj po celý život – zejména jako žurnalista, jak uvidíme dál.

Výsledkem Hálkova studia společenských poměrů pražských jsou i humoresky *První láska*, pokus o slovesné vyjádření vnitřních zážitků autorových. Hlavní hrdina novely, Jaroslav Čermák – předobraz herce Jaromíra Sušila z Hálkova pozdějšího románu *Komediant* (o němž jsme se výše zmínili) je do značné míry spisovatelovým autoportrétem: "Jaroslav nerád mnoho mluvil, zvláště byla-li řeč o věcech obyčejných. Často se stavěl i naivním, ale každý se zmýlil, kdo jej za takového měl. Bedlivě pozoroval každé hnutí a dával pozor na každé slovo sousedící s ním. Leckdys i chytal na slovo aneb vtipkoval, a to někdy tuze rád". Je to ovšem portrét jen schematizovaný a poznáváme z něho spíše to, čím se chtěl báník zdát, než čím byl. Tato novela má však v Hálkově literárním vývoji zvláštní význam, poněvadž je dokladem jeho vnitřního neklidu, s nímž básník stále hledal svou uměleckou cestu. V *První lásce* nacházíme už známky toho, že konečným cílem, o nějž usiloval, bylo zobrazení životní reality.

Poslední ze čtyř humoresek Hálek, alegorická *Pohádka o jednom klobouku* je satirou na byrokratickou servilnost a společenské kastovníctví.

Větší úspěch měl Hálek v povídkách druhé tematické skupiny, v povídkách z venkovského prostředí. V nejranější Hálkově povídce, v *Bajramě*, rozpoznáváme cikánskou romantiku jako vliv četby, neboť Máchův román *Cikáni* byl otištěn v *Lumíru* v roce 1851 ale jsou patrné zde i zdroje inspirační z básníkovy mládí, prožívaného na vsi, figurky vesnické jako např. vesnický tlampač (slovo, které autor vysvětluje takto: "V některých krajinách jmenují řečenou osobu *tlampačem*, jinde se nazývá též *starosvatem*): Tlampač jest zajisté člověk důležitější, než by si mnohý mohl myslet. Tlampač zná holky a hochy z celého okolí dokonale; on zná všechněch slabostí i lepší stránky, on ví, který by se ku které hodil a která ku kterému, a co on ví, to dlouho neдрží za zuby – jde k té a

k oné, chválí jí toho a onoho, jde k tomu a k onomu, chválí mu tu a onu – stane se z toho svatba a tlampač může celý týden pít. Tlampač je jako pavouk; on setkal již po celém okolí takové množství mladých lidí v manželství, že by na to nestačil žádný rejstřík. Ale tlampač to všechno nosí v hlavě."

Další zajímavá a autentická figurka, vycházející z Halkových vzpomínek je *ponocný*: "Tlampačovým pobočníkem nižšího druhu je ponocný. Ponocný, když nepije, ví, kdo kde v noci vyjde z domu, kam jde, jak dlouho se tam zdrží, kde který chasník se potuluje, a on se o to stará, aby bylo pravdivým. Ponocný ví, co mnoho jiných lidí neví, poněvadž on nespí, když jiní lidé spí – on je zlodějem, jenž se vkrádá pod tajemnou rouškou temnoty (...). Ale jak pravím, náš ponocný rád pije a tu velmi rád na svůj ouřad zapomíná a jest nerád, když mu ho někdo připomene".

Podkladem následující povídky, *Jiřík*, je zřejmě kus skutečného vesnického života. Hálek zde nám představuje vážný problém, který se potom stal ideovým jádrem většiny jeho vesnických povídek: citové vztahy lidí jsou narušovány hospodářskou nerovností. Důsledky této trpké morálky poznává i hlavní hrdina povídky, Jiřík, který ztrácí lásku zámožné dívky: "Za našich časů holka s penězi – to jde jako z telegrafu. A za našich časů, kde se láska licituje, dívat se na něco jiného nežli na peníze, – nu, dovolu mi, to je přece sprosté ! (...) Kdo nemáte peněz, byl tou bratrskou radou, abyste se ani nezamilovali. Neboť láska bez peněz – to přece chápáte, že láska bez peněz je jako víra beze skutků ! Z lásky ani advokát nic neudělá, a jak by mohl někdo žádat, aby dal Novák dceru někomu z lásky !"

Povahovou příbuzností hlavních mužských postav i základní osnovou dějovou blíží se *Jiříkovi* povídky *Kovařovic Kačenka* a *Muzikant*.

Kačenka byla dcera Kováře, "holka jako na perách, celého dne neměla stání a do práce byla jako oheň. Zdravá byla jako řípa a veselá jako ptáček. Celý boží den zpívala. Na poli, ve stodole, doma – ať dělala cokoli, vždycky nějakou tu písničku věděla, vždycky veselá, jako ptáček v háji. Ty písně jako by se v ní rodily." Kačenka se seznamuje jednou při tanci s Vojtěchem Bartošovým, hochem "v létech kvůli kterým se mnohá holka snaží vyparádít se a mnohý večer prožije u svíčky, aby se hochu v těchto létech zalíbila. Zkrátka byl v letech, kde se o něm říká, že si hoch hledá nevěstu".

Vojtěch si umínuje vzít si za ženu Madlenku Kejvalovou ne snad protože by ji miloval, ale "Kejvalovic měli pěkný statek, žádné dluhy na něm a jedinou dceru". Ale rodiče hledali pro svou dceru bohatšího ženicha, což Vojtěcha hrozně mrzelo, a tak přestal chodit k Madlence. Náhle si všiml Kovařovic Kačenky a ptal se jí chce-li být jeho ženou, ale zase ne za to, že by byl do ní zamilován, nýbrž jedině proto, aby dělal natruc Kejvalům, kteří "lásku odměřují podle strychu polí, podle peněz ! Madlenka ho měla jen proto ráda, že byl zámožný, a zámožnost kdyby s něho spadla, že by se na něj dívala tak chladně, jak se dívá na tisíc jiných ostatních !" Kačenka ale ho úprímně milovala. V tom ale zasahují rodiče, kteří nedovolují Vojtěchovi vzít si jinou nevěstu než bohatou Madlenku. Ve dne svatby Vojtěcha s Madlenkou, ve chvíli, když vyšli z kostela, Kačence puklo srdce. I u Bartošů bylo smutné. Vojtěch Madlenku nemiloval a dřív než minul rok a den šel za svou zlatou Kačenkou. "Tak se děje, když dětem rodiče brání", končí autor svou povídku.

Příbuzná námětem je povídka nešťastného muzikanta Jeníka; je to v podstatě dějovou variantou jiné Hálkovy práce, uveřejněné o rok dříve, *Přivozník*. Zde stejně jako v *Muzikantu* dává dívka přednost zámožnějšímu nápadníku. Liduška, dcera zámožné a pyšné rodiny, je zamilována úpřímně do houslaře Jeníka, ale nechá se očarovat knížecím komorníkem, za něhož se konečně i vdá, i když ho nemiluje. Jeník se ve dne svatby ptá Lidušky, zda-li svého muže opravdu miluje. Liduška mu neodpoví a chudák Jeník padá mrtev k zemi. Liduška jde žít do města a po roce obdržela její matka od ní psání, v němž ji prosila, aby ošetřovala za ni Jeníkův hrob.

Oba hrdinové těchto dvou povídek, Vojtěch a Jeník, jdou svému osudu trpně vstříc, nedělají nic, aby se osudu svému bránili. Vzniká dojem, že vina je v této hrdinově pasivitě, nejenom v podmínkách společenských, proti nimž nic nedělají, poněvadž neprotestují proti nesmyslným konvenčním předsudkům.

Mezi nejzdařilejšími a nejzralejšími povídkami tohoto období patří i *Muzikantská Liduška* (1861), kde autor vypravuje tragický příběh dívky, která se pomine s rozumem, protože ji rodiče nutí ke svatbě pro peníze. Toník je bídným muzikantem, ale Liduška ho úpřímně miluje a je s ním vždy veselá a šťastná. Liduška se vzpourá proti svým rodičům a stěžuje si, že "toť ani otroku se nemůže vést hůř. I ten žebrák se ptá dítěte, co by rádo, a rodiče nevědí, že jejich dítě jest taky člověkem. Prodávají dítě, jako by je celý čas odchováli na prodej a čekali na kupce, kdo dá více – o bože, člověku div srdce nepukne". Liduška je ze sebevědomých postav, které neustupují nátlaku falešné konvence, nýbrž se směle stavějí na obranu svého milostného citu i proti rodičům: "Máte-li jinou nevěstu nežli mne, možná. Ale moje svatba nebude, to vám zde slibuju, matko, anebo at mne bůh zavrhne z milosti své.

— Nech boha. Tys beztoho již vypadla z milosti jeho. Neboť to nestojí psáno, aby rodiče jednali podle dítěte, jak se mu zlíbí. Rozumíš ?

— Dělejte si, jak chcete. Moje svatba nebude. Můj pohřeb – to by mohlo být, ale svatba nikdy. Neboť to závisí také od vůle mé !"

Když se jí kněz ptá v kostelu: "Berete si přítomného ženicha z lásky anebo z přinucení ?" odpovídá směle Liduška, že "z přinucení" a že má s jiným slib, který ji váže. Vráti se potom a volá pevným hlasem: "Toníčku, můj jediný Toníčku, přístup k oltáři!"

Ale Toník už zmizel z vesnice a už nikdy se potom nevrátil, poněvadž byl přesvědčen, že ho dívka oklamala, když ji viděl vcházet do kostela s jejím ženichem. Od té doby, říkali lidé ve vesnici Lidušce "Muzikantská Liduška", protože ta pořád čekala na svého Toníka muzikanta, a těšila se vždycky, když do vesnice přišla nějaká muzika, v naději, že v ní bude i její milý.

V této povídce je ještě lépe vidět, že vina je u muže, spočívá v jeho pasivitě a v tom že příliš brzo pozbývá důvěry v divčinu lásku a odvalu a vzdává se dříve, než byl přemožen. Svým základním povahovým rysem není příliš vzdálen obdobným Hálkovým postavám v předchozích povídkách. Celá tíha osudu leží na Lidušku a na vykreslení této krásné, statečné dívčí postavy soustředil básník celou svou pozornost a vytvořil první ze svých mistrovských studií charakterových.

Rané povídky Hálkovi patří k živé části básníkovy díla a čtou se s oblibou i dnešním čtenářem.

Nové vývojové stadium odrazilo se v Hálkových vesnických povídkách ze sedmdesátých let. Sem patří povídka *Pod dutým stromem* (Osvěta 1872), kde představuje Hálek přírodu jako nejmocnější utěšitelku lidského srdce do ostrého protikladu k velkému městu, v němž vidí zdroj všech zhoubných nectností. Osiřelá Krista a pasáček Veník, děti hudebně vysoce nadané, jsou nesmírně šťastní v přírodě, na stráni u mohutného vykotlaného dubu. Veníkovi je dvanáct let, Kristě devět a krutí příbuzní je vyhánějí z rodinné chalupy po smrti Veníkova otce. Veník jim vrhá pravdu odvážně do tváře: "Však vím, proč jste ji (Kristu) vyhnali. Že nás měl nebožtík otec radši než chalupu a rádi byste se zbavili také mne, protože se vám jedná o chalupu. Ale to se vám nepovede".

Veník a Krista se dají do světa. Zastavují se v jedné vesnici a začínají zpívat a hrát pro jiné děti, doprovázejí je zpěvem a hraním do školy a ze školy. Pověst mladých hudebníků šířila se rychle a Veník chodil s Kristou od vesnice do vesnice. "Tak jim uplynul rok jako den a tři roky jako tři dny". Ale jednou přišli do města a tam, v divadle, viděl Veník, že je kolem Kristy mnoho mladých pánů a od toho dne se v něm něco změnilo. Vrácejí se k dutému stromu snad v naději, že se staré časy vrátí také, ale Krista teď ho nadobro opustí "a on byl teprve nyní sirotkem". Krista se vrátí do města, kde stane se vynikající zpěvačkou, "královnou divadla". Veník šel k řediteli orchestru a říkal, že je houslista a žádal, aby ho přijal do orchestru. Ředitel souhlasil a dal mu také hrát jedno solo. Tak se Veník a Krista také našli, ale jen na krátkou dobu, neboť byli oba zastiženi předčasnou smrtí. Povídka *Pod dutým stromem* svědčí také o vyjímečně vroucím citu Hála pro hudbu. Vyvíjel se v něm pravděpodobně z bohatých dojmů, zažívaných při muzice v otcovských hospodách. Hudbě připisoval Hálek téměř stejně velkou moc nad člověkem, jako velebné přírodě. Její ohromnou silu oslavil v četných povídkách plných mladistvého vzruchu a lyrické něhy.

V povídce *Na statku a v chaloupce* (Květy 1871) hlavní hrdinové, Jíra a Lenka, vyštvaní nenávisť Lenčiny macechy, utíkají ze statku a slaví v lese svou svatbu. "Chaloupka" byla pustá chatrč na pravém břehu Vltavy, o níž nikdo nevěděl ani kdo ji postavil, ani k čemu to slouží. Vypadala divně, k smichu. Stará, vetchá, vždycky prázdňá, shrbená a skoro kolibavá. Ani jeden šindel nebyl na pravém místě, zdi se potácely, střecha vejskala, samá díra a sama záplata. Bouda stala se okolním lidem jakýmsi pořekadlem, symbolem největší definitivní a nevyhnutelné bídy. Když synové na statku utráceli peníze, říkalo se: "Přivedou to na chalupu". Když přišel ženich, který neměl jmění, říkalo se: "Je z chalupy a chce, abych mu dal dceru." Chaloupka nevábila nikoho a dělala každého.

Ale jednoho dne se do ošklivé chaloupky přestěhoval muž s desetiletým hochem; dlouho tam nevydržel, a zemřel. Po smrti svého otce dal se Jíra se svým psem do světa a tak se seznámil a spřátelil s holčičkou Lenkou, která neměla maminku. Její tatínek, zámožný hospodář na statku, bere Jíru na službu, jako pasáka. Jíra je velice pracovitý a nadaný hoch a všichni ostatní čeledíni ho milují. Večer vypravoval o zvířetech a o ptácích, jaké mají náklonnosti, radosti, návyky, smutky a dovedl skvěle napodobit hlasy všech ptáků a zvířat. Všechno bylo v pořádku na statku do okamžiku, kdy přišla macecha, která nesnášela ani Lenku, ani jejího přítele, jemuž vytýká: "Však si mohu také vysvětlit, že má Lenka tak pašácké mravy; jaké by mohlo být jinak, když ji byl pasák na místě

malky". Macecha snaží se zničit přátelství Lenky s Jirkou. spálí holce všechno, co jí Jíra vyřezával z dřeva a přinášel z pastvy. Lenka se jí začíná bát, i když snáží se být poslušná, poněvadž "maminka říká, co dělám, že jest špatné !"

Konečně vyběhají děti ze statku do chaloupky a nachází tam staré modlitby, z nichž vyplývá, že statek patří ne Lenčině rodině, nýbrž Jírově. Dorostlí milenci slaví v lese sami svou svatbu. Lesní sňatek je výrazem hluboké a svaté úcty Hála k přírodě. Svatba se odehrává nad hrobem Jírova otce a vyslovuje autorovo přesvědčení o tom, že úpřímné city čistých srdcí pravdivěji posvěcují nejvýznamnější svazek mezi dvěma lidmi, než chrámové obřady:

"Když přišli do lesa k hrobu otcovu mezi buky poklekli u kříže, vzali se za ruce a Jíra pravil: 'Bože, jenž si tu přítomen, přinesli jsme dvě srdce a žádáme, aby z nich bylo jedno. Bože, tys již to učinil, duchu mého otce, požehnej nám !"

A Lenka řekla: 'Bože, tys mi objevil, co jest láska, dej ať láska naše jest věčná. Duchu mé matky, požehnej nám !

Oba políbili otcův hrob, pak políbili sebe; pak šli k blízkému pramenu, z něhož Jíra zaléval hrob, pokropili sebe, pokropili hrob a pak si řekli: 'Těd' jsme muž a žena !"

Když si to pověděli" bylo jim nebe v duších a vznešeno jako při zvuku varhan. Když se nato odmlčeli, slyšeli vzduch plný zpěvů, cítili les plný vůně. Ptáci opět přeletovali s větve na větve, veverka se tu honily, zajíc povzdálí stříhal ušima a laňky zůstávaly státi". Jak vidět, jejich svatby se účastní celá lesní příroda.

Děti a mladí lidé vůbec měli v Hálkovi dobrého přítele a horlivého obránce. V jeho povídkách se synové a dcery ocitají v rozporu s rodiči, kteří nerozumějí jejím citům a chtějí řídit jejich život podle svých zvyků a názorů. Hálek odsuzuje přísně starou rodinnou výchovu. Společným rysem Hálkových povídek je to, že děti mají kam utíkat: do přírody, která je, podle Hála, nejlepším jejich přítelkyně a poskytuje utočiště z dusného ovzduší domova. Hálek upozornil také na krivdu, která se děje na vsi starým lidem, výměnkářům, jak v povídce *Na vejmínku*, tak i v novele *Na statku a v chaloupce*, kde bývá často dědeček ponižován pyšnou macechou. Tím dokázal Hálek, že znal českou vesnici lépe než většina tehdejších českých spisovatelů. Znal i slabosti lidské povahy a mluvil o nich zcela otevřeně.

Do prostředí městského umístil Hálek děj povídky *Poldík rumař*. Poldík žil v Praze a jezdil se svým povozem do Podskalí, odtamtud rozvzl do města v blízké písek, v zimě led a tím se živil, sebe a své koně, kteří byli "kost a kůže". Poldík vedl jednotvárný život až do chvíle, když se zamiloval do Mály, holky, která mu nosila obědy do práce. Na začátku se i Mále líbil Poldík ale jednoho dne seznámila se s veselým a hezkým písařem Frantikem a dala se jím převážet lodkou na vodě. Málka se vdá za Frantíka, má s ním dítě ale po osmi letech muž zemře a ona sama onemocňuje. Poldík jí nabízi, aby vzal k sobě hochu na službu, na čemž Málka svolí, jenom že nechce aby se její dítě stalo písařem, poněvadž její muž byl písařem, a zemřel na vodě. Poldík slibuje, že z něho udělá dobrým rumařem a všichni tři žijí potom šťastné spolu, až do Poldíkovy smrti. V hrdinovi povídky vylíčil Hálek člověka ponižované sociální vrstvy. Ale pod tvářností drsného dělníka v nějak přezíraném zaměstnání kryje se muž velkého srdce a čisté lidskosti. I když utrpěl zklamáním v lásce nezhojitelnou

ránu, nehledal úlevu v nenávisti nebo ve msti. Naopak, za starou křivdu se odplácí šlechetným činem obětavé pomoci.

Hálek byl také *autorem dramatickým*. Napsal šest veršovaných tragédií s látkami z české nebo cizí historie. Hálek byl velkým ctitelem Byrona a Shakespeara a snad právě pod podnětem toho posledního cítil nutnost dát českému divadlu hry velkého slohu. Jenom dvě hry *Carevič Alexej* (1860), v níž líčí slabého a váhavého careviče Alexeje v protikladu s otcem, carem Petrem Velikým, a *Záviš z Falkenštejna* (1860), která vypravuje o boji Záviše o trůn s Přemyslem Otakarem II., měly při prvním provedení úspěch. Další tragédie, *Král Rudolf*, vyšla jenom tiskem v roce 1862, protože cenzura nepovolila její provádění na jevišti. V roce 1862 napsal tragédii *Král Vukašin* s námětem ze srbských dějin a v roce 1863 *Sergius Catilina*, v níž zobrazuje úpadek římské společnosti a boj Catiliny proti pánské moci. V roce 1866 hrála se lyrická tragédie *Amnon a Tamar*, nedokončena zůstala hra *Král Jiří z Poděbrad*. Hálkův přítel a kolega, Jan Neruda, se ve svých divadelních referátech zabýval i jeho dramatickou činností. V článku *Carevič Alexej* (Národní listy, 1875), píše Neruda že je "Alexej kusem srdce Hálkova. Mladistvé to srdce bylo plno citů, jichž život vždy nešetřil, plno ideálů, s nimiž skutečnost vždy nesouhlasila (...). Tenkrát byl Hálek ještě velmi mlád, přístupem také vzorům a vnímavé duše jeho opojena velikány dramatického básnictví, nejhoroucněji však Shakespearem."

Neruda zdůrazňuje, že vliv Shakespearův je v *Alexeji* převážný, citelný ještě v *Záviši*, což uznával i Hálek sam a právě proto vrátil se ke své nejvlastnější subjektivnosti a napsal "poetický skvost" *Amnon a Tamar*, o němž ale tvrdí, že je "drama lyrické", drama víc čitací než divadelní". Neruda chválí Hálkův smysl pro dramatičnost na jevišti a různé efekty všech kusů jeho, "kde se nesl silou svou nejzvláštnější, směrem lyrickým". Alexej byl přivítán "jasovou radostí nad náhle se objevivším talentem, udržel se v oblíbě po všechna léta a nejnovější provedení jeho dokázalo, že obliba potrvá". Neoriginálnější postavou celého dramatu je, podle Nerudy, Kikin. "Postava ta z oboru intrikantů, z oboru tedy, kde nové drama spáchalo šablonu nejčastěji. Hálek ale byl právě v těžkém úkolu tomu nejšťastnější jeho Kikin je intrikant naprosto nový, tak prodchnutý myšlenkovou svěžestí dramatickou agilností, že mu ve směru tom není rovného".

O vzestup národní vzdělanosti k vyšší evropské úrovni se Hálek zasloužil nejen svým básnickým a prozaickým dílem, ale také mnohostrannou činností kulturního organizátora a učitele. Byl aktivním členem školy májové a pomáhal při sestavování almanachu *Máj* (1858) a sám redigoval jeho druhý, třetí a čtvrtý ročník (1859, 1860, 1862). Ještě od studentských let byl mu při tom věrným druhem Jan Neruda. Ti dva přátelé, odlišní lidskou a uměleckou povahou, pracovali spolu a v úplné shodě jako redaktori časopisů "Obrazy života", "Lumír", "Zlatá Praha", "Květy". Skoro všechny sami založili.

Mezi jeho nejvýznamnější články patří *Básnictví české v poměru k básnictví vůbec* (Obrazy života, 1859), v němž se postavil proti tématickému a ideovému omezení poezie a žádal, aby se česká literatura inspirovala životem, aktuálními soudobými otázkami české společnosti.

Pokrokové české literatuře chyběl na počátku šedesátých let list, speciálně věnovaný otázkám literatury vůbec a české zvláště. Dost velké možnosti

poskytovaly Národní listy, založené v roce 1861, ale byl to zejména politický deník, v němž nemohlo být literatury a literární kritice vykázáno tolik místa, kolik by si Hálek a jeho druhové přáli. Koncem r. 1863 byla založena kritická příloha k Národním listům, řízena Ed. Gregrem a hned v prvním čísle zde byla otištěna zásadní stať *Úloha kritiky*, podávající úplný a soustavný výklad programu pokrokové české kritiky v šedesátých letech.

Svoje přesvědčení o demokratickém základu české národní kultury i o ideovém poslání uměleckého díla projevil Hálek v obsáhlém nekrologu *Božena Němcová* (Národní listy, 1862). Zajímavé je především to, v čem spatřuje Hálek důvod, proč Němcová byla přezírána nejvyšší společenskou vrstvou své doby, aristokracií: bylo to proto, že tomuto "panstvu" nevyhovovala ideovou smělostí svých děl, jejími "plamennými myšlenkami", které "staví sobě hrady pokroku a bortí trůny". Hálek zde zdůrazňuje, že rozhodující kvalitou uměleckého díla je jeho myšlenkové zaměření a z něho plynoucí aktivní vliv umění a utváření soudobé skutečnosti.

V posledním období Hálkova života přispěla nová, důležitá okolnost k tomu, aby se vyhranil Hálkův názor na vztah umělecké tvorby k životní realitě: Hálkovy stati o Gogolovi a o Turgeněvovi svědčí jasně o tom, že autor nevyjadřuje jen svůj obdiv k oběma umělcům, ale podnícen jejich vzorem snaží se dovést naše slovesné umění k vyššímu vývojovému stádiu, známému dnes pod názvem kritický realismus.

Hálek psal také politické a časové fejetony. V řadě novinářských článků se obracel k mládeži. Varoval ji před sobeckým prospěchářstvím a nabádal ji k vlastenectví, které záleží v bojovném nadšení pro všechno dobré a krásné. Články vyšly roku 1873 i v knížce *Epištoly k našemu studentstvu*.

Roku 1865 podnikl Hálek jedinou větší cestu za hranice rakouské říše. Vedla územím bývalé Jugoslaviie na řecké ostrovy a dále, přes Cařihrad, do Malé Asie. Roku 1871 vypravil se znou na jih, přes Vídeň, Záhřeb a Terst do Itálie. Dojmy a poznatky z putování Hálek malebně vypsál ve fejetonech, kde vyprávěl také o lidech a cestovních příhodách a popisoval kulturní život. Tyto fejetony byly později zařazeny do knihy *Z cest*.

Co se týče *jazyka* Hálkova literárního díla, je třeba upozornit na to, že používal některá neobvyklá slova, jako: *chlebiti, komoň, stádce, středíště* a j. Stejně se už dnes neuzivá v češtině spojení *pokračovat u díle, za těmito podmínkami, byli srozuměni o plán i provedení*. V dnešním jazyce se nevyskytnou tvary jako *o poutěch, mezi hostmi, křídloma, houslistové, smutečné písně*. Musíme ale dobře pochopit, že v době, kdy Hálek a jiní spisovatelé, jako Jan Neruda, psali svá díla, neměl ještě spisovný jazyk tak přesná pravidla jako dnes. Hálkův jazyk má své zvláštnosti, které nejsou zcela ve shodě s dnešními zásadami a zároveň jsou pro nás často zdrojem poznání osobnosti spisovatelova jazyka.

Hálka jako básníka a jako kritika je nutno oceňovat především z toho hlediska, nakolik ve své době pomáhal vývoji české literatury, nakolik přispíval k řešení jejích problémů, nakolik podněcoval hledání nových cest našeho slovesného umění. Hálkovo dílo vydatně napomohlo připravit půdu, z níž později vyrostly nejcennější plody českého písemnictví.

BIBLIOGRAFIE:

Buriánek, Fr. Česká literatura od. 90 let XIX století do roku 1945, Praha s. a.
Idem, Česká literatura 20. století (od moderny devadesátých let do
současnosti), Praha 1968

Čeští spisovatelé 19. a počátku 20 století, Praha 1973

Dějiny české literatury, III. Literatura druhé poloviny devatenáctého
století, 1961

Jeřábek, D., Vítězslav Hálek a jeho úloha ve vývoji české literární kritiky 19.
století, Praha 1959

Novák, Arne, Dějiny českého písemnictví, Praha 1946

Slovník literárních směrů a skupin, Praha 1983

KAROLINA SVĚTLÁ (1830 – 1899)

Karolina Světlá, vlastním jménem Johana Rottová, narodila se 24. února 1830 v bývalé Poštovské ulici v Praze, na Starém Městě v obchodnické rodině, jejíž původ ze strany matčiny byl česko-německý, ze strany otcovy český. Svě literární jméno zvolila si podle své neteřky Karoliny, kterou si oblíbila proto, že byla stejně stará jako její zemřelá dceruška a podle vsi Světlé pod Ještědem, manželova rodiště v ještědských horách.

Rodina branila mladé Johaně a její sestře, Žofii, aby se v nich nerozvinulo spisovatelské nádání. Johanka psala potajmu "slohové pokusy" v češtině a jednou si vzala sešit se svými výtvary omylem do školy, kde se dostal do rukou učitelových. Učitel přišel s tím sešitem domů, k rodičům, a upozornil na to, že kdy by byla Johanka hochem, to by bylo něco jiného, ale u dívky se musí podobné náklonnosti všemožně dusit, poněvadž "talent spisovatelský je u dívky nejen za neštěstí, nýbrž i za poloviční hanbu". A přece byla tatáž rodina, která mimovolně přispívala k jejímu smyslu pro umění i k touze po vědění a vzdělání. Byl to zejména dům "paní kmotry" (v němž byl vychován kdysi otec Světlé) a Světlá ve svých vzpomínkách připomíná uměnímilovnost této rodiny, kdy slýchala o Jeanu Paulovi, Herderovi, Schillerovi, Goethovi, s nimiž se později seznamovala vlastní četbou.

Otce Karoliny Světlé trápilo to, že Češi nebyli přiznáni jako rovni s Němci. Pod dojmem otcova vyprávění, Johanka vytušila, že ona musí být Češkou a česky vychována. Proto také Johanka pocítila vstup do německé školy jako ortel, jako odsouzení: "Ano, byla jsem odsouzena chodit do školy". Bylo to ovšem pro ni odsouzení, protože to znamenalo pro české dítě odcizení se, "přetvoření se v bytost nevděčnou, pohrdající zemí, z níž se rodila". Ve svých pozdějších vzpomínkách svěřuje se Karolina Světlá, že "cítila jsem, že nemám pod sebou pevné půdy, cítila jsem, že jsem vlastně bez národnosti. Jsouc Češkou každým tlukotem srdce, každou krupějí krve, přec Češkou dle mluvy, vychování a vzdělání jsem nebyla, vše, co se podávalo, bylo mi cizí..."

V životě Karoliny Světlé významným mezníkem byl rok 1848. V roce 1848 nastává i v rodině Rottových volnější české smyšlení. Paní Rottová začíná

navštěvovat tehdejší českou společnost a účastní se pamatného plesu na Žofíně, pořádaného na počest slovanského sjezdu dne 10. června 1848. Byly to slavné chvíle, které připomíná Světlá ve svém memoárovém obrazku *Mžiknutí osmačtyřicátnice do naší minulosti*.

Ve formování spisovatelčiny osobnosti významnou úlohu hrála *česká kniha*, zejména od jejích šestnácti let, kdy se začala soustavně učit češtině, spolu se svou sestrou, budoucí spisovatelkou Zofií Podlipskou. Z jejích vzpomínek *Z literárního soukromí* se dovídáme, jak mocně na ni působili Čelakovský, Erben, Vocel, z prozaiků pak zvláště Tyl a Božena Němcová. S Němcovou se Johanka seznámila blíže i osobně. Tyto přátelské styky, které trvaly jen do roku 1853, měly na Světlou kladný, povzbudivý vliv. V Němcové Světlá poznala nadšenou bojovnici za práva žen. Jako ona, sama pociťovala z vlastní zkušenosti nedostatečnost tehdejšího vychování české ženské mládeže. Stěžovaly si na nevzdělanost žen, ačkoli právě ženám byl určen velký úkol, aby "vrátily lidstvu ztracený ráj láskou".

Karolina Světlá považuje český jazyk za "kus mého srdce" a vážně přemýšlí nad ním, jak vyplývá z jednoho jejího dopisu: "Přemýšlela jsem, zdali by to možná bylo, abych se jazyku svému odřekla. Dlouho jsem hloubala a ne ! ne ! ne ! stotisíckrát ne ! to zabouřilo v mých prsou. Jak bych vstavu nebyla si oči své vyloupnouti a hodit je psům, tak málo bych mohla tento spanilý orgán mé duše, tohoto tlumočnicka mých prvních přání a pocitů vyměnit za jiný ! Ne, jazyk můj já nedám ! Já ho přece nedám, to svaté dědictví po nejušlechtlejších duchu předků mých !"

V roce 1858 se vdala za Petra Mužáka a o rok později narodila se jim dceruška, která ale žila jen několik měsíců. Po tomto otřesu psychickém, radili Johance lékaři, aby se nějak duševně zaměstnávala, chce-li se skutečně zotavit. A tak Johana Mužáková začala psát s velkým nadšením, vrátila se v duchu do dívčích let a uplatnila plně svou fantazii. Bylo to právě na počátku roku 1858, kdy tehdejší mladí básníci chystali almanach *Máj* a jeden z hlavních organizátorů nového kulturního života, Vítězslav Hálek, vyžádal jí, aby si svou práci upravila a přeložila do češtiny a dala ji do tisku, snad pod nějakým jiným jménem, bojí-li se neúspěchu.

A tak se stalo, že v prvním ročníku almanachu *Máj* byla otištěna i práce *Dvojí probuzení* s podpisem *Karolina Světlá*. Byla to práce poněkud konvenční a romantická, ale najdeme v ní naznaky charakteristických námětů próz spisovatelky: hledání smyslu života ženy, která si uvědomuje své společenské postavení, dilema lásky a povinnosti.

Velký vliv na formování spisovatelky mělo i její přátelství s Janem Nerudou, s kterým se seznámila již dříve než se stala spisovatelkou. Neruda vedl Světlou k hlubšímu chápání sociálních závislostí na prostředí, když ji připomínal svou vlastní chudobou a od mládí těžký život. To všechno pobudilo Světlou k vyjádření svých myšlenek o výchově žen v *Listech ženám o ženách* (Květy 1867), kde zdůrazňuje nutnost usilovat o emancipaci a o prohloubení vlasteneckého citění. Karolina Světlá vždy stavila na nejvyšší místo svou vlast: "Duch lidu, z něhož sama vzešla, který ji jako člověka sílil a zachránil, ten duch jí jako umělkyně byl učitelem a školou jedinou, co vytvořila jen – s malými výjimkami – vnuknutím jeho", psala o ní Teréza Nováková ve své životopisné studii z roku 1890.

Ve velké úctě měla Světlá také český jazyk a nejednou upozornila na nebezpečí jeho poněmčení: "S velikým úsilím pracuje se na poněmčení našeho českého ostrova na jižním úpatí Ještěda", píše Světlá své sestře Žofii Podlipské v roce 1884 a pustila se odhodlaně do boje o záchranu českého národního života.

Literární dílo Karoliny Světlé čerpá své náměty ze dvou oblastí: ze společenských kruhů měšťánské Prahy a z ještědských vesnic.

Pražské romány a povídky jsou výsledkem vlastních vzpomínek a poznatků staropražských, s nimiž se Karolina Světlá seznamovala již v dětství a mládí. Světlu seznamoval se starou Prahou a jejími pamětihodnostmi a různými pověstmi její otec, obchodník Eustach Rott, který rád vodil po staré Praze své dcery, Žofii a Johanku.

V staropražských příbězích porobovala Světlá své kritice společnost městskou, její cynické sobectví, její prospěchářství a lžimorální pojetí života, její mravní rozvrat. Tak je tomu v takzvaných *salonních novelách*: *Sestra (Obrazy života)* (1859), *Společnice (Máj)* (1859) *Několik dní ze života pražského hejska (Lumír)* (1863), *Rozcestí* (1866), kde kritizuje zejména rodinu a ukazuje, jak měšťácké pojetí života, omezeného sobeckými cíli a ovládaného absolutismem mrzačí člověka, který se musí proti tomuto prostředí vzepít. Světlá považuje ideálního hrdinu za jedinou sílu schopnou ušlechtit ovzduší pražských salonů. Tak je tomu v nejznámější z jejich počátečních novel, v *Lásce k básníkovi* (1860). Podnět k ní dal ohlas, jež vzbudil v roce 1858 památný almanach *Máj*. Hlavní ideovou náplní tohoto díla je spisovatelčina úvaha o poslání básníka, o němž píše, že: "tvůj svět je širě myšlenek, básníku, a domov tvůj hvězdné končiny poezie!... v hlubině citů svých se ponoř, odvaž se směle na nebebořící výšiny idejí a potop z nich zrak svůj v minulosti šero a čerpej z ní pro nás poučení a moudrost, pronikni mlhu budoucnost zastírající a připrav národ důstojně na ni, aby vstříc jí kráčel s myslí sváteční..."

Ke svým prvním románům vzala si náměty z doby na přelomu 18. a 19. století. V románě *První Češka* (1861) vytvořila hrdinku, která se vzpírá proti sobectví své pražské rodině a nachází oporu mezi venkovským lidem. Ve své kritice v *Hlasu* (1862) napsal Neruda, že tato *První Češka* je "nejzajímavější beletristickou knihou ze všech, které během posledních dvou let vyšly", protože knihy "z péra moderní naší spisovatelky Karoliny Světlé dovedou i otázek denních dobře použití. Základem jejím je vždy vznešená některá myšlenka vzrostlá z půdy skutečných společenských poměrů, poukazující však k ideálnímu cíli společenstva, provedená ostrou charakteristikou osob, pestrým skupením situací, ozářená růžovými červánky nově bujícího národního života".

V *První Češce* Světlá konfrontuje poprvé dva světy – měšťactvo a prostý lid. Děj čerpá z historie pražské bohaté rodiny Schönbergů, nejzámožnějších pražských obchodníků, kteří zapomněli, že jejich předek přišel do Prahy bos a otrhán a stydí se za svůj český původ. Nejmladší dcera této rodiny Jitka přilne k česky mluvící chudině a je odstraněna svou rodinou na venkov, aby tam, "mezi nevzdělanými venkovany zcela zanikla", ale stává se naopak: svým hlubokým myšlenkovým převratem stane se plně uvědomělou Češkou, opět "první Češkou" svého rodu, jež se veřejně přiznává k národnosti své. O ní píše Neruda,

že "První Češka jest český národ sám, probouzející se jeho sebevědomí. Synové první Češky stávají se účastníky pražských revolučních bojů v roce 1848. Takto Světlá v rámci romantického příběhu ze starých časů připomínala čtenářstvu dobu národního probouzení".

Podobný smysl má i druhý pražský román Karoliny Světlé *Na úsvitě* (1864), jehož děj se částečně odehrává ve staroměstské Poštovské ulici a na břehu Vltavy, v místech, která Světlá dobře znala z dob svého dětství.

K námětům ze staré Prahy se Světlá vrátila až po svých hlavních ještédských románech dílem *Poslední paní Hlohovská* (1870), román, který se váže k Praze pouze částečně, neboť Praha teď zůstává jen výchozím dějštěm. Děj románu se odehrává na venkově a vypravuje o odboji skupiny osvícenských aristokratů proti feudalismu. Vrcholí selským povstáním r. 1775 a končí odchodem zbytků někdejších Českých bratří ze země po roce 1781. I v tomto románě, jako předtím v *První Češce*, zdůraznila Světlá obrodný význam venkovského lidu pro vývoj národního probuzení.

Plně staropražským románem je *Zvonečková královna* (1872), navazující svou základní myšlenkou i dobou děje na román *Poslední paní Hlohovská*. Děj románu spadá do poslední desítiletí 18. století, do doby vlády nástupce Josefa II., císaře Leopolda II. a jeho syna Františka. Román zobrazuje boj jezuitů, potlačených Josefem II., ale také posílených jeho reakcí. Na jejich straně stojí i šlechta a valná část bohatého měšťanstva s osvícenskými, revolučními myšlenkami. Světlá přitom poukazuje na některé idee epochy josefínské. Světlá kladné hodnocení společenských reforem Josefa II. si nesla s sebou už z dob svého mládí. Pohled Světlé na Josefa II. nebyl jednoznačný ani jednostranný. I když vysoko vyzvedávala myšlenkový přínos josefínských reforem v boji za osvětu proti jezuitskému tmářství, tak naopak viděla, pokud šlo o české národní idee, negativní důsledky josefínského centralismu a s ním spjatého úsilí germanizace.

V dramatickém ději románu *Zvonečková královna* lze v několika tematických vrstvách sledovat různé typy: záporný zjev ctižádostivé a bezcitné paní Nepovolné, která je poslušným nástrojem vypočítavého jezuita pátera Inocence, osobnost něžné cituplné Nattererové a postavu jejího bezcitného byrokratického manžela, bezohledně trestajícího jakoukoli vzpouru, ať v rodině, či ve veřejnosti. Nastává pak střetnutí mezi mladými z této generace, mezi syny Nattererovými a Xaverou, půvabnou vnuškou a bezděčným nástrojem snah paní Nepovolné. I zde zdůraznila Světlá úlohu venkovského lidu v českém národním probuzení: paní Nattererová si své kladné povahové vlastnosti přinesla z venkovského domova, svým synům vstúpila lásku k pravdě a přivedla je na cestu bojovníků za práva lidu. Paní Nattererová se rozhodně staví na straně těch, kdo bojují proti bezpráví a vyslovují své přesvědčení, že "právě onen zákon v přírodě, jehož se tak hrozila a jenž vždy silnějšímu vládě nad slabším poskytuje, veškeru lidskost tím podkopává, ochrancem a zachovatelem lidskosti by se stal (...) kdyby dobří nechtěli jen již trpěti, sníti a vzdychati, nýbrž také jednati, se brániti, bojovati za pravdu, za volnost, jako odpůrcové jejich za lež, za tmu a nadvládu". Paní Nattererová nabádá své syny, činné v tajném spolku, kde uvědomují zejména mladé řemeslníky a venkovany o jejich významu v lidské společnosti:

"Pokuste se, nic se na mne neohlížejíce; neproniknete-li sami, aspoň prozrazíte cestu – jiní přijdou po vás a zvítězí".

Opakem paní Nattererové je stará paní Nepovolná "vševládnoucí paní v Podskalí", majitelka domu U pěti zvonečků na novoměstském Dobyčím trhu, která ve své snaze přerůst do kruhů šlechtických klesá až na dno zrady vůbec veškeré lidskosti, k odlišující cynickosti.

Karolina Světlá napsala také řadu drobných povídek ze života staré Prahy. Nejznámější z nich je *Černý Petříček* (1871), jehož hlavním dějištěm je dolní část Koňského trhu (pozdějšího Václavského náměstí) někdy na sklonku dvacátých let minulého století. Na tomto ještě neuspořádaném novoměstském prostranství vyrůstaly měšťanské domy a zájezdní hospody; bylo tam také plno dřevěných i zděných kramářských a pečenářských kramů. Tyto chudobné stánky udávají ton starobylému Koňskému trhu v době příběhu "Černého Petříčka".

V podání titulní postavy tohoto románu Světlá zachytila typickou pražskou lidovou postavu. Lidé chodívali k Černému Petříčkovi, trpaslíku nevšedně bystrého ducha na radu. Černý Petříček, kterému sousedé a známí říkají tak pro neobyčejně zatemnělou jeho pleť, má také stánek na Koňském trhu po své matce ale nepřipravuje tam pečeně jak dělala ona, nýbrž prodává staré knoflíky, které dostává od lidí, zejména od učedníků, kteří vyvedli u svých mistrů něco hloupého, a prosí Petříčka o radu. Kolem Petříčkova stánku sledujeme jeho mladšího bratra Františka, z kterého Černý Petříček chce dělat kněze, aby tak odčinil matčin hřích, neboť byl František nemanželské dítě, i když se tomu tak nechce: "a přec mu tolikrát řekl, a teprve včera večer zas opakoval: staň se co staň, ať při zkouškách projde i neprojde, že ho do semináře dostat musí, i kdyby se celý svět proti tomu spíkl". Vidíme tam taky přítelkyni Petříčkovy a Františkovy matky, "panímaminku od Berana", která kdysi vařila ryby ale teď už měla svůj hostinec. Ale "paní od Beránka bohatstvím svým ani dost málo nezpyšněla, zůstala toutéž prostou, dobrosrdečnou ženskou, kterou byla, když ještě v stánku vedle Petříčkovy matky ryby na modro vařovala. Mohlo se teď přátelit s největšími boháči, nadcházeli si ji se všech stran, ona však zůstala věrna starým známým svým". Na dějišti vystupuje také její dcera Stazička, v níž František probudí jiskru života, a konečně bohatá kramářka, jíž lidé přezdívali "regentka". Všichni lidé, kteří mají ještě daleko do autentické buržoazie, jsou posedli touhou vřadit se okázale ještě výš. Takovým typem je bohatá regentka, která hledí svrchu na všechny ostatní. Svě dcery už vdala do měšťanských rodin a pro nejmladšího syna hledá bohatou nevěstu a tou se jí zdá být Stazička paní "od Beránka". Ta ovšem nemá jejího syna ráda a zmizí z kláštera, kdy měla se s ním zasnoubit. Je to scéna velikého dramatismu, když "tandlířka se nutí do úsměvu, přitom pohlíží na panímaminčin řetěz a prsteny, musí se silít pohledem na drahé ty věci, aby neřekla něco kousavého. Na kom se blýští takové klenoty, je přece hoden jakési šetrnosti."

Stazička a František jsou výmluvným protikladem všech těch osob, představitelů svobodného ducha, srdce a rozumu. Jejich zdravý cit je vede ke vzpouře proti rodičům a starší generaci a proti předsudkům, že rodina je nad dítětem "postavena místo boha". Mladí lidé se vzpourají proti těm, kteří jim

upírají právo žít podle svého srdce. Ani po životním ztroskotání nemění Stazička své přesvědčení: "Dnes zrovna jako tehdaž bychom uprchli před vámi, kdybyste nás nutit chtěli do toho, co vám se líbí, ale proti srdci našemu jest; vy prostě, abychom vám odpustili, nám nemáte co odpustit, ne při vás, při nás stojí pravda..."

František a Stazička nakonec hynou a jejich odpůrci, panímaminka od Beránka, která se musela vzdát svého snu o bohatém sňatku své dcery s úředníkem, a černý Petříček, jemuž nebylo dopřáno vidět svého bratra ve stavu kněžském, musí oba uznat, že se mylili, musí se smířit se skutečností.

Staropražský román *Černý Petříček* má i vysokou úroveň uměleckou. Jeho kompozice a básnické podání příběhu vytváří z *Černého Petříčka* dílo zvláštního významu mezi staropražskými prózami Karoliny Světlé. Je nejrealističtější z nich a věrohodností postav a děje je nejzdařilejším pražským protějškem ještědských povídek a románů spisovatelky.

Mezi pražské prózy Karoliny Světlé patří ještě další drobné črty jako *Mladá paní Zapletalová* (1882), v níž líčí osud bohatého máslaře z Uhelného trhu, který se žení s krásnou francouzskou šlechtíčkou Andělou z Mont d'Or. Je to povahová kresba, v níž autorka kritizuje sobeckého máslaře Františka, jenž nemá pro nic jiného smysl než pro své obchodní podnikání a pro skleníkovou krásu své ženy. Druhá povídka tohoto cyklu je *Dcera otce svého* (1884), líčící tvrdohlavého obchodníka s drobným železářským zbožím na Starém Městě, jenž nemá ani otcovský ani prostě lidský vztah ke své dceři. Je to typ absolutisticky rozhodujícího otce, jemuž je hmotný zájem nad štěstím vlastního dítěte. Z téhož roku (1884) je další povídka tohoto cyklu, *Motýl* a o rok později, v 1885, vychází poslední črta z řady *Pod starými krovky*, povídka *Na košátkách*, která nás zavádí do míst tehdejších "košatek", pražského rybářského tržiště. Je to povídka dost podobná *Černému Petříkovi*; hlavní postava, panímaminka Brusová je rozhodnuta zřít se svého prostého způsobu života, ba dokonce i svého češství, aby se takto dostala "do domů vznešených, kde se shromažďují jen lidé od stavu".

K pražským obrázkům řadí se pak i další povídka z roku 1889, *Škapulíř*, s námětem z válek s Napoelonem I. V této práci vyznívá jasně oslava vzájemnosti mezi Čechy a Rusy. Karolina Světlá podala tu myšlenku slovanské vzájemnosti v ladění značně citovém, romantickém v barvitém vylíčení vztahů prostých ruských vojáků a pražského lidu.

Próza z Ještědu představuje nejvýznamnější a dosud nejčtěníjší části literárního díla Karoliny Světlé. Světlá se narodila a prožila své dětství v Praze, tak že dlouho neznala vůbec venkov. Do Podještědí přijela teprve v roce 1853 a Ještěd se stal snad největším spisovatelčíným učitelem. Pobyt v Podještědí utvářel její literární zrání a dal jejím snahám pravý smysl a konkrétní cíl, výrazně přispíval k formování celého jejího myšlenkového a názorového vývoje. Pro její literární tvorbu měl i další význam, neboť z jeho podnětu spisovatelka přistupovala jinak k svým ostatním, tematicky mimoještědským výtvorům. Ještědský lid ji naučil vidět i v Praze svět prostého lidu.

Ještědská próza Karoliny Světlé se skládá z různých prozaických útvarů: povídky, črty a romány. S velkou oblibou pěstovala Karolina Světlá po celý svůj život povídku. Ještě v prvních svých útvarech s ještědskou tematikou ukazovala na těsné sejetí tamějšího lidu s lidovou tradicí a s lidovými pověrami. Například

v povídce *Lesní panna* (1863) vypravuje nešťastný osud dívky provdané za hraběte a ve svých vzpomínkách z roku 1863 ukazuje, jak silně lidé věřili v tuto legendu: "Mluvilo-li se o duchách, vrtíval tchán hlavou (...) Jen tomu věřil, že si přivedl jeho dědeček na statku lesní pannu, že ji pojal za ženu a že tak dlouho na statku hospodařila, až ji nevinně urazil". U povídky *O krejčíkově Anežce* (1860) zobrazuje autorka sociální rozdíly a peněžnickou "morálku", které jsou překážkou v lásce dvou lidí, chudé Anežky a zámožného Florika. Anežka obětuje svou lásku z poslušnosti k zákonům své společnosti a říká Florikovi, že "nesmíme se více chtít, měli bychom z toho velký hřích. Tobě brání otec, jsu mu sprostá a chudobná, a mé rodiče také nechtějí, abych si na tebe myslila". Na konci povídky rozpoznává Anežka svou vinu, svou přílišnou poslušnost, kterou způsobila Florikovu tragédii a říká svému milému: "Tito lidé, kteří mají kámen místo srdce v prsou, nebudou tě soudit, nesmějí tě zavraždit." Skokem ze skály do propasti skončí Anežka i Florik v těsném objetí své životy.

Ve svých povídkách snaží se Světlá vykreslit obraz ženy o vynikajících mravních rysech, schopné obětovat se pro toho, koho miluje. Tak je tomu v povídce *Skalák* (Lumír 1863), kterou chtěla Světlá kritizovat a zesměšňovat "zejména některé mladé dámy, považované a považující se za pravzory křesťanské ctnosti", jak se sama vyznává ve svých vzpomínkách *Z literárního soukromí*. Zdá se, že ještědská novela *Skalák* je odrazem soukromého spisovatelčina dramatu spjatého s Janem Nerudou. V září roku 1862 napsala Světlá Nerudovi dopis na rozloučenou, v němž mu sděluje, že "nepochopitelnou náhodou vyzradil se obsah naší korespondence. Sbohem, tentokráte skutečně sbohem, buďte šťastnější než já... Vámi poznala jsem cit velký, ušlechtilý, mocný, tak mocný, že jsem jej nezapřela, stojíc na pranýři a cítíc, že země pod nohama mýma povoluje." Na některých místech mluví autorka v povídce přibližně stejnými slovy ze své korespondence s Nerudou, zejména tam, kde Rozička Skaláková obhájí svého druha a vysvětluje jeho jednání sociálními závislostmi na prostředí. Boj o Skalákovu záchranu a jeho i Roziččino štěstí končí tragicky: společnost a její pokrytecká morálka jsou mocnější. Když si chce Rozička Skaláka vzít, postaví se v obci všichni proti tomu. Rozička se odhodlaně obrací proti faráři, který ji domlouvá, aby Skaláka opustila a vyčítá mu: "Tak mluvíte i vy, velebný pane, a přece nám kázete, že jsme si před bohem všichni rovni, bohatí jako chudí?"

Nejzdařilejší jsou spisovatelčiny povídky ze šedesátých let, z nichž několik zařadila do zvláštní knihy *Kresby z Ještědí* (1880). Tyto povídky mají jednoduchý děj, jsou opravdové kresby, které se soustřeďují zejména na studiu povahy hrdiny. Sem patří nejznámější povídka Karoliny Světlé vůbec, *Hubička* (Osvěta 1871), a řada dalších povídek: *Nebožka Barbora* (Osvěta 1873), *Přišla do rozumu* (1878), *Teta Vavřincová* (1879). Je to celá galerie postav z lidu, které si žijí své radosti a smutky.

V roce 1874 byla spisovatelská činnost Karoliny Světlé náhle přerušena těžkou oční chorobou. Po celé dva další roky Světlá nepsala. Povídka *Přišla do rozumu* byla poslední prací, kterou psala vlastnoručně. Jádrem této povídky byl autentický spor o kus pole "jenž právě tehdy, v létě 1877 se odehrával v Pasekách" a který pak jí sloužil námětem její povídky.

Po spisovatelčině onemocnění začal se změnit i charakter jejího díla. V osmdesátých letech pokračovala psát krátké povídky, podobné předchozím, ale s tragickými náměty: *Divousové* (1882), *Z vypravování staré žebračky* (1884), *Josefů Josef* aj.

Romány

Nejvýznamnější složkou literární tvorby Karoliny Světlé tvoří **ještědské romány**. V pěti ještědských románech vrcholného tvůrčího období spisovatelky je základním tematem boj za ženu svobodně se rozhodující, plnoprávnou a svobodně jednající. Hned první z těchto pěti románů, *Vesnický román* (Květy 1867) setkal se s velkým úspěchem. Podle vlastního svědectví, psala Světlá *Vesnický román* podle skutečné události. Odráží se však v něm i osobní city spisovatelky, která prožila ztroskotanou lásku k Nerudovi. Světlá proměnila vesnický román Sylvy a Antoše v básnický protest proti soudobé společnosti, v níž nebylo místa pro štěstí prostých lidských srdcí. Antoš se marně ptá, kam se má obrátit člověk jako je on, jemuž se děje škoda na duši.

Zajímavou postavou je také Sylva, která rostla stranou vesnice, vychována více přírodou, než lidmi. Je to dívka s hlubokým smyslem pro právo a spravedlnost, však musí se ve společnosti sklonit před nepřírozenou konvencí vládnoucí morálky. Tři ústřední postavy románu jsou kresleny s velkým psychologickým a povahopisným talentem. Antoš Jirovec, chudý člověk z chaloupy, přijde pracovat na statku a tam se z vděčnosti ožení s rychtářkou o několika let starší než on. Je to dobrý, čestný člověk, věrný své manželce, která ale začíná ho podezírat z lásky k mladé Sylvě. Svou žárlivostí rychtářka činí Antošovi život nesnesitelný. Sylva mu pomáhá snášet ten trpký život, a brání se obvinění Antošovy matky; hrdě jí říká: "Nikdy by nebylo mezi mnou a Antošem hříchu bývalo" ale přesto se rozhoduje zřít se své lásky, půjde do Prahy, na službu. Sylva se cítí osamělá mezi svými: "Pro mne je teď cizina všude, i tu v horách, i ve vašem baráčku", říká ona Antošově matce. "Nepatřím sem, nepatřím mezi lidi, jiného se pro mne nehodí než hrob a do hrobu také jdu!" Skutečnou, nesobečskou láskou a pochopením podporuje Antoše ta prostá, vesnická dívka, která je konečně i jeho dětem lepší opatrovníci než jejich vlastní matka, Antošova žena, neboť je opustí. Na svých cestách za obchodem, jež si Antoš zařídil, aby nebyl závislý na manželčině statku, poznal obec Ochranova a rozhoduje se požádat o rozvod s manželkou a odstěhovat se se Sylvou do Ochranova. Proti jeho úmyslu se však postaví jeho stará matka, řídící se podle starých společenských konvencí náboženských a zastávající názor o nezrušitelnosti manželského svazku. Antoš, muž rozvážný, spravedlivý a skutečně mravný, obhajuje přirozené lidské právo na život a na lásku v pochopení.

Vysoce si cenil *Vesnický román* i Neruda, který psal o něm v článku *Český román vesnický a jeho tvůrkyně* (Naše listy 1869): "Jako Jungmannové z chaloupek češtinu vyvedli zas ven do kruhu živých jazyků, vnikla spisovatelka Karolina Světlá do těchž chaloupek a vyvedla z nich českou individualitu

dramatickou způsobitou, aby uvedena v český román připojila k světové literatuře článek nový, tím zároveň českou literaturu důstojně uvedla v písemnictví to světové". Neruda upozorňuje na výborně vykreslené povahy v spisovatelčině románu: "Kteroukoli z povah těch Karolína Světlá předvádí, v každé poznáváme ryzou českost, nemůže být lepších zrcadel, ba nepravíme mnoho, řekneme-li, že lze dle nich napsat fyziologii českého lidu vůbec a z té zas výklad k českým dějinám. Lebky tvrdé jako skalní půda nepřipouštějí myšlenku každou, ale kterou nechají se zaklíčit, od té vic neupustí, pěstují ji dál a dál".

Druhý ještědský román, *Kříž u potoka*, je typickou a výstižnou ukázkou toho, jak Světlá spojovala lidové tradice s pokrokovostí, jak tematicky navázovala na svět lidových pohádek, pověr a pověstí, do nichž člověk mnohdy ukládal i svůj sen o spravedlnosti. Jádrem románu tvoří pověst, že nad rodem Potockých visí kletba jakési báby Józy, která byla kdysi nucena ke sňatku bez lásky. V románu je velmi výrazně vykreslena zejména jeho hrdinka, Evička, vynikající svou nezištnou trpělivou láskou. Do obrazu této prosté a skromné dívky, která "nechtěla jen vykvést a uvadnout jako květina v poli, ale chtěla také "cosi vykonat", vložila Světlá své přesvědčení o obrodném posilání a úkolu ženy. Je to silná povaha, která vítězí nad vlastní nepřiznanou láskou k Ambrožovi, bratrovi svého manžela. Evička působí výchovně nejen na manžela, který se vedle ní stává skutečně platným členem lidské společnosti, ale i na ostatní spoluobčany své vesnice. Svým rozumovým výkladem života, snímá Evička kletbu a ukazuje rovněž na to, že příčinou tohoto osudu nebyla kletba, nýbrž nedostatek výchovy a podezírání mravních zásad.

Zajímavou postavou románu je také mlynář Dolanský, který se vzpoural proti bohu neboť "nelíbilo se mu kterak řídí a spravuje ten náš svět." Dolanský "měl zvláštnost tu, že neústale zkoumával boha", ale nakonec se smířil s ustálenými představami a názory o úloze boží, přestože "zůstalo při něm až do smrti, že rád rozjímal o věcech, na které jiný člověk co živ snad ani jednou si nevzpomene". Za to Józka, jejíž epizodický příběh je jádrem celého románu, také se bouřila proti bohu a už se s ním neusmířila. Naopak, hrozila mu, že "volati bude, kamkoli ji zatratí, aby to slyšelo i slunce i hvězdy i kůry andělské a lidstvo i propasti pekelné, že není, že nikdy nebyl, zvuku a stínu že se klaněli a báli". Je tady výraz stále roztoučícího ateismu spisovatelčiny.

V románu *Kříž u potoka* Eviččino úsilí o pokrok, o vzdělání lidu, o národní uvědomění, skutečně obětavostí jedince ve prospěch společenství je podobné vlastním zaměrům autorky a jejímu přesvědčení o úkolech pokrokového básníka.

O těchto dvou románech vesnických Karolína Světlé, napsal Jan Neruda, že "jsou takovými díly původními, která se rovnají všem cizím. Je v nich netušené bohatství krásy, čtoucímu je, jako by pomocí kouzelného prutu rozstupovalo se před ním hora a rozevíraly poklady, tak vzácné a oslňující, že posud nespátřil podobných. Jsou to skutečné poklady strmých hor. Jevišťem povídek těch jsou romantické skaliny a hor na severu naší vlasti, kde se lid náš zachoval v původnosti své víc než jinde, kde cizactví neb dlouhý útisk neměly ni pohodlného postupu ni valného výsledku. Povaha česká v nivách se opatrně samu v sebe uzavírající, volně kvetla zde na modrých horách krkonošských dál jako vzácná květina alpská, již nikdo nezalévá, než teplý déšť nebes a nikdo nezakrývá, než mlčelivý, tichý sníh".

Následující vesnický román Karoliny Světlé, *Kantůrčice* (1869) má jednodušší děj: vypravuje lásku mezi prostou dívkou, vychovanou dědečkem a přírodou, a mladým mužem ze statku, který nabyl vzdělání v Praze, ale tam, pod vlivem velkoměstských mravů stává se povrchním a teprve působením věrné lásky se vrací domů. Zajímavý je tento román i proto, že zde dovedla Karolina Světlá uplatňovat staré pověry a lidovou fantazii. V roce 1853 psala sestře o čarodějně bábě, která jí nějak odstranila svými magickými znalostmi strašné "oustřely" (bolesti hlavy), kterými trpěla. Tu zkušenost podala později v *Kantůrčici* v scéně popisování Enefina "zařikávání oustřelu", která nepůsobí ani ironicky ani konservátorsky reakčně, tj. jako slepý obdiv pro lidovou zvyklost či pověru. Spisovatelka dovedla skvěle zachytit a kreslit onen starodávný lidový svět tradičních obyčejů, zvyků i pověr a užít ho jako elementu kladného, neboť těmito zbraněmi bojuje Enefa proti smýšlení svého rodáka a přítele z dětství, proti jeho odrodilství a zpronevěření se lidu, z něhož vyšel, proti jeho pokaženosti měšťactvím.

Dva poslední ještědské romány Karoliny Světlé, *Frantina* a *Nemodlenec* patří mezi autorčiny nejmávnější práce. Román o Frantině, podtitulem charakterizovaný při prvním otisku v *Květech* v roce 1870 jako "podobizna", později v roce 1880, ve vydání knižním jako "rys ze života našeho lidu v minulém století" má jako vychozí bod poloautentický příběh, o němž sama autorka vypravovala takto: "Velice mne zaujalo, když při první mé návštěvě v ještědských horách tchán můj, vykládaje o zlých časech minulých, dodal: tak zle že bylo, že musila jeden čas i ženská rychtařit, poněvadž každý, kdož pušku unesl, byl chycen a od pánů na vojnu poslán. Bylat rychtářkou tou prý nějaká Frantina, bohatá vdova, kteráž měla takové vtipy a rozumy, že by jí nebyl žádný mudrc přehádal. Za tou příčinou přirovnali ji biblaři královně Sábě a jiní zas k Marii Terezií".

Nejdramatičtější román Karoliny Světlé, *Frantina*, je dílo plné umělecké i ideové zralosti. Román je psán jako vzpomínkové vyprávění starého pamětníka legendární ještědské Frantiny, Bartoloma, který v mládí byl čeledínem na statku, kam se Frantina provdala a kde záhy místo churavějícího starého hospodáře a pak i po jeho smrti vše sama vedla a spravovala. Spisovatelka vykládá život na nenáboženském, rozumovém základě a zaujímá kritický postoj k sociálním nespravedlnostem.

Ve smýšlení a jednání ústředního příběhu se proto také projevuje ideovost Karoliny Světlé jako "bojovnice revoltující". Frantina je – jako všechny hlavní ženské postavy Světlé – žena celkem odlišná od ostatních. Byla vychována v přírodě svým strýcem, daleko od společenství lidí a její strýc ji pořád nabádal: "Máš zdravé oči, zírej, dobrý sluch, naslouchej, zdravou hlavu, porovnávej a na vše, co ti je vědět potřebí sama tak snadno přijdeš. Cizí moudrost za svou nepřijmej, nevěř o čem se nepřesvědčíš". Tak si holka zachovala svůj prostý rozum a cit pro spravedlnost. Když přijde do vesnice a vidí jak krutě zachází panstvo s pracujícím lidem, rozhorčuje se: "Ráda bych věděla, kdo ty pány těmi pány udělal?"

Jako rychtářka je milována spoluobčany, které brání před panstvem na výročním trhu v Osečné, kde kupci a řemeslníci byli oloupeni "lesňáky", tj. jarmarečními zloději. Vystupuje před shromážděným lidem proti panstvu, poněvadž pánové obhajovali zloděje: "Nezapomínejte, či rozpomeňte se

konečně, že není mezi vámi rozdíl, jen náhodou a násilím že se jim dostala moc nad vámi do rukou i panství". Frantina odmítá náboženské představy lidu, kterými ji chce krotit starý přítel Bartolom – mluvčí konvenčně ustaleného názoru –, že "vrchnost je nad lidem od boha samého postavena" a říká, aby "nesváděl vždycky na boha, co si tu lidé protimyslného ukutí". V románu je vyznačena i vyslovena závislost mezi špatným společenským řádem a jeho oporou – náboženstvím.

Frantininu bojovnost kreslí Karolina Světlá i na dramatickém konfliktu osobním: Frantina se shledává po dlouhém odloučení s bývalým druhem z mládí – milovaným mužem Apolínem, ale střetává se v něm s nepřítelem. Oba měli na počátku stejný osud, vyrůstali v samotě, v nedůvěře vůči lidské společnosti. Ale Apolínova matka vedla syna k pomstě na celou lidskou společnost, poněvadž ta ji připravila o muže. Oba vystupují pak ze své samoty, ale každý jinak – Apolín jako načelník loupežníků – lesňáků – mstí svého otce, který zahynul proto, že se ujal svých spoluobčanů proti pánům. Frantina jedná zcela jinak, bojuje proti pověrám a nevědomosti lidu i proti vrchnosti ale také proti lesňákům. Frantina a Apolín kladou tady rovnítko mezi pány a loupežníky, ale každý z jiného hlediska. Frantina je postavena pod dramatický rozpor mezi soukromým citem a povinností ke společenství, když v milovaném muži poznává náčelníka lesňáků (situace obdobná jako v povídce *O krejčíkově Anežce*). Frantina staví právo všech nad osobní spokojenost, zřiká se muže, po němž toužila celý život, na základ přesvědčení o tom, že "všichni lidé musí člověku více platit než z nich jediný". Po dlouhé době vyznává se svému příteli Bartolomovi ze své tragédie a z toho, že sama ho pokutovala a odhodlaně odmítá jeho obvinění z hříchu: "Jdi mi s tvými hříchy, tvoje křesťanství tě již celého spletlo, že ani nevíš pořádně, co to hřích, jinak bys mne nemohl za hříšnici považovat". V díle Karoliny Světlé je považována Frantina za nejlepší typ ženy.

V růstu hrdinek románů a povídek Karoliny Světlé je jasně viditelná vzestupná linie od krejčíkovy Anežky (základní ženský typ, z něhož se vyvíjejí všechny další ženské postavy v díle Světlé), která stála trpně v boji se svým osudem a byla zničena nespravedlivou společností. Stejně dopadne to s Rozičkou Skálákovou, která se vyrazuje z této společnosti. Pozdější ženské postavy netrpí už tak pasivně svůj úděl, Sylva z *Vesnického románu* se také dobrovolně vyrazuje z vesnického života, ale stává se ošetřovatelkou těžce trpících nemocných, teda obětuje se pro jiné lidi; "učená" Evička z *Kříže u potoka* je snad nejbližší Světlé samé a nachází cíl svého života ve veřejném působení, ve vychovatelské práci. Ale nejdále jde *Frantina*, která se probojovává k obětavé službě a stává se patetickou obhajovatelkou práv lidu. Tomuto Frantininu přesvědčení je nejbliže i přesvědčení Světlé samé, tak jak jej vyslovila ve svém literárním soukromí, a to ještě na začátku spisovatelské drahy, zejména v dopisech Janu Nerudovi.

Poslední a nejpatetičtější s pěti ještědských románů byl *Nemodlenec*, poprvé otištěn časopisecky na pokračování v týdeníku *Světlozor* v roce 1873, v knižním vydání r. 1874 náleží, spolu s *Frantinou* k ideovým vrcholům celého rozsáhlého spisovatelčina díla. V těchto dvou posledních románech se nejsilněji projevuje spisovatelčin ateismus, v podobě přesvědčení zemanových, ve smýšlení a

jednání Michalově atd. Tato vzpoura proti církevní instituci a proti náboženství vůbec je charakteristickým rysem celé literární tvorby Karoliny Světlé, docela ojedinělým v porovnání s jejími současníky. Karolina Světlá nevěřila v boha a vyslovila to nejenom ústy svých hrdinek ale i bezprostředně, jak se světila v dopisu Janu Nerudovi z roku 1862. Svěřuje se i se svým pocitem prázdna, jež v ní zůstalo potom, když se zbavila fiktivních představ a víry v boha. Na konci dopisu dojde k závěru, že jedinou spasou jí bude činnost: "chtějte žít pro sebe a jiné!" píše ona v závěru svého dopisu.

Karolina Světlá napsala také povídky a romány s náměty z *dělnického prostředí*. Naléhavé sociální otázky jsou vyjádřené v povídce *Pozdě ?*, nazvané původně *První akt*. Ústy hlavní dívčí postavy Celesty praví spisovatelka: "Ó, věřte mi, že jsem se nejednou za to styděla, že jsem člověkem, že lidé ti k strojům připoutaní, sami zvolna v stroje bezduché, bezcitné se měnící jsou též tvorové jako já, jedné se mnou krve, jednoho se mnou srdce, že o nich pravívám, že to jsou moji bližní". Na adresu jejich utlačovatelů pak volá: "Ach, nepochopuji vás, vy boháči, že si troufáte také rozhodovati nad osudem tolika tisíců osob (...) kým a čím vám byla poskytnuta, vy třídy majetné, nadvláda nad těmi ostatními strádajícími?"

Původní titul povídky, *První akt* (k níž dal podnět Světlé vzbouření dělníků v Belgii na jaře roku 1887) symbolicky naznačoval, že v oněch dělnických bouřích šlo jen o první dějství větších sociálních bouří. Právě proto nebyla ta novelka nakonec otištěna v plném původním znění za života autorčiny, nýbrž teprve v roce 1958.

První akt z roku 1887 byl nejsilnější literární beletristickou proklamací Světlé v souvislosti s novodobou otázkou dělnictva ale nebyla ojedinělou v širším kontextu autorčina díla. Už předtím, v roce 1882, vyšla větší beletristická práce Karoliny Světlé, poslední její román, *Miláček lidu svého*, v němž Světlá také vyslovila ostrou kritiku české buržoazie. Na ústřední postavě Vladimíra Braného ukázala typ továrníka, jenž v mládí snil o tom, jak by mohl zlepšit těžký úděl pracujícího lidu. Potom ale dostal dědictvím značné jmění a zapomněl na své mladistvé radikální ideje a stal se také bezohledným vykořisťovatelem. Karolina Světlá volá pateticky: "Kolik Vladimírů Braných ještě poznáš, ó, lidé uhnětený, každému citlivému srdci tak drahý, než nejoprávnější tvoje tužby dojdou žádoucího vyplnění?" Zde vyslovuje také autorka svůj názor na adresu lart-pouartismu a vyjádřuje nutnost tendenčnosti literárního díla: "Přiznávám se, že nemohu skutečně nejen vědecké, ale ani umělecké dílo beze směru si představit, tak jako mi nelze představit si člověka bez charakteru".

Velikost Karoliny Světlé tkví nejen v rozsahové velikosti jejího díla, ale především v jeho hloubce myšlenkové, v jeho tematickém rozsahu, v němž je obsažen celý národní život doby, minulost i současnost, město i venkov.

Ve svých *Vzpomínkách na Karolinu Světlou* píše neteř a sekretářka spisovatelky, Anežka Sluková-Čermáková, že "na Olšanských Hřbitovech jest jednoduchá hrobka a při ní rovněž jednoduchá tmavá deska, na níž zlatými písmeny vyryto pouze: Karolina Světlá (Johanna Mužáková), roz. Rottová, spisovatelka (24.02.1830 – 7.09.1899). Na podstavci pomníku stojí: "Zde prachniví nejvěrnější srdce české". Místo obvyklého křížku jest na desce i na pomníku hvězda – *tak si to přála Světlá!*"

BIBLIOGRAFIE:

Buriánek, Fr., Česká literatura od 90. let XIX. století do roku 1945, Praha s. a. Idem, Česká literatura 20. století (od moderny devadesátých let do současnosti), Praha 1968

Čeští spisovatelé 19. a počátku 20 století, Praha 1973

Dějiny české literatury. III. Literatura druhé poloviny devatenáctého století, Praha 1961

Mukařovský, J., Studie z estetiky, Praha 1966

Novák, Arne, Dějiny českého písemnictví, Praha 1946

Polemika s dobou. Karolina Světlá ve vzpomínkách a korespondenci současníků, Praha 1969

Repková, Marie, Vypravěčské umění Karoliny Světlé, Ústí nad Labem 1977

Slovník literárních směrů a skupin, Praha 1983

Špičák, J., Karolina Světlá, Praha 1962

JAN NERUDA (1834 – 1891)

Neruda patří mezi nejoblíbenější a nejčtenější básníky, kteří vstoupili do českého kulturního dění na konci padesátých let minulého století. Ale přesto že působil v literárním životě českém více než pětatřicet let trvalo delší dobu, než byl Neruda oceňován jako básník. Teprve *Písně kosmické* r. 1878 měly velký čtenářský ohlas a Jaroslav Vrchlický zhodnotil kriticky Nerudovo básnické dílo jako celek až sedm let po Nerudově smrti, r. 1898. Jan Neruda rozvíjel bohatou činnost jako kritik a žurnalista, jako básník, dramatik a prozaik a tím měl zvláštní zásluhy ve formování českého národního života kulturního. Podal pravdivý a celkový obraz osudu drobných lidí a zachytil přesně a pravdivě prostředí svého mládí, Malou Stranu.

Narodil se 9. července 1834 v Praze, byl synem vojenského vysloužilce a posluhovačky. Bydlel celý život v Praze, nejprve na Malé Straně v domě U dvou slunců a pak U tří černých orlů v Ostruhově ulici (dnes Nerudově). Nerudova rodina žila bídě, přesto že otec spravoval kantýnu na Újezdě a později dostal povolení otevřít trafik v Ostruhově ulici. Neruda prožíval mládí mezi drobnými obyvateli Malé Strany a dobýval zvláštní citlivosti pro rozpory mezi bohatými a chudými, porozumění pro osudy lidí postrkovaných na okraj společnosti. Podmínky svého dětství líčí Neruda v dopisu Karolině Světlé z r. 1862 takto: "Chléb, který jsem od dětství jídal nenáležel nikdy mně, náležel vždy hokyni, pekaři, a já se co hoch tomu nemálo divil, až jsem tomu přivykl, že mi lidé vyčítají, že žiji na útraty jejich. A můj otec pracoval přece až do poslední chvíle od rána bílého až do noci, a má matka nezahojila nikdy mozoly své, a já se učil dny a noci a dával hodiny".

Pochopení rozporu mezi drobnými obyvateli – malými úředníky, obchodníky, řemeslníky atd. – a představiteli šlechty, žijícími v přísně odděleném prostředí se ještě víc prohlubuje kdy v roce 1841 začal chodit do německé malostranské školy. Ale ještě jako chlapec chodil Neruda s několika spolužáky na přednášky češtiny.

V autobiografické povídce *Byl darebákem*, vypravuje o tom, že byl často ponižován a opovrhován ostatními lidmi jenom proto, že byl chudý a mluvil česky.

Významným mezníkem ve vývoji Nerudovy osobnosti byla Revoluce roku 1848, která mu ukázala cesty ke společnému postupu všech národů. Roku 1850 vstoupil na staroměstské Akademické gymnázium, jediný český ústav tohoto druhu v daném období. Po maturitě studoval určitou dobu na právnické a filozofické fakultě, kterou ale nemohl dokončit, protože jeho rodina žila v nejnuznějších podmínkách. Po krátkém zaměstnání ve vojenské účtárně a po krátké učitelské suplentuře stal se na celý život žurnalistou. Bylo to povolání, které mu umožňovalo poznávat dopodrobna společnost a které ovlivnilo celou jeho literární tvorbu. Na rozhodnutí o tom povolání mělo vliv seznámení s Václavem Hankou, s K. J. Erbenem i s Boženou Němcovou. Po pádu Báchova absolutismu se Jan Neruda stal fejetonistou Národních listů, kde pracoval od r. 1865 až do své smrti.

Poezie

Nerudovo básnické dílo je neobvykle bohaté a rozmanité. Mezi jeho nejstaršími tištěnými verši byly básně uveřejněné pod pseudonymem Janko Hovora v časopise *Lumír* (1954) a také balady psané pod dojmem Erbenovy *Kytice* (napr. *Oběšenec*). Hned na začátku své činnosti si Neruda klade za úkol podat obraz své doby se všemi jejími rozpory. Zklámání soudobým životem, které nastalo po revoluci roku 1848, vedlo Nerudu k sestavení první své sbírky *Hřbitovní kvítí* (1857), kde se odráží jeho těžký zápas o hmotné zajištění svého života:

Boj ten denní o chléb s brannou skutečností
lup kde vítězí píd' změří dítěte
doufání vždy nové a milost budoucnosti,
nadějí smrt náhlou v plném rozkvětě.

Lyrický hrdina této sbírky je rozervanec typu Máchových rozervanců a vyslovuje pocit hluboké nespokojenosti a světobolu. Aby zdůraznil náladu a zaměření své knihy, užil Neruda všeobecného motivu "hřbitova", ale hřbitovní motivy nesloužily k vytváření romantické atmosféry tajemnosti, ale k vylíčení tragických situací v životě. Sbírkou *Hřbitovní kvítí* obsahuje básně různého typu a její celková nálada je motivována autorovým vztahem k Anně Holinkové jako např. v následujících verších:

Červená se kvítí po hřbitově.
Snad ho sázela zde lidská ruka ?
Ba spíš myslím, že to pohrobena
láska jest i její drahá muka.

Motiv chudoby se ostentativně opakuje v několika verších, které líčí tragickou situaci vydědenců tohoto světa:

O, kéž byste mimo toho lidu
v šachtu stlali jeho chudobu
nezaslouženou tu jeho bídu
bolestnou tu hladu porobu. (5)

Hřbitovní kvítí představuje alternativně dvě hlavní zaměření: zachycení sociálních protikladů, ponižující a nezaslouženou bídu a porobu hladu na jedné straně a erotické básně na straně druhé. Příznačné pro Nerudu je to, že z těchto bojů "o denní chléb s brannou skutečností" odvozuje sám svou bojovnost, svou hrdost a pýchu v poměru k pánům a především svůj svobodný a nesmlouvavý pohled na skutečnost:

Byl jsi chud – však bujní tvoji snové
nasypali po cestách tvých zlato;
však že zlato sypali ti snové
nedal svět ti ani chleba za to.

Všem Nerudovým hrdinům je charakteristická pýcha, kterou autor považoval za předpoklad vytvoření bojové nálady. V reflexivních verších se zamýšlel nad pocitem izolace, vydědění, nad některými základními otázkami (např. co je láska, co je země co je humor):

Co jest láska ? Divná smísenina
Z citů časně mládí šalících
lék to pro rychlejší živobyť
z bejlí ostře v prsou pálicích. (26)

anobo:

Co jest Země ? – Mocná báně
z kostí vetchých, z popele,
velký hřbitov, tvor kde všaký
druhu tělem ustele. (39)

a také nad společenskými příčinami dobových rozporů. Verše této kategorie líčí krátké, výstižné scény jako např. vojenský pohřeb nebo městského otrhánka a charakterizují se ironickým až sarkastickým tónem:

Mezi hroby dva se červi potkali.
"Odkud, bratře ?" – "Z lebky básníkovy".
"Toť nám, bratr, co tam viděl, poví".
"Pouhý mozek – pranic krásného."
"Odkud ty ? – Já z lebky učencovy,
nezbylo i tu nic krásného".
"Myslím, bratře, že ti geniové
jsou jak ona, pod sklenicí svíce;
posvíti-li jiným se tmou brojícím,
nezbude jí samé nic pak více." (15)

Druhá kategorie básní této sbírky, erotika, charakterizuje se něžným tónem:

Láska zalétá k nám jak to ptáče
z krajův neznámých, jih rodících,
písně jeho – zvonkův cinkot ranní,
k životu novému budících. (24)

Ne všechny tematické cykly *Hřbitovního kvítí* nalézají tragiku jen v chudobě a lásce. Básně č. 3–6 mají sociální téma a v nich autor tvrdí, že je chudoba pramenem sociálního zla. Básně č. 12–23 tvoří cyklus věnován lásce; č. 35–38 je cyklus věnován hříchu a nevinnosti, pak sleduje cyklus věnován humoru (č. 40–43), bláznům (č. 44–46) a poslední věnován básníkovi samému.

Snad nejcharakterističtějším pro Nerudovu náladu je cyklus věnován humoru, z kterého se můžeme přesvědčit, že autor si nedovoluje vyjádřit zoufalství nad životem a raději přejímá všechno humorně, i když je celé jeho dílo proniknuté smutným humorem:

Humor jesti kvítko stobarevné
vzejde v krušných dobách lidstva žití...
krásná doba, dokud humor nebyl !
Nestávalo touhy, ani smutku,
neb kde smích se hledá, výsměch líhne...
Humor jesti rosou lidstva žízní, –
nesmějíť se jenom šílení !

Všeobecně vzato dá se říci, že je *Hřbitovní kvítí* výtvorem intelektuální negace, opravněného, negativního postoje ke skutečnosti, zaměřeným proti předsudkům a proti klamným představám o světě (svět je velký hřbitov, krása je jen iluzí). Na rozdíl ale od Máchovského světobolu je Nerudův postoj založen na hlubokém přesvědčení, že proti soudobému stavu lze a je nutné bojovat, jak se vyslovil v dopisu Karolině Světlé z 7. srpna 1862: "Proud našeho veřejného života je sice široký, ale mělký, já pak neumím ani v politickém, ani v sociální mělčině plovat".

V době svého vzniku setkala se sbírka s nepochopením veřejnosti stejně jako i dílo Máchovo a byla často označena jako "trpká, bodlavá a prudká". Dělalá překvapující dojem na soudobou literární společnost, poněvadž byla výsledkem zcela nového pojmání světa a vystrhovala svým společenským útočným rázem. Neruda si je plně vědom toho, že jeho verše, i když neupoutali pozornost literárního světa jeho doby, přece významně působily na formování literárního dění: "Mnohostranně kaceřované *Hřbitovní kvítí* mělo před desíti léty zvláštní úkol svůj, jemuž tenkrát alespoň zčásti také dostálo".

Než vydal svou druhou básnickou knihu uplynulo od *Hřbitovního kvítí* deset let. Druhá Nerudova sbírka básní se nazývá *Kniháček veršů* a její vznik odůvodňuje autor v proslovu k vydání prvnímu takto:

"Poměry literárního našeho života a požadavky, jaké vůbec mladý národní život náš činí na každého písičného, nedovolují posud, aby se jednotlivec volně rozvinul tak, jak by sobě přál, jak by za poměrů jiných snad i mohl. Co sobě spisovatel dráhu svou nastupující vytknul za úkol jediného desetiletí činnosti své, rozšíří se pozdější nutností náhle na úkol celého života. Přece má snad spisovatel právo, aby po uplynutí jisté řady lét přál sobě jasně poznat, zda něco a co vůbec již vykonal v směru jistém, a před veřejnost aby sobě přál předstoupit s celistvým obrazem činnosti své. Přesvědčení takové mne přimělo, abych uspořádal tuto sbírku prací svých veršovaných. Učinil jsem to s autokritikou co možná přísnou (pokud alespoň sám na posuzování prací svých dostačím), i ponechávám úsudku jiných a nestrannějších, jednal-li jsem ve všem dobře". (12. srpna 1867)

V *Kniháček veršů* chtěl Neruda představit, jak vyplývá z výše uvedeného úryvku proslovu, celkový a kriticky uspořádaný obraz prvního desetiletí své básnické činnosti a take připojil ke sbírce zvláštní oddíl "Listy Hřbitovního kvítí". Sbírkou obsahuje tři oddíly:

- *Kniha veršů výpravných*
- *Kniha veršů lyrických a smíšených*
- *Kniha veršů časových a příležitých*

První cyklus *Knih veršů* obsahuje legendy a balady, které vznikaly již na konci padesátých let a nesou charakteristiky jeho tehdejší tvůrčí doby. Básně tohoto prvního cyklu nesou pečeť baladické tvorby Erbenovy, jako např. *Mrtvá nevěsta*, která podává pocity mladé panny zemřelé předčasně. Ta se o půlnoci zvedá na marách a její přítelkyně se jí starostlivě ptá:

"Nejsi mrtvá, sestro milá ?"
 "Jsem, ach, jsem, o družko moje !"
 "A co tíží srdce tvoje ?"
 "Že jsem svatby nedožila,
 že nemožno mezi vámi
 s mládenci a družičkami,
 dokola se zatočiti
 dosyta se vytančiti !"

Erbenova *Vodníka* připomíná balada *Matka*. Jde tady o matku, která už několik let žije pod vodou s vodníkem, s nímž má také děti. Konečně jí muž dovolí, aby se na tři dny a noci vrátila na zem, mezi lidmi, ale varuje jí:

"Déle se tam nezdržuj,
 to žádám ještě jednou,
 než tři dny a tři noci,
 sic zde tvé děti zardousím
 a umrou bez pomoci".

Po uplynutí třech dnů a nocí, stará matka prosí dceru, aby se k vodníkovi nevrátila, sama Panna se zde se sklonila a hrozila jí:

"Víc nepůjdeš k muži zpět,
 Sic přijdeš o spasení !"

Ale nešťastná matka se ptá svaté Panny s očima v slzách:

"Rci mně, o, Panno, kdyby v tom
 i věčná byla vina,
 zda byla bys kdy mohla ty
 snad opustiti syna ?"

Ná rozdíl od Erbena, kde námět odpovídal mytologické koncepci, přenášel Neruda konflikt do světa lidských vztahů a zdůraznil jako nejvyšší hodnotu matčinu odpovědnost za život dítěte, přesto že to by mohlo znamenat ztrátu náboženského spásení.

Čtenáře hluboce dojíká i tragický osud mladé jeptišky, která si nemůže dovolit milovat. Sklíčena trpkostí se jeptiška obrácí k Panně:

...pod hříchův by velkých trapnou tíží –
 a již zas k soše klesá její noha,
 zas znovu k Panně z kamene se vine,
 zas znovu touhou plá a touhou hyne
 a bolně, žalobně zavzléká:
 "Tys milovati mohla sama boha,
 nech milovati mne aspoň člověka !"

Snad nejzajímavější a také nejcharakterističtější pro Nerudovo pojetí a vztah k životu je *Legenda o chudobě*, kde se motiv chudoby, tak často se vyskytující v ranných autorových básnických produkcích zase objevuje. Alegorickým způsobem vypravuje autor komu je na tomto světě souzena chudoba:

Pěti mudrcům dal Chudobu, svou dceru,
otec Osud; zetě vybral dobře, všem:
vdal ji za vojáka, kněze, obchodníka,
za mudrce z pariů i za rolníka.

Když dožili si lidská léta, povolal je otec Osud a zeptal se jich "čím byli světu v Chudobě objeti?" První čtyři sklesli hlavy, neboť nebyli chudí, nemohli se uspokojit s chudobou a vymýšleli různé důvody, aby se jí zbavili. Jenom pátý, poslední, stál s hlavou povznesenou a říkal otci Osudovi:

Děkuji ti, pane, ženu za vznešenou!
Sotva se mne dotkla prostým svým květem,
poznávám svět celý, nevšimnut jsa světem!"

Kniha veršů lyrických a smíšených obsahuje několik oddílů, z nichž nejdůležitější jsou *Otci*, *Matičce*, *Anně*, *Elegické hříchy*, *Loretánské zvonky*, *Také růže smrti*, *Vnitřní život*.

Nerudovy verše z cyklu *Otci* vyjadřují smutek a bolestné vědomí, že otec ho opustil a nikdo a nic ho nemůže utěšit.

Oko uhel, čelo plamen
A ta stěna je tak chladná –
bože, což mně neuleví
žádná slza? žádná? žádná?

I když svého otce úpřímně miloval "jak se milovat jen může" a srdečně ho cítil "muž jak může cítit muže", je si přce básník bohužel vědom, že mezi nimi stojí překrady:

A přec stála jakás síla
příkré pýchy mezi námi,
že jsme žili jako žijou
dobře ale chladní známí.

S největší prostotou vyjádřil Neruda svou vroucí lásku k matce v cyklu *Matičce*, který obsahuje verše krátké, plné něžnosti a shovívavosti. Básník zdůrazňuje význam tohoto intimního vztahu a pocitu lidské opory, který člověk z něho čerpá. Mátěřská láska je nejvyšším výrazem lidské lásky. I když snad občas se autor snáží zamlčet matce co ho bolí, její dobré a milující srdce vždy odhaluje synův bol:

Jak to přijde, matičko má,
že přec všechno uhodnete –
když mně srdce v těle pláče,
že si v koutek zasednete?

Snad nejdojímavější z básní tohoto cyklu je *Dozpěv*, kde si básník vyjadřuje žel a hluboký bol, působený smrtí drahé matky:

Tys šla a v naší světničce
teď žiju sám sebou –
ach matko, zlatá matko má,
jak je ti dole v hrobě?

Další cyklus je věnován Anně Holínkové a zachycuje situace, které podtrhovaly pocit rozdvojenosti básníkova srdce. Ve své intimní lyrice se snažil Neruda vyslovovat svou hořkost a trpkost, ale jsou to pocity propletené s ironickými a skeptickými pointami. Jsou to prosté milostní verše, opěvující milovanou ženu.

Co já zde pěju v bájném lásky dómu
to pěju Tobě – svému idolu,
a Tobě jen a více nikomu
Ize porozuměti snad mému bolu.

Neruda miluje vroucně a oddaně, pro něho je milovaná žena idol a svatý obraz:

Hlava Tvá je oltář lásky skvoucí
vlasý hedvábná jsou opona.

.....
Obočí je milé houští,
Líce Tvoje sníh jsou nově padlý
Červánkovou září polítý.

.....
Chůze Tvá je proutek dýmu z myrhy.

Mezi nejdůležitějšími Nerudovými básnickými produkcemi patří báseň *Vším jsme byl rád !*, zařazená také do *Knih veršů lyrických a smíšených*. Je to báseň, v níž si autor vyjadřuje pojetí o uloze básníka ve společnosti, kde musí bojovat za svá práva, i když jeho osud není vždycky nejšťastnější, naopak, "zahrával si mnou zde jako míčem". Básník bojovník se ale nikdy nevzdal: "padl jsem a vstal jsem zas nastokrát". Málo chvil radosti a štěstí dal mu osud "pláč trpký novým jenom pláčem tíšil", odsoudil ho k bídě, ale básník uměl i bídu i další překážky překonat, čerpaje své síly právě z této bídy.

A k bídě zas mně osud sílu dal,
že vykročil jsem v život volným krokem
a síla ustla každým dnem a rokem
až z chlapce zcela svůj se muž pak stal.

Neruda tvrdí, že úlohou básníka je zpívat pro lid, pomáhat mu v boji svým básnickým uměním:

Mně řekl osud: Českým pěvcem bud
pěj jen, co sluší nešťastnému lidu,
stesk zoufalý, a žhavou jeho bídu.

Údělem básníka na této zemi je podle Nerudy být "prostým vojákem, stát co přední stráž v stálé pracné tísní". Básník nikdy nesmí zoufat, musí cítit se svým národem co ho "kde bolem hněte" a tisíckrát raněn zmírat nastokrát". Závěrem říká básník:

Já ledačím jsem byl v tom božím světě
a čím jsem byl, tím jsem byl rád...
Necht čímkoli jsem ještě v božím světě
čím budu kdy, tím také budu rád.

Cyklus *Knih veršů lyrických a smíšených* uzavírá intimní báseň *Našel jsem se !*, v níž se básník zpovídá ze svého bolestního osamocení a vyslovuje

marnou touhu po osobní štěstí:

Vždyt zdá se mně, že k velikému dílu
jsem velkou vůli měl a celou sílu
kam teď jen vzhlednu – kvítí cizích polí
jsem žebrák jen a chtěl jsem být král –
a srdce – srdce bolí !

Třetí hlavní oblast Nerudových *Knih veršů* jsou básně *časové a příležitostné* (*Knihy veršů časových a příležitostných*), které nás seznamují se vztahem básníka k národu a k aktuálním otázkám národně osvobozenického zápasu. Cílem veršů zařazených do třetí tematické skupiny *Knihy veršů* je vyslovit postoj a myšlenky básníka bojujícího za společenský pokrok, vyjádřit úpřímnou lásku k národu. Vyvrcholením vlasteneckého záměření Nerudových básní jsou cykly *České verše a Popěvky k vlasti*. Básně z těchto cyklů jsou zaměřeny proti falešnému měšťáckému vlastenectví, které má na mysli jenom svůj prospěch:

My neumíme ještě umírat
pro vlast, pro národ, zlatou pro svobodu
a proti všemu vlasti prospěchu
kramářsky vážíme svou vlastní škodu.

Neruda je toho názoru, že láska k vlasti nesmí být ale slepá, že je nutné poznat nedostatky vlastního národa, odhalit a potom odstranit je a k tomu slouží spisovateli jako hlavní prostředek kritika, ironie a léčivý smích:

Nehněvej se, že se Tobě směju
že i o chybách Tvých písně pěju
kdybych Tě snad méně miloval,
vše bych chválil, v všem si liboval.

Básně tohoto cyklu mají všechny bojovný a vlastenecký ráz, poněvadž jsou sloky *Z časů za živa pohřbených*, jak nám oznamuje autor už v titulu první básně. Vyjádřil v nich nejen lásku vědomou a racionální ke své vlasti, jak ve dvou výše zmíněných cyklech (*České verše a popěvky k vlasti*), ale vyjádřil také neochvějnost politického bojovníka jako např. v básni věnované Karlu Havlíčkovi Borovskému:

Tvůj národ, hrdino, za Tebou kráčí
a obraz Tvůj v oblaka vznešený
nám vítězství i cestu k němu značí.

.....
Již pádu více nebude,
Čech "nedejme se !" zahude
a za ním v světa chóru
zahučí písně vzdoru !

Autor se také zamýšlí nad ulohou Slovanstva ve světě, v podporování boje za osvobození od cizích vlivů:

Když Slovan střeží, víc se ještě neodváží
již nikdo rušit lidstva volný smír
a strhnout volnost v starý hnusný vír –
O, lidstvo, stověký tvůj o svobodě sen
se mění v skutek, v bílý volný den

noc chmurných porob k západu se plíží –
hoj lidstvo – lidstvo, den tvůj již se blíží !

(Ve východní záři)

Po této druhé Nerudově sbírce uplynulo ještě deset let, stejně jako po vydání první, než otiskl básník další sbírku, *Písně kosmické*, která měla velký čtenářský ohlas.

V Nerudově básnickém vývoji můžeme jasně sledovat organický proces, přes ty dvě mezery mezi první, druhou a třetí sbírkami veršů.

Ve srovnání s *Knihami veršů* a zejména s *Hřbitovním kvítím* vymizel v nových básních výrazný záměr, ironický a polemický ton a také sarkastické pointování proti idylickému názoru na svět. Ve sedmdesátých letech mohl Neruda už vytyčit kladně pojatý program života v celé sbírce *Písní kosmických*. Ve své *Theorii nebe* z roku 1755, hleděl ještě Immanuel Kant na hvězdnou oblohu jako na výraz velikosti boží. Naproti tomu, Neruda, poučen objevy soudobé vědy, neváhal pohlédnout přímo i mužně v tvář Světu, bez pocitu malomyslnosti a bez potřeby náboženské útěchy. Opírá se o staré a nové astronomické koncepce (Aristotelův geocentrismus, Kopernikova tvrzení atd.) a o lidové primitivní představy o antropomorfizaci vesmíru. Nerudu hluboce dojímá velikost kosmických dálek a nekonečnost vesmírního prostoru, ale oslavná jeho píseň není věnována Bohu, nýbrž "poetovi Světu", hmotě a jejím zákonitostem.

Básníka udivuje vztah lidí ke vesmíru, lidské poznání, které jim dovolil se sblížit a snad také spřátelit" s nebeskými tělesy:

Čím člověk já ve světa kruhu jsem ?

Mně skromnost má jazyk víže –

Však prohledte někam ke dvoru

Hned znáte, kdo sluha, kdo kníže. (20)

Nerudův člověk v *Kosmických písních* je stejně hrdý jako i v dřívějších sbírkách, tentokrát zejména proto, že si týká s planetami a s hvězdami, a to díky síle svého mozku a dosažením jeho vědy a poznání:

Já Slunci a Siriu říkám "ty" (20)

anebo:

Paničko Alfo Kentauri

poptávce dovolte ňáké

matička Slunce se dává ptát,

máte-li dětičky také.

což svědčí o tom, že je člověk stejný velikán jako nebeská tělesa, s nimiž vchází do bezprostředního styku. Nerudova kosmická píseň zobrazuje lidský osud; osud jedince a národa, a odhaluje v boji o lidský pokrok, v úsilí o poznání zákonitosti života a světa, nejvyšší hodnotu lidského života.

Jak lvové bijem o mříže,

jak lvové v kleci jatí

my bychom vzhůru k nebesům

a jsme zde Zemí spjati.

Lidé bijí o mříže jak lvové a jsou to bezpochyby mříže hranic našeho poznání, které se musíme snážit přesunout stále dále, abychom se ještě více přiblížili k vědeckým poznatkům.

My přijdem blíž, my přijdem blíž
my světu dožijeme,
my bijem o mříž, ducha lví
a my ji rozbijeme ! (21)

Neruda vidí jasně nepatrnost člověka v poměru k vesmírným rozměrům, je si také vědom možnosti zániku Země:

Také to slunce ohnivé
pomalu pousíná
přijde i jeho hodinka,
zhasne a mrtvě zsiná. (13)

Ví dobře, že: "My světa nepřebudem !" poněvadž:

Co rozkvétá, to odkvétá,
co vzešlo, zase chřadne
a Zem i s lidstvem rozkvětlým
jak bílá růže vadne. (37)

Ale to vědomí neoslabuje sílu jeho oslavy lidského myšlení, lidského poznání, lidské práce.

My umřem, avšak dříve si
hrob vysteleme slávou
Svět celý musí nad hrobem
stát s obnaženou hlavou.

Nerudu, stejně jako Eminesca, zneklidňuje a upoutává poměr mezi přítomností a minulostí, jeho relativní charakter ve vesmíru:

Čtem o nesmírnosti prostoru
a mysl nám trne, žasne,
že papršlek světla než zletí k nám,
snad hvězda již zhasla, snad hasne. (9)

Neruda zlidšťoval vesmír ale vyhýbal se nebezpečí, aby se básně nestaly zbeletrizovanou vědou a aby personifikací vesmíru nedělal komický dojem. S velkým mistrovstvím převáděl všechny problémy a úkazy vesmíru na lidské vztahy a poměry:

Snad jiní jinak uvidí –
já myslím nebe širé si jak naši zemi
a při hvězdách si myslím na lidi:
panenky růžově planoucí
mládence hledu zbrklých,
roj mužů světla klidného
roj babic žlutě scvrklých. (5)

Kosmické náměty jsou seřazené podle vzdálenosti od Země, od nejbližších hvězd až k Měsíci a ve slunečním systému jsou planety antropomorfizované – ze všech nejkrásnější je Země:

Země – ach, Země ! toť ženuška !
při práci věčně jen hravé,
plná je květů a písniček. (11)

Ostatní planety jsou označeny žertovně "Jupiter už zvadlý kmet", "holčička Venuše" a "Merkur, to nemluvně hloupé".

Z *Kosmických písní* vyznívá, stejně jako i z předcházejících sbírek výzva k boji:
Kdo měkkým je, ten bídně mře !

.....
Boj, všude boj, kam oko zře ! (27)

S ní je také spjat pocit hlubokého a pravdivého vlastenectví:

"Vlast svou máš nade vše milovati !"
to ve hvězdách zlatě psáno
a krásšího hvězdám nad zákon ten
zákona není dáno. (25)

V některých básních se ozývají intimní city a vzpomínky básníka:

Zelená hvězda v zenitu,

.....
Před lety jsi mne slyšela,
jak jasně jsem zavýsknul,
když jsem své děvče po prvé
si na prsa přitisknul. (31)

Neruda se v *Kosmických písních* obdivoval velkolepé mohutnosti přírody ale nejvíce ho dojímalo Svět, jehož hymnus je věčný, poněvadž ten dává sebe samého tvůrčímu procesu a to stojí mu občas mnoho bolu:

A byt tvůj hymnus velký jako nebe,
co dáváš v něm ? – Vždy jen a jenom sebe !

.....
Ty s tvůrčí rozkoší máš tvůrčí trýzeň spolu
a kdo se z čtoucích ptá, co hymnus stál tě bolu !

Závěrem lze říci, že *Písně kosmické* jsou zdařilým literárním útvarem a krásným výrazem Nerudova životního názoru, dokladem jeho racionalistického chápání světa.

V osmdesátých letech vyšly další dvě sbírky Nerudovy, a to *Balady a romance* r. 1883 a *Prosté motivy* (1883). Tradiční forma balady, zdomácnělé v české literatuře díky Erbenově *Kytici* a potom často se vyskytující v dílech májovců, upoutala i Nerudovu pozornost, neboť se těšila velké oblibě u čtenářstva. Svě první balady složil a zahrnul Neruda už do *Knihy veršů*. Vrátil se později k této epické formě, protože byla přístupná širšímu okruhu čtenářů. Neruda vyjádřil ve stručných námětech myšlenky českých lidí a jejich vztah k světu. Usiloval o formu blízkou lidového podání, a zvolil k tomu prostá slova a nesložitou skladbu jak se sám vyznává na začátku sbírky:

Volím slovo prosté
chci tu báji vypravovat,
z úst jak lidu roste.

Nerudovy *Balady a romance* obsahují trojí látku: vztah matky k dítěti, národní život český a náměty biblické a legendární. Do první skupiny patří *Balada horská*, která nám vypravuje jak nevinné dítě se ptá své babičky "cože rány svírá, počem člověk, těžce raněn, přece neumírá ?" Babička mu vysvětluje, že jarní listí a čarodějná šťava jitřecelého hojí rány a dítě sbírá v lesu tyto trávy a byliny, aby s nimi hojilo rány Krista rozpjatého na kříži před oltářem v kostelu.

A zázrak se vyplní:

Jak to dětská duše snila
vůle boží vyplnila.

Podnes mají v horské vísce obraz Trpitele,
nemá rány ve svém boku, nemá trnu v čele.

Balada dětská vypravuje o dítěti stíženém těžkou nemocí, které Smrtka vábí z rukou jeho matky. I když jde o tragický příběh, smrt je zosobněna jako něžná žena, poslankyně Ježíše, snažící se dítě přenést na onen svět:

Pojď, dětátko, pojď, babátko !
Posílá mne Jezulátko
posílá královna nebe,
abych přivedla jim tebe.

Konečně dítě souhlasí, ale ve své velké, vroucí lásce k matce, prosí Smrtku:
"Pojďme, pojďme, ale zticha,
ať se matička nevzbudí".

V stejném duchu byly složeny i další dvě balady první skupiny: *Romance helgolandská*, která nám vypravuje tragickou smrt mladých novomanželů hned po svatbě a *Balada stará – stará !*, v níž se matka a novorozená dceruška spolu potápějí pod mlýnským kolem.

Náměty druhé tematické skupiny mají za účel zdůraznit bojovnost, vytrvalost a nadšení českého lidu pro ideály volnosti. Neruda s radostí opěvuje zvláštnost svého lidu ústy Buška, který pije s králem Karlem a říká mu:

Nu vidíš, krále: tak náš lid !
Má duši zvláštní – trochu drsná zdá se –
však květe po svém v osobité kráse !
Ach přiblíž k tomu lidu hled'
a přitiskneš svůj k němu ret
a neodtrhneš více !

V *Romanci o jaře 1848* oslavuje básník nadšení lidu, když se změnil svět, poněvadž "čas oponou trhul" a staré lidstvo zmizelo. Jsou to chvíle celonárodní nádeje, radosti a důvěry, až magického očarování:

A ve vzduchu šuměla divná báj
a pěl nám ji sad, pěl ji haluzný háj
i pěl ji nám údol i horská tem
a pěla ji celá nám širá zem !
a pěli jsme: "Volnost – volnost !"

Třetí skupinu tvoří náměty biblické a legendární, které ale Neruda nespojoval s náboženskou problematikou anebo a náboženskými pocity, ale chtěl jejich prostřednictvím zobrazovat svět českého člověka, jeho poměr k světu a morálku (*Balada tříkrálová, Romance Štědrovečerní*).

Mezi nejzajímavějšími skladbami patří i *balada o duši Karla Borovského*, která chtěla mermomocí vejít do ráje, i když byla hříšná a nic dobrého nečinila. Konečně ale pan Ježíš se dal přesvědčit, poněvadž Havličkova duše tvrdila, že:

Já jsem svátku nesevětila
ani pátku nepoctila

jenom jednu modlitbičku
poslala jsem ku nebičku.

Její divná modlitba k Janu z Nepomuku pomáha jí do ráje:

"Svatý Jene z Nepomuku,
drž nad námi Čechy ruku
by nám Bůh dal, co dal Tobě,
by náš jazyk neshnil v hrobě !"

Jsou to verše, jež svědčí zase o Nerudově péči o českou řeč.

Zavěrečná báseň sbírky je *Balada o svatbě v Kanaán* a dává celé knize pointu myšlenkou pronesenou na konci příběhu:

Však usměvně svůj okří s vínem pozdvih Pán:
"Tuš I páni muzikanti. Račtež všichni píti –
kde dobří lidé jsou, je vždycky dobře býti –
já díím, že věčně vzpomínáno bude svatby v Kannán I"

Závěrem lze říci, že v *"Písniích kosmických"* konfrontoval lidský osud s vesmírem. V *Baladách a romancích* postihoval charakteristické rysy vztahu českého člověka k blízkým lidem, k národu a k lidstvu pomocí epických motivů. Následující sbírka, *Prosté motivy* (1883) měla odhalit subjektivní citový svět soudobého člověka" (Miloš Pohorský, *Jan Neruda v Dějinách české literatury*, d. III, s. 175). Neruda tu vychází ze své potřeby osobního štěstí, lásky, jež by zaplnilo jeho samotu, zachycuje poslední milostné vzněty svého srdce, důvěrný vztah k Aničce Tiché, který tvoří první vrstvu této knihy. Líčí kouzlo venkovské přírody a osobní nádeje probuzení novou láskou:

Vždyt je to všechno zas navlas tak
jako před čtyřceti lety –
po nebi známý ten ptákův zpěv,
po stromech známé ty květy I (Jarní 2)

Sbírka je rozdělena do čtyř kapitol, podle ročních období (*Jarní, Letní, Podzimní a Zimní*), aby ilustrovala kontinuitu a setrvačnost věčného koloběhu přírody a její sepětí s lidským životem. Celá sbírka je proniknuta silně subjektivní náladou, autor touží po štěstí osobním:

... sotva po noci že šero nový den mi věští,
volám do mrákavé dáli: "Kde jsi, kde, ty, moje štěstí ?"
(Jarní 5)

Jeho nová láska budí v něm mládežnické vzrušení:

Mně dech se v hrdle ouží
a oči mne tak tlačí
a tiskno je mi do hlubin mé duše
ba myslím, věru, že je mi až k pláči I (Jarní 7)

V kapitole *Letní* jsou básně ještě optimičtější. Příroda je krásná v plném souladu s velkou radostí v srdci básníka, vděčného praotcům za to, že se nechali vyhnat z ráje, aby poznali lásku:

Jak dobře, že z ráje vyhnal nás
kdys všechny ten pánbůh milý I
I žehnáme otcům, praotcům,
že hříchem nás podělili. (Letní 8)

I v těchto hluboce subjektivních písních zůstal Neruda tímž silným a racionálním člověkem, kterým byl i v *Kosmických písních* i ve všech svých dosavadních pracích:

Chtěl věčně bych byl jen jak podziměk –
však jako ten první a zdravý:
má z železa svaly, z žuly hnát
přítom jak dítě je hravé. (Podzimní 8)

Tedy autor chce být jak ten podzim co nasleduje hned po letě, ne jak ten, co se už blíží k zimě a je smutný a zarmoucený, poněvadž pod zdánlivým smutkem se u Nerudy vždy kryje velký optimista:

Však nechtěl bych být jak ten podziměk
když blízko už zimě se kloní:
je dětinský, svět-li se zamračí
hned po tvářích slzy mu roní. (Podzimní 9)

Závěrem lze říci, že *Prosté motivy* zaujímaly důležité místo v české subjektivní lyrice vůbec. Nerudova erotika je optimistická, plná čaru a klidu. Jak se sám vyznal, v *Prostých motivech* "cit dostal vrch". Na srovnání se zákonitostí rozvoje v přírodě, od jarního rozbřesku sil až k zimnímu utlumení životní moci sugeruje básník, že i individuální život musíme uvádět v soulad se zákonitostmi lidského společenského života.

Prosté motivy byly poslední knihou básní, kterou Neruda dokončil. Začal pracovat pro další sbírku, a také cyklus veršů věnovaných Boženě Vlachové (1887), které zůstaly mimo knižní soubory. Smrt ho zastihla 22 srpna 1891 v Praze, takže nedokončil tyto sbírky. Jednalo se však o důležité básně, jež byly později vydané jako *Zpěvy páteční* a *Knihy epigramů*.

Epigramy byly tištěny v letech 1888–1889 v časopisech a Neruda pravděpodobně chtěl jimi ukázat různé projevy malichernosti, slabosti a povrchnosti lidské povahy. Je to sbírka pestrých námětů a forem od drobných, stručných nápadů, až k veršům, které vyrůstají v celé básně. Sám Neruda ji líčí takto v proslovu ke *Knize epigramů*:

A je – li knížka ta jak louka pestrá,
ty, čtenáři, bud jejím motýlem,
jenž volně poletuje tam a sem,
a pojednou se někam jinam ztrácí,
však zjitra zase k té se louce vrací !

Rozumí se samo sebou, že v nich převažuje humor a satirický, ironický ton. Neruda dosahoval komična formálními prostředky, např. spojováním slov v rýmech, nápadnými přesahy a prvky hovorové řeči. Mezi nimi jsou i epigramy vážné, v nichž vyjadřuje autor pozitivní rysy lidského charakteru. Kladné životní hodnoty jsou vyjádřeny v epigramech s dvěma motivy: kolem obrazu básníkovy matky a kolem obrazu hory Říp, která symbolizuje hrdinnou velikost českého národa. I do této sbírky proniká známá autoironie autorova, když se ten ptá:

"Kdo bohat, slyší o sobě jen lež, však pravdu chudý."
Mně nadávali vždy a všudy
tož byl jsem, aniž věda,
náramný boháč teda ? (*Otázka*)

Důležité jsou také verše, věnované autorem čarosíle slova, z něhož všechno vyšlo na zemi:

Bud' spokojen, když z celé velké knihy
do vnímavé tvé duše slovo padne jedno
a zaklíčí a žene v květ !

Kniha epigramů byla myšlena Nerudou jako celek i jako pendant k jeho *Zpěvům pátečním*, když po autorově smrti zkoumal Jaroslav Vrchlický verše jeho pozůstalosti došel k závěru, že Neruda měl na mysli básně dvojího rázu: elegické zpěvy bolesti nad těžkým údělem národa a zpěvy klidu a mužné síly, tedy vedle vlastních zpěvů pátečních ještě *Zpěvy Bíle soboty*. Podle toho, seřadil Vrchlický básně tak, že první a poslední jsou básně, jež vyjadřují důvěru v budoucnost lidstva a mezi nimi smutné básně o utrpení lidu.

První báseň *Moje barva červená a bílá* je věnována českému praporu, který je "jak ty naše děje !" a vyslovuje hlubokou autorovu úctu k dějinám vlasti:

Když kroniku svou drahou do ruky si berem,
tu jedna stránka, jak když anděl sám ji pěje.

Básník přeje vřele své vlasti vše nejlepší: "bud' v Čechách bílý den a plno růží kolem !" S první básní sbírky náladově souvisí poslední, *Jen dál !*, která je statečnou výzvou k boji a výrazem hluboké důvěry v budoucnost národa svého, kterou básník chválí těmito slovy:

Za volnost lidstva – v nás kdys rozekvětla ? –
dnes stojí Čech, jak druhdy za ni stál:
ta myšlenka, která nás ve hrob smetla,
zas k slávě vznese nás – jen dál, jen dál !

Neruda povzbuzuje svůj národ těmito závěrečnými slovy básně:

Stále měj se k činu,
dál, Národe náš drahý, věčně dál !

Mezi těmito dvěma básněmi jsou zařazeny verše jiné nálady.

V básni *Matka sedmibolestná* používá symbolický motiv sv. Marie a jejího zemřelého syna, aby upozorňoval na osud své vlasti:

Na naši kalvarii, v charém kříže stínu,
hle matka. Vlast – syni Národ v jejím klínu.

Báseň *V zemi kalichu* připomíná soudobým čtenářům staré utrpení země české, kde všechno je trpké:

Bože, cos nasil trpkosti do této naší země !
Ztrpklý je širý ten náš kraj, ztrpklé je všechno plémě
trpce lid žije v palácích, trpko se dýše v chýši,
trpká je naše ornice, trpké je víno v čiši.

Vroucí vlastenectví autorovo se plně vyjadřuje ve verších básně *Láska*, kde se přiznává, že nejvíc miluje na tom širém světě svůj národ:

Přežil jsem matku svou, žiju jen památce
Přežil jsem lásku svou, měl ji tak nakrátce –
všechno jsem oplakal, zase se osvěžil –
tebe bych, Národe, tebe bych nepřežil !

Důkladné probírání básnické tvorby Jana Nerudy nás přesvědčí o jeho úsilím o uměleckou dokonalost, o umělecké mistrovství vyjadřování.

Mezi klasiky české poezie zaujímá Neruda přední místo a z umělecké zkušenosti obsažené v Nerudově básnickém díle čerpali po něm asi všichni velcí čeští básníci.

Neruda si sám kladl požadavek umělecké dokonalosti a péče o jazyk. V recenzi IV. ročníku *Almamachu Máj* (1862) napsal, že: "Jsmeť zajisté my nejméně takými pedanty, kteří by v dobré formě již vrchol všeho básnického umění hledali (...) avšak píše-li se již jednou v řeči vázané, má být alespoň vázané, má být alespoň v dobrou formu." O Nerudovi psala Eliška Krásnohorská v roce 1891 v *Osvětě*, že: Neruda nedosahoval výsledku "nějakým kouzlem ani náhodou, ani pouhou elementární silou talentu; dosáhl ho jen opravdovou uměleckou prací, která vyžaduje nesmírně vytríbeného ducha a povahy schopné opanování sebe, vážnou vnitřní potřebou pracovati vždy jen na nejvyšším stúpní své schopnosti."

Neruda je pořád autokritický, projevuje všude ve svém díle "uměleckou sebeúctu", ve volbě strofy, metra, rýmu, ve volbě slova a slovního tvaru. Jaroslav Vrchlický vystihl ale správně, že u Nerudy je forma podřízena jeho ideji. Snažil se psát jazykem srozumitelným a k tomu včlenil do díla prvky lidové mluvy i lidové slovesnosti. Nerudovo úsilí vystižně charakterizovala Eliška Krásnohorská: "Neruda našel roztomilé kouzlo, kterak budovati krásný vzletný sloh bez syntaktického lešení. V čem záleží to kouzlo? Dovedl přelítí prostou mluvu lidovou v literární formu".

Próza

Neruda psal prózu od počátku své umělecké činnosti až do konce. I když po vydání *Povídek malostranských* v roce 1878 přestal psát povídky, pokračoval ve vytváření prozaického díla, poněvadž pracoval jako žurnalista do konce života.

První jeho vytištěná próza byla *Z notiční knihy novináře*, která vyšla v almanachu *Máj* 1858. V ní zdůraznil autor hledisko o dvou hlavních věcech – o tom, že chce čtenářům svým jen pravdu povědít" a o tom, že chce psát prostou formou, poněvadž jsou to "samé přervané a přetřhané notice, jak je novinkář ve svou tobolku zapisuje".

Ve svých novátorských pracích navazoval Neruda na Boženu Němcovou a z cizích autorů na Jeana Paula (o němž se zmiňuje v arabesce *Josef Harfenista*) a na Heinricha Heine.

V roce 1864 vydal Neruda svou první knihu prózy, *Arabesky*, jejichž účelem bylo zachytit zajímavé postavy a chvíle jejich životů, vysvětlit jejich individualitu. V *Arabeskách* najdeme řadu dobře kreslených osob a vylíčení pražské atmosféry. Hrdinové Jana Nerudy v *Arabeskách* jsou lidé postiženi bídou, neštěstím, zamračením, tělesnými a duševními nemocemi. *Arabesky* jsou smutné povídky o lidech nezaslouženě nešťastných. První arabeska, se silným autobiografickým rázem, *Byl darebákem*, líčí osud člověka, který má neštěstí se narodit jako ohyzné dítě. Když jednou kluci pokřikovaly za Židem, František

byl mezi nimi. Žid ho chytil a rozhněvaný přivedl ho k rodičům. Tehdy sousedky rozhodly, že "ten malý ošklivý Franta je už darebákem". Tato směla ho pronasledovala po celý život, ve škole, kde učitelé ho ponižovali, protože byl "záplatovancem", a kamarádi se mu posmívali protože mluvil špatně německy. Konečně ale školu vystudoval a dostal službu v kontoáru, kde mu principál svěřil peníze. Ale principálův syn přišel k němu a žádal o pomoc peněžnou, slibuje, že pozítří mu ty peníze vrátí. Bohužel, zaměstnavatel se po penězích ptál dříve a František byl vyhozen ze služby pro nepoctivost. František zemřel z hanby ale nikdo jeho smrti nelitoval, poněvadž byli všichni přsvědčeni, že byl darebákem.

Stejně tragická postava je *Josef Harfenista* – divný to člověk, o němž nikdo nic neví, který teď žije na Malé Straně a živí se tím, že hraje na harfu, zpívá a vypravuje lidem v hospodě, a občas pomáhá mladému studentovi (zřejmě mladému Nerudovi) s domácími úkoly z latiny. Během revoluce r. 1848 je mezi prvními bojovníky vystřelenými na ulici.

Blbý Jona je stížen duševní nemocí, i když je mu osmnáct let, vypadá na třináctileté dítě a kluci poskakují kolem něho a pokřikují kolem něho a pokřikují "Jóna I Blbý Jóna I" Jediná osoba, která mu rozumí a miluje je jeho sestra o rok starší. Jóna nemůže snést rozloučení s ní, když se sestra vdává, a oběsí se na půdě.

Další tragickou postavou v *Arabeskách* Nerudových je *Franc*, hrdina stejnojmenné povídky. Franc je hrbatý, k tomu má ještě krátký dech a silný kašel. Ale přestože byl divně a bíděně oblečen, děti se mu neposmívaly a ani dorostlí si nedovolili žertovat s ním. Živil se tím, že hrál na housle v hospodách. Lidé v hospodě věděli, že má velmi solidní manželku, asi dvakrát silnější než on a jednou začali žertem se ho ptát, jestli snad ona ho nebije, když nepřináší domů dost peněz. Ale doma Franc má nemocnou dceru a pokračuje hrát na housle přes silný kašel a krátký dech aby sbíral jí peníze na léky. Když se konečně vrátí domu dozví se, že dceruška už zemřela a umírá i on také.

Vedle těchto tragických hrdin, kreslil Neruda pomocí humoru a satiry i postavy z vyšších kruhů např. *Starý mládeneček*, který se bojí samoty a chtěl by se oženit ale jenom s bohatou ženou "jiné bych si nevzal", sobecký člověk, který nechce tolik pracovat aby uživil ženu, chová se špatně k dívkám a chlubí se potom všude tím, co jim dělal, lže rodičům svých milenek. Je to typ nezodpovědného člověka, který má rád jenom zábavu a nemá žádné morální zásady. Náladově blízka této povídce je *Paně Kobercova* ženitba, která líčí úsilí pána Koberce o to, aby si našel manželku ne proto, aby si s ní založil rodinu, ale proto, že se bojí, že bude okráden. Po dlouhém rozmýšlení a váhání dodává si odvahy a přinese dárek mladé Bětušce, jen aby se dozvěděl, že zatím co on tak dlouho uvažoval o nutnosti manželského života, Bětuška si našla už snoubence.

Neruda se jasně vyjádřil proti konvenčnosti dosavadní literatury, která neměla vztah ke skutečnosti a idealizovala život. V několika ze svých *Arabesek* parodoval právě takovou prózu, např. v črtě *Z toboľky redaktorovy*, skládající se z 15 "dopisů" čtenářů a čtenářek k redakci. Styl těchto spisů je v souladu s konvenční prózou doby: "Odesílám vám zde svazeček plodů své panenské Musy. Jsou to milá mně kvítka, fialinky a konvalinky, jak jich první mé jaro (a v jaře života stojím právě) uplodilo, chrpy a bodláky pestré, jak jich fantasie už napřed

podzimku života připisuje a i mladý život už dle ostrých trnů sezná. Ucíťte z mých básní totéž slunce, které je vykouzlilo..."

Se zvláštním pochopením naklání se Neruda nad tragickým osudem mladých dívek a žen, které zobrazuje jako romanticky pojímané individuality. Taková je napr. hrobníková dcera v povídce *Ty nemáš srdce!* Hrobník je drsný člověk, jehož se jiní lidé jaksi bojí ale který se za své řemeslo nestydí, poněvadž rozumí filosofickou pravdu, že "co se narodilo, musí umřít (...)" a umírání je zcela rozumná věc, nejrozumnější, kterou znám". Je také přesvědčen, že o smrti lze volně popovídat, že není to zakázaný námět, ba že se by se lidé museli naučit umírat. Jeho dcera je sice krásná dívka, po níž se hoši blázněji, ale nemůže nikoho milovat: "Mně se zdá to, co vy láskou nazýváte, nemocí duševně chorých lidí; já jsem zdráva a nerozumím tomu", říká Lidunka už třetímu chlapci, který ji miluje. První dva spáchali kvůli ní sebevraždu a tatínek je pochoval pod oknem dcery. Ale přece se s Lidunkou stává něco podivného. Třetí muž umírá také z lásky k ní a předtím jí křičí: "Ty nemáš srdce!" Pozdě v noci hrobník přinese mladého mrtvého muže, kterého nikdo nezná a pro Lidunku nastal zázrak: "Něco nevýslovně mocného vábilo a táhlo ji blíž a blíž, sklesla na kolena, hlava její se blížila víc hlavě mladíkově – konečně náhle shybnutí a na mrtvých rtech pláto horoucí, dlouhé políbení (...) Nevysvětlitelný a nepřírozený cit ji opanoval". Dívka vrhla se na mrtvolu a "na mrtvém srdci doklepávalo a vychládalo srdce druhé".

Arabesky představují počáteční prózy Nerudovy. Stylisticky se povídky charakterizují ironickým a humorním tonem s nímž se střídají balady lyrické a reflexivní. Je v nich zřejmé autorovo úsilí poznat soudobé poměry a lidi, porozumět společenským problémům své doby a k tomu dívá se na život vždycky "zdola". Vylíčil situace, když člověk trpí nezaslouženým osudem a v nichž je urážena jeho pýcha a hrdost. Skláněl se chápavým úsměvem k prostýrn malostanským obyvatelům.

Roku 1871 vydal Neruda další knihu proz, *Různí lidé*. Je to sbírka krátkých příběhů, napsaných ze vzpomínek nejdelší cesty, kterou podnikl autor po smrti své matky, na počátku roku 1870 spolu se svým přítelem Emanuelem Kittlem. Črty této sbírky mají tragikomický ráz, jsou to někdy několikastránkové balady v próze vždycky s překvapivou pointou, která na konci příběhu změnila celý dosavadní jeho vývoj. Například v črtě *Pan manžel* vypravuje autor o mladé, krásné ženě, která upotá pozornost všech mužů v restauraci hotelu a zdá se být velmi šťastnou se svým mladým manželem, jenom že na konci črty se dozvíme, že to není pan manžel. Děj črty *Dítě* se odehrává na lodi "Diana", kterou Neruda se svým přítelem plová po Dunaji. Mladá dívka, Marica, padá do vody ale je hned zachráněna rybářskou lodí. Neruda dovedl v několika slovech vylíčit dorůstající holku a její matku: "Matka štíhlá jako sosna, dcera jako bujní podrůst. Obě v národním kroji srbském (...) jenže Marici splývají vlasy v krásných dlouhých pletencích až za kolena, kdežto matka je má svinuté k šíji a pokryté zde kotoučem ze samých dukátů."

Nejivíc nás zajímá v tomto svazku Nerudova črta *Siluetta*, odehrávající se v Bukurešti za žhavého parna letního odpoledne. Obyvatelé města poobědvali a teď si prožívají tříhodinnou siestu. Autorovi se podaří vytvořit dusnou atmosféru, vzduch je tak žhavý, že se nic nehýbe, všechno spí anebo dřímá. V této

nehýbné scénérii zjeví se náhle věc, která ku podivu se hýbe – ovšem, říká autor, aby dojem ireálnosti byl zdůrazněn, je to jenom stín této hýbající se věci: "stín táhnoucího za váhu muže, stín celého kočáru". Muž – totiž stín jeho – začíná drhnout kočár hadrem a kartáčem a Neruda se udivuje před tím zajímavým pohledem "na pracující stín člověka, jehož nevidíme". Příběh ten mu připomíná francouzský epigram: "A l'ombre d'un rocher / je vis l'ombre d'un cocher, / qui, avec l'ombre d'une brosse, / frottait l'ombre d'un carosse." Zjeví se hned potom i stín mladé dámy, mužský stín vinul své velké ruce kolem beder stínu ženského – ústa se položila na sobě. Konečně objevují se všechny osoby této malé pantomimy – starší pán, pravděpodobně otec – a vlezou všichni do kočáru a tím příběh končí.

Zvlášt zdařilé je v tomto svazku próz vylíčení půlnoční projížďky *Izmirským chobotem*: "Jaká to rozkoš v té jižní noci, jaký rozset skvost po nebi a po břehu a po vodě ! Na nebi se skvěly hvězdy jako zlato na světlozeleném hedvábu, měsíc mezi nimi visel co blyštící se drahokam. Tak blízky se zdály hvězdy, že bychom jich mohli dosáhnout, kdybychom vystoupli na ten světlý září oblitý Pagos. Břehy byly šedé, cypřišové háje tureckých hřbitovů černy jeko umrlčí šat, domy dřímající Smyrny bělošedy jako ranní sen (...) Zelené, mírné světlo, jako když rozžeš olej v kouli ze zeleného omženeho skla; poznáš na protější tváři i nejjemnější proměny. Vzduch jako smaragd, hloubka vody jako safir."

S velkou silou je vylíčena mořská bouře uprostřed groteskní povídky *Dvanáctý*: "Loď již teď sebou házela a bědovala u zoufalství. Ještě před chvilkou byly vlny malé, skotáčily jedna přes druhou, hrály si v tanci, trochu větší pohlcovala trochu menší – nyní již slily se ve vrchy vod, pohybem majestátním žene se a válí, láme se a vzpíná vše kolem, jedna vlna jako kužel, druhá ohrovská skořepina, třetí plazivý jazyk, čtvrtá vzpínající se oř – vystupuje, bílá pěnová hřiva letí větrem, teď se překrotila, pohřbila sama v sobě."

Sbírka *Různí lidé* zahrnuje vzpomínky Nerudy z Budapešti (*Pan manžel*), ze Srbska (*Dítě*), z Bukurešti (*Siluetta*), z Istanbulu (*Byl ?!*) z Athen (*Dvanáctý*), z Izmiru (*V Izmirském chobotu*), z Jerusalemu (*Požehnaná ústa*), z Kahýry (*Nocleháň*) a z Itálie (*Rímanka*). V každé z těchto črt se autor soustřeďuje na detailní podávání a pozorování jak národních rysů postav, tak jejich psychologii a erotiky. Podobně jako *Arabesky* tvoří i *Různí lidé* tematický samostatný celek.

Roku 1867 uveřejnil Neruda v "Květech" povídku se společenským námětem: *Týden v tichém domu*, o které sám říkal, že "to bude vyprávování zcela beze všeho děje, bez vší zápletky a jen postavy nebo figurky budou a mají tu být hlavní věci". Čtenář má prostě dojem, že před jeho očima se promítá film, v němž se nic divného nebo vyjímečného neděje, jenom život nejobyčejnější plyne si dál a dál. *Týden v tichém domě* je podle svých rozměrů spíše novelou, rozdělenou do 15 kapitol. Je to spis s autobiografickým rázem a snad proto se nedá v něm určit hlavního hrdinu, kterým samozřejmě je autor sám. Neruda zachycuje každodenní život v obyčejném Malostránském domě. Začíná povídku v bytě hokynářky – zřejmě své matky – v jediné místnosti užitá za byt i krám, ve dvě hodiny v noci a pokračuje v druhé kapitole, když se "dům z větší části probudil". Autor seznamuje nás s celou řadou postav reprezentativních pro malostránské prostředí. Jsou to pan domácí, paní hospodská, hokynářka

(paní Bavorová s biografickými rysy autorovy matky), na které autor se dívá s úpřímnou sympatií. Ale jsou i další postavy jako pyšný domácí pán a servilní úředníci, které autor krutě zesměšňuje.

Čtenář je svědkem významných okamžiků lidského života – jako jsou smrt slečny Žanýnky, která nikolo neměla na světě kromě svého věrného psa. V třetí kapitole, v rodině pána domácího, představuje nám autor rodinu jeho a zdůrazňuje že "již je čas, abych určitěji naznačoval dějiště osoby". Líčí dále dům, v kterém se odehrává děj jako "stavby divné, jakých arci ještě více na nejpříkřejším svahu Ostruhové ulice", a byt pána domácího, kde najdeme jen matku a slečnu, která neví, čím by si krátila čas. Ve čtvrté kapitole končí první den *Monologem lyrickým* v bytě pana doktora, který se vrátí domů dost pozdě ale v skvělé náladě, neboť je zamilován do Jozefinky a chystá jí verše, aby se jimi vyznal z lásky. Pátá kapitola seznamuje nás s pánem hospodářským úředníkem Lakmusem, u kterého bydlí v podnájmu pán doktor a který "žil teprve tři léta v Praze a svého podnájemníka byl převzal od svého předchůdce v bytu tom". Dcera pána úředníka se zamilovala do jejich podnájemníka, aniž by věděla, že ten miluje Jozefinku a teď rodiče a zejména matka snáží se ji vnutit doktorovi. "V tomtéž okamžiku, co skončila kapitola předešlá, začíná kapitola nynější (VI.) návratem pána Ebra, domácího pána, z kanceláře". Ten si dává poslat pro Bavorovou a začíná jí kritizovat syna (mladého Nerudu): "S vaším synem bude zle ! Ano zle ! Je lehkomyšlný, je nedbalý, je všechno ! Teď je zle ! Opozval se napsat o celém úradě něco hanebného o nás všch, ba i o pánu prezidentovi !

— Ano ! (...) Je to české a hanebně psáno !" Sedmá kapitola obsahuje všechny ty "hanebné české spisy ze *Zapisků pratikantových*. Pan prezident úřadu svolal všechny a vytýkal jim, že dělají slohem svým hanbu úřadu a to proto, že "žvatláte pořád a pořád česky ! A proto zde mocí svého úřadu zapovídám, aby nikdo neodvážil se v úradě slůvka po česku promluvit ! V osmé kapitole je vylíčen *Pohřeb* slečny Žanýnky a dialog mezi pyšnou paní domácí a srdečnou Bavorovou, které spolu myly mrtvolu. "Dali vám něco z pozůstalosti za vaše služby ? Že nedali ?" interesuje se paní domácí. "Ani nitku", šeptem odpovídá Bavorová chvějícím se hlasem a dodává: "Já také ničeho nežádám. Dej jí pánbůh nebe, já jí posloužila z lásky křesťanské". IX. kapitola *Další doklad pořekadla* podává dialog mezi panem doktorem a mladým Václavem (alias Neruda), který bude brzy vyhozen z práce kvůli těm zápiskům, v nichž satirizoval prezidenta svého úřadu. Doktor se ho ptá, co hodlá dělat a on odpoví prostě: "Nic ! Stanu se spisovatelem !" Doktor ho však upozorňuje, že "na velkého spisovatele je třeba velkého talentu a malí spisovatelé našemu národu nepomohou. Malí jsou jen svědectvím duševní naší nedostatečnosti, zeslabí lid myšlenkově." Od Václava se pak doktor dozví, že se jeho Jozefinka vdá v neděli za Bavoráka a rozhoduje se, že si místo ní vezme Klárku Lakmusovou. *Týden v tichém* domě končí v neděli, svatbou Josefininou.

V letech 1875–1877 vrátil se Neruda k povídkám a napsal celý jednotný cyklus o malostránském životě. Bylo to téma, které ho stále lákalo, jak lze soudit podle *Arabesek* a četných fejetonů věnovaných malostránským obyvatelům. Spojil črty a povídky otiskované v různých časopisech s výše

úvedeným *Týdnem v tichém domě* a vytvořil *Povídky malostránské*, které vydal knižně v roce 1878. Je to soubor třinácti povídek, ve kterých Neruda zachycuje lokální charakteristiku Malé Strany, tichý a klidný život pražské čtvrti oddělené od moderního velkoměstského ruchu. Poslední povídka, nejdelší z celého cyklu, kreslí řadu drobných postav a k tomuto účelu vybral si autor jako podtitul *Idylický úryvek ze zápisek advokátního koncipienta*. Novela se velice podobá ze stylistického a kompozičního hlediska *Týdnu v tichém domě* a končí tím, že se autor vystěhuje ze svého bytu, kde tolik zažil zajímavých a těžkých chvil a vyhrožuje: "Ať mně přijde Neruda jednou s nějakou 'povídkou malostránskou'!"

Mezi těmito dvěma delšími novelami je seřazeno 11 kratších povídek o malostránských událostech a zejména postavách.

V povídce *Pan Ryšánek a pan Schlegl* vypravuje autor dramatický příběh dvou mužů, zamilovaných do téže dívky. Dívka se vdá za mladšího z nich dvou a z této chvíle bývalí přátelé přestávají s sebou mluvit a všímat si jeden druhého, i když chodí dále do stejné hospody denně a "v třetím okně hospody K Štajnicům od vchodu vpravo seděli všeobecně vážení občané pan Ryšánek a pan Schlegl den co den navečer vždy od šesti do osmi". Jedenáct let již zasedali tak každý den. A po těch jedenácti let nepromluvili na sebe ani slova, ba ani si jeden druhého nevšímal. Zajímavý je způsob jak líčí autor krásu dívky, kterou oba milovali: "Říkali, že slečna je kráskou. Možná, ale takhle pro architekta. (...) Všechno na pravém svém místě, všude na ní nejpravější rozměr a při všem věděl člověk proč. Ale pro jiného než architekta – k zoufání. Její obličej se pohnul právě tak málo jako fasáda na paláci. Její oko bylo bez významu lesklé jako právě umyté okno".

Vypravování příběhů těchto dvou mužů poskytuje Nerudovi příležitost, aby se vyjádřil k dalším otázkám rázu společenského, ba i náboženského: "Je to zcela bezpečné faktum z historie, že bohové vyrůstají přímo ze svého lidu. Jehovah byl bůh zamračený, zlý a mstivý, ukrutný a krvežiznivý, jako celý národ židovský. Řeční bohové byli elegantní a duchaplní, krásní a veselí. Helenové ve všem všudy. Slovanští bohové – pardon, my Slované neměli dost plastické síly ani na ústrojení velkých států, ani na vytvoření zcela určitých bohů." Vystižně zachycuje autor i charakteristické rysy dalších mužů, paravidelně chodících do hospody "U Štajniců": Vidím je všechny před sebou jako dnes! Předně pan apelační rada. Dlouhý, suchý, a nesmírně vážený (...) pak jednooký pan hrabě. Na Malé Straně nebyla o hrabata sice nikdy nouze, ale ten jednooký byl nejspíš jediný, který chodil do Malostránského hostince. Velký, kostnatý, svěže červené barvy, krátkých bílých vlasů, s černou sponkou přes levé oko". Se svou obyčejnou důvtipností, přirovnává autor hrabě k sokolu, "poněvadž šlechtici mají jistý profil, kterému se říká aristokratický a jenž je činí velmi podobny dravým ptákům".

Pan Ryšánek a pan Schlegl přicházeli k šesté hodině, pozdravili zdvořile na všechny strany a každého, jen jeden druhého ne. Však mezi nimi existuje stále silný pocit přátelství, který dával o sobě vědět ve chvíli, když pan Ryšánek vážně onemocněl. Trápil se a bojoval s nemocí dlouho, ale když se zase vrátil na své bývalé místo v hospodě, začali oba stařenci se sebou popovídat: "Teď teprve obrátil pan Ryšánek pomalu hlavu k němu. Oči obou mužů se potkaly. A od té doby mluvili pan Ryšánek a pan Schlegl u třetího stolku spolu".

V povídce *Přivedla žebráka na mizinu* vypravuje Neruda smutnou událost, jejímž hlavním hrdinou je žebrák, pan Vojtišek. Je to starý, ale veselý člověk, jak vyplývá z jeho dialogu s policajtem Šimrou, kterému říká: "Bude tomu už věru osmdesát let, co mne otec pro obveselení mysle na světlo vydal". Pan Vojtišek byl všude uctíván, až se jednoho dne k němu přiblížila žebračka, která mu nabízela, aby žili pohromadě. Pan Vojtišek odmítá ten návrh a žebračka se mu krutě mstí: rozšiřuje zprávu, že prý nebyl chud, že měl za řekou, na Františku, dva domy, že prý ani není pravda, že bydlí pod Hradem někde v Brusce, ale dělal si tak dlouho blázně z dobrých malostránských sousedů. Rozhořčení lidé zavřeli mu dveře svých domů, a ve "dvakrátě čtyřadvaceti hodinách byl osud páně Vojtiškových jinačen. Všude ho ode dveří odbývali, že jsou 'zlé časy', kde míval obědy, slyšel, že 'dnes nic nezbylo', nebo: 'Jsme chudi, měli jsme jen hrách to není pro vás"'. Chudák pan Vojtišek nic neodpovídal a malostránští obyvatelé nic o něm nevěděli až jednoho mrazivého únorového dne oznámil policajt, že ho našli "po půlnoci na Oujezdě vedle kanonýrských kasáren. Byl nadobro zmrzlý a dali jsme ho do umrlčí komory ke Karmelitanům. Měl jen rozedraný kabát a kalhoty, ani košile neměl."

Docela zvláštní postavou je doktor Kazisvět, hlavní hrdina stejnojmenné povídky. Byl to lékař z povolání, který z důvodů jen jemu známých, nechtěl praktikovat lékařství. Neříkali mu vždycky "Kazisvět", "až po jisté příhodě, která byla tak divná, že přišla i do novin".

Jednoho dne, "když pochovali pana Schepelera, radu oučtárny zemské", přihodil se k tomu i doktor Heribert (Kazisvět) právě v okamžiku, "když rákev náhle sjela užším koncem k zemi a víko s rachotem uskočilo. Mrtvola zůstala sice v rakvi, ale svezla se trochu do kolenou a pravá ruka se vymrštila přes rákev ven". Doktor Heribert chopil se svislé ruky, pak rozevřel víčko umrlcova oka, po čemž prohlásil, že ten není mrtev. Lidé kolem se rozčilovali a někdo z houfu pokřikoval Heriberta "Doktor Kazisvět" a volal policii. Ale dr. Heribert přivedl pana radu zase k životu a autorovi se poskytovala nádherná příležitost vylíčit rozčarování všech přátel, známých a příbuzných, včetně radovy manželky, kteří mysleli jenom na svou kořist a na své výhody ze smrti rady: praktikanti na to, že na nich spočívaly teď zraky celého města, lékař Link na to, že po "jen osmidenní nemoci zesnulého pana rady byl od téhož vdovy obdržel dvacet dukátů honoráře, pan Ostrohradský na to, že mu pan rada nechal pět tisíc zlatých, pak tři radové zemské účtárny, Kdojek, Mužík a Homann byli také patrně spokojeni. "Ba musíme s bolestí říci, že ani paní Marie Schepelerová (...) neubráníla se všeobecné spokojenosti", poněvadž "byla ovšem ženskou, a být již třetí den předmětem vřelého soucitu tolika lidí, to lechtá. Pak také štíhlému jejímu vzrůstu slušely černé smuteční šaty zrovna roztomile".

Další zajímavou postavou *Povídek malostránských* je *Hastrman*, hrdina stejnojmenné povídky. Pravým jménem se jmenoval on pan Rybář a chodil vždy oblečen v zeleném fráčku: "Ať byl sebevětší úpal mrazový nebo sluneční, nanejvýš, že držel svůj nízký, ale baňatý cylindr se širokou střechou nad hlavou jako parasol. Šedivé vlasy byly hladce přičisnuty k lebce a spojovaly se vzadu v cúpek tak pevně stlačený a svázaný, že se ani nekýval, – jeden to z nejposlednějších cupků v Praze, už tentokráte byly tu jen dva nebo tři.

Zelený fráček jeho, se zlatými knoflíky, měl živůtek jen krátký, zato byly ale šosy dlouhé a tloukly hubenou, malou postavičku páně Rybářovu do vychrtlých lýtek. Bílá vesta kryla nahnutá prsa, černé spodky šly jen po kolena, kde se svítily dvě stříbrné přazky, pak dál byly sněhobílé punčochy zas až k jiným dvěma stříbrným přazkám a pod těmi šouraly se velké střevíce. Byly-li ty střevíce někdy obnovovány, nevím, ale vždycky vypadaly tak, jako by se k nim byla brala rozpraskána kůže střechy nejstaršího fiakra“.

Největší touhou pana Rybáře byla aby bylo tady moře. Moc často vzdychával a šeptal jako pro sebe: "Ó, kdyby tady bylo moře!" Ríkávalo se o něm že je tuze bohatý, že prý má doma bohatou sbírku drahokamů. Ale jednoho dne, pobízen snad bídou, šel pan Rybář k panu profesoru Mühlewenzelovi, aby ty "drahokamy" prodal. Ke svému obrovskému zklamání dozví se, že jsou to zcela obyčejné kamene, které se pěkně lesknou ale za nic nestojí. Vráti se sklíčený domů a začíná ty kamene, které předtím tak miloval a sbíral s takovou namahou po celý život, vrhat oknem ven, neboť bydlel u příbuzných a do tohoto okamžiku si myslel, že je bohatý a ze nemusí se nechat živit jimi.

Rodina ho obklopuje s velkou láskou, všichni se k němu obrací něžně a říkají, že věděli, že ty kamýnky nemají velkou cenu ale že je nesmí vrhnout, poněvadž mají sentimentální náplň pro něho: "Vy jste je sobě pracně sebral", říká mu hlava rodiny a přesvědčuje starého strýce, že právě on je jejich bohatstvím: "Moje děti by neměly dědečka, moje žena by byla bez otce, kdybychom neměli vás".

Tragickým a nezaslouženým osudem je postižen i pan Vorel, hrdina povídky *Jak si nakouřil pan Vorel pěnovku*. Byl to mladý, pěkný chlapík, kulatých tváří, snivě modrých očí, štíhlý jako panna, k tomu svobodný, který přijel z venkova do Prahy a otevřel si krupařský krám v domu U zeleného anděle v Ostruhově ulici. Krám byl sice pěkně upraven, lesknul se bělostí a novostí ale do něho nepřišel zpočátku nikdo. Čekaje na zákazníky, zakouřil si pan Vorel pěnovku až konečně se objevila jedna slečna nakupovat. Ta byla ale tak nespokojena hustým dýmem od pěnovky, že potom šířila zprávu po celé čtvrti, že v paně Kobercově krámu všechno páchne dýmem, takže nikdo už u něho nekupoval. Krám pustnul a chudnul a po pěti měsících začly pana Vorela navštěvovat podezřelé postavy, židé. Konečně jednoho dne našli ho oběšeného ve svém krámu a policejní komisář vzal do ruky věc, která způsobila smrt jeho, držel ji k světlu a pravil: "Tak krásně nakouřenou pěnovku jsem ještě neviděl!"

O svých *Malostránských povídkách* se Neruda přímo vyjádřil v ironické pseudokronice *Jana Nerudy Povídky malostránské* (Národní Listy 1877). Neruda literární kronikář se zdánlivě udivuje, proč obsahuje kniha třináct povídek: "Podivné číslo, ničím neodůvodněné. Proč jich není šestadvacet?" Vytýká pak autorovi, že nevybral si náměty a temata z vyšších kruhů společnosti: "A s politováním ještě hlubším dodávám, že není ani jedina mezi nimi, která by byla vážena z kruhů vyšších, vznešenějších". On je s to napsat povídku o zcela obyčejné konduktorce, vyprávět nám na desíti stránkách o nějakém drvoštěpu, sdělit nám životopis neholeného žebráka.

Ríká se, že Neruda píše 'ze života'. Nu dobře, je to zásluha? Ríká se, že má 'dobrý sloh' – co je to dobrý sloh? Píše-li někdo právě jen tak, jak psátí má – pro pána boha za to máme ještě chválit?"

Osobitým rysem *Povídek malostránských* jsou často využívané pointy, které zpřesňují smysl příběhu a na konci jeho odhalují někdy zcela jinou stránku hlavního hrdiny.

Nerudova próza má velký význam pro další vývoj české literatury i díky jejímu jazyku, který je v *Povídkách malostránských* vytříbenějším a vyrovnanějším než v *Arabeskách*, blíží se k hovorové řeči, směřuje k stručnosti a přesnosti.

V této souvislosti bude velmi zajímavé si prozkoumat blíže jazyk *Povídek malostránských*. V každém prozaickém díle lze rozeznat hlavně dvě roviny stylové: autorskou řeč a řeč postav (dialogy). V každé z nich se uplatňují různé slohové prostředky, vyplývající z funkce těchto dvou zvláštních rovin. U Nerudy je mluva postav zcela obyčejná, jen s několika germanismy, aby upozornil na řeč postav, které opovrhovaly češtinu. V autorské řeči jsou možnosti stylistické variace zpravidla poněkud omezené tím, že si musí tato řeč zachovávat objektivní ráz, což znemožňuje užívání jakýchkoli expresivních prvků. Přesto však dovedou se autoři mnoha děl vyhybat jednotvárnosti i v autorské řeči, kterou odstiňují a přizpůsobují podle obsahu literárního díla a podle uměleckého záměru, jemuž je dílo podřízeno. Všimněme si tedy trochu blíže umění podávání děje v jednotlivých povídkách této sbíky.

Při podávání děje může autor epického díla využívat několika způsobů:

1. Autor vypravuje v *třetí osobě*, zachovává si přitom objektivní postoj, zpravidla nezasahuje vůbec do děje. Je to nejběžnější způsob podávání děje, s kterým se setkáváme nejen v české, ale stejně v rumunské a ve světové literatuře.

2. Autor *vytvoří postavu* (popřípadě několik postav), která vypravuje. Čtenář se seznamuje tedy s dějem vyprávěčovým a očima a poznává také jeho hodnocení a postavení k vypravovanému ději; je třeba zdůraznit, že vytvoření zvláštní postavy vyprávěčovy nepředpokládá nutně substituování autora, jinými slovy, hodnocení a názory vyjádřené fiktivním vyprávěčem nemusí se krýt s osobními názory a pohledy autorovými – ale ovšem, často se tak stává; jindy může autor právě krýt citění a osobní názory touto vymyšlenou postavou vyprávěče. Pokud vytvoří autor více postav vyprávěčů, slouží to obyčejně dojmů, že děj se podává s velkou objektivností, přesně tak, jak tomu bylo ve skutečnosti. Obě tyto možnosti podávání děje (v třetí osobě anebo při pomoci vymyšlených vyprávěčů) mají společný rys snahy po objektivnosti – autor si přitom zachovává neutrální stanovisko.

3. Třetí způsob podávání děje vzniká když autor vypravuje *sám v první osobě* – jde o tzv. *ich-formu*, anebo o skazové vypravování. V tomto vypravování se klade důraz právě na subjektivní stránku, na vyjádření vyprávěčovy subjektivity. Je to způsob vypravování, který vyhovuje zejména tam, kde se jedná o citovou zaangażovanost autora, o hodnocení faktů, o bezprostřední vyjádření jeho osobních názorů. V *Malostránských povídkách* má vypravování značnou rozlohu, jeho formy se rozprostírají od objektivního sdělení faktů, kde vyprávěč zůstává skryt, až po skazový útvar, v němž vyprávěč vystupuje jako jediná postava.

Objektivní vypravování se uplatňuje v próze *Večerní šplechty*, kde není jednání postav hodnoceno autorem, postavy se charakterizují samy a děj je

podáván jak sřetěžení dramatických scén. Přesto všechno přítomnost Nerudy dá se odhádnout několika detaily – děj de odehrává na střeše domu U dvou Slunců, kde bydlel Neruda, a v povídce se objevuje také mladý posluchač filosofie, Jan Hovora, alias Jan Neruda "dvacetiletý mladík suché, snědé tváře, černých kadeří, lehkého chmýří nad ústy".

Neruda sám vystupuje i v další próze, *Týden v tichém domě*, kde se tentokrát jmenuje Václav Bavora, je začínající spisovatel a, stejně jako Neruda, syn posluhovačky. Na rozdíl od povídky *Večerní šplechty* v próze *Týden v tichém domě*, vystupuje vyprávěč jako zvláštní postava, ale dává o sobě vědět jen na čtyřech místech: na začátku prózy, kde užívá plurálu majestaticu při popisu atmosféry – snad proto aby příliš neupoutal na sebe pozornost čtenáře. Nepozorovaně pak po prvních třech odstavcích přejde autor k vypravování v třetí osobě. Na dalších dvou místech postava vyprávěče vystupuje silněji do popředí: v 3. kapitole už mluví v 1. osobě singuláru.

Zcela objektivním způsobem vypravuje Neruda v novele *Jak si nakouřil pan Vorel pěnovku*, kde svou přítomnost naznačuje jen poznámkou, že paní setniková bydlela "nad námi".

Zajímavý typ vyprávěče nás potká v povídce *Pan Ryšánek a pan Schlegl*, kde vyprávěčova postava je rozdělena do tří osob: vyprávěč-spisovatel, který začíná podávání děje, pak gymnazista a konečně vysokoškolák, který vstupuje do dějiště, do restaurace U Štajniců.

Podobný způsob rozdělování postavy vyprávěče na několik osob najdeme v povídce *Přivedla žebráka na mizinu*, kde vypravování zahajuje dospělý člověk, spisovatel Neruda, který se pak přenáší do minulosti a vypravuje děj jako osmiletý očitý svědek celého příběhu.

V některých povídkách upozorňuje autor na svou přítomnost jako vyprávěče tím, že čtenáře přímo oslovuje, jako např. v povídce *Pan Ryšánek a pan Schlegel*, pak v *Psáno o letošních dušičkách*, anebo zdůrazňuje své postavení malostránského pamětníka, očitého svědka vyličených událostí a udržuje neustálý dialog se svými čtenáři.

V dalších povídkách se stupeň subjektivizace zvýší ještě víc, a vyprávěč přestává být svědkem a pamětníkem událostí, ale dostává přímou úlohu v odehrávání děje, stává se jednající postavou – v povídkách *Pan Ryšánek a pan Schlegel*, *Přivedla žebráka na mizinu*, *Hastrman* atd.

V posledních třech povídkách roste subjektivizace ještě více, děj je podáván v první osobě a vyprávěč se stává nejen jednou z jednajících postav, nýbrž hlavní postavou – jako je tomu v novelách *U tří lilií* (mladý muž), *Svatováclavská mše* a *Jak to přišlo, že...* (devítiletý chlapec). Nejzajímavější z nich, ze slohového hlediska, je povídka *Jak to přišlo...*, která byla původně vydána v časopise *Lumír* (1877), kde vyprávěč vydává své vypravování za reprodukci zápisků přítele z mládí. V knižním vydání upravil Neruda tuto povídku do skazové formy a vynechal úvod, kde vysvětloval, že se vlastně jednalo o zápisky přítele.

V *Malostránských povídkách*, využil Neruda postavy vyprávěče především k tomu, aby jeho prostřednictvím vyslovil k zobrazeným událostem a lidem svůj názor. Vějíř využitých vyprávěčských možností v prózách Nerudových je široký a pestrý a tímto způsobem se autor vyhýbá nebezpečí jednotvárnosti.

Neruda jako žurnalista

Neruda působil jako žurnalista více než třicet let, z roku 1860 až do roku 1891, když zemřel. Už na konci padesátých let působil v německých liberálních časopisech (*Tagesbote aus Böhmen*, *Prager Morgenpost*), kde začal svou žurnalistickou činnost jako novinkář a divadelní referent. Jeho novinářská činnost se rozvíjela ale zejména když začaly vycházet noviny české, na začátku šedesátých let. Každou neděli, někdy dokonce jednou nebo dvakrát uprostřed týdne, napřed v *Času*, potom v *Hlasu* a od r. 1865 v *Národních listech*, vycházel na první straně fejeton, označený trojúhelníkem; pod tou značkou se zakrýval největší český básník a spisovatel devatenáctého století, Jan Neruda.

Čas a *Hlas* byly orgány českých radikálních demokratů. Jako literární a divadelní referent psal Neruda pravidelně o nových knihách, o literárních debatách své doby, o nových představeních. Jeho kritické stati tvoří důležitý vývojový článek české kritiky umění. Okruh kritických zájmů Nerudy byl velmi široký; nejvíce se zabýval kritikou literární a divadelní, zasáhl ale i do vytvárných a hudebních problémů a sporů. Neruda si často věmá otázek kulturně-politických a upozorňuje na těsné spojení otázek s problémy vývoje české společnosti. "Stagnace literární, tvrdí Neruda, jest poloviční duševní smrt, neboť všichni národové mající velkou politickou platnost, mají také velké, bohaté literatury" (*Literatura*).

V známé polemice s Jakubem Malým šlo Nerudovi o zásadu života a základní realistickou a demokratickou koncepci umění. Neruda je proti "cukrujícímu vlastenectví". Podle něho "jest především zapotřebí, abychom se lidi znát naučili, život jejich a také jejich potřeby, radosti i žaly prozkoumali (...), potřebujeme věrné povídky ze života, sbírky pravdivých příkladů" (*Škodlivé směry*). Neruda věnoval velkou pozornost soudobým literárním dílům a má velmi přísný postoj k nim. Vytýká např. V. Hálkovi, že "staré věci poněkud jiným slovosledem a rýmem, osobním svým slohem, podá" (*Večerní písně*). Vysoce si cení literární pokusy Adolfa Heyduka, kterého počítá "k nadanějším mladíkům", neboť "talent jeho jest čistě lyrický, ne však tak subjektivně uzavřen, aby dobou svou se ustanovit nenechal. Zájmy společenské musí se nutně ve zjevech krásné literatury každé doby značit" (*Básně Adolfa Heyduka*).

Velkou pozornost věnoval Neruda českému románu, neboť "romány tvoří u všech národů novověkých důležitou část literatury. Drama a román jsou nyní už skoro plody krásné literatury, kterých sobě obecnost sdílějí, kritika obširněji všímá. Analizuje romány Karoliny Světlé a Karla Sabiny a vytýká jim to, že utvořili svět ideální a v něm osoby jaké by býti mohly nebo měly", teda že nejsou realistické (*Český román*). Karolině Světlé věnuje sice kritický článek: *Český román vesnický a jeho tvůrkyně*, v jehož závěru tvrdí, že "každý talent má osobní svůj ráz a Karolina Světlá našla ve vesnickém románu zatím nejvděčnější pole, aby na něm rozvinula vzácnou svou poetickou osobnost".

Zvlášt zajímavý je článek Nerudy o Nerudovi (o němž jsme se zmínili i výše). Neruda zdánlivě kritizuje *Povídky Malostranské*, ve skutečnosti vyslovuje si své umělecké a zejména literární krédo: "Zdá se, že spisovatel žije v zcela určité domněnce, že u nás jsou 'dole' celejší lidé než nahoře. Neruda píše jen o třídách nižších, o společenských vrstvách, při kterýchž cit nemá nikdy rukaviček a pravda má pořád ještě více váhy než sebezpikantnější lež" (*Jana Neruda Povídky Malostranské*).

Neruda napsal řadu dalších článků o předních českých spisovatelích: *František Jaromír Rubeš, Karel Jaromír Erben, Václav Beneš Třebitzký, Jakub Arbes*, pak *O naší české kritice, Nové básně epické* (o J. Vrchlickém), *Na prahu ráje* (o J. V. Sládkovi).

Velkou pozornost věnoval také Neruda divadlu a divadelním hrám: *My a divadlo, Obecenství divadelní, Kritika a divadlo u nás, Jaký význam má pro nás repertoár národní, Realnost na jevišti* atd., v nichž vychází z konstatování, že "obecenstvo české konečně dostačí sice nyní už na představení dvoje za týden, zdaž na čtyry, musili bychom teprve zkusit. *Nicméně* jsme určitě pro české divadlo *samostatné* (*My a divadlo*).

Mezi nejvýznamnějšími Nerudovými články patří *Moderní člověk a umění*, kde autor zdůrazňuje, že moderní život je mnohostranný a jeho mnohostrannost je totožná s rychlostí života. Moderní člověk chce také v literatuře rychle žít.

Kromě literatury a divadla, zabýval se Neruda hudbou a výtvarným uměním, kterým věnoval několik článků v *Národních listech*: (*Smetanova opera, Prodaná nevěsta, Rossini, Bedřich Smetana*) a v *Humoristických listech* (*Antonín Dvořák*). Výtvarnému umění věnoval články v *Národních listech* (*Ze Žofinských salonů, Josef Mánes, Italské sochy, Michel Angelo Buonarotti, Myslbekův Žižka* atd.) Zcela zajímavý je jeho teoretický článek uveřejněn v *Květech* r. 1870 *O vkusu*, kde tvrdí autor, že vkus je kolísavé pojetí, které se řídí dle fyzických a morálních vlivů, dle časů, národů a stavů, nejvíce dle povahy, letory, věku, postavení společenského a dle vtipu a rozmaru jakouž sami máme. Upozorňuje na nebezpečí pěstovat dříve vkus než rozum a na to, že kniha, která se potká s oblibou není již proto knihou dobrou. Je toho mínění, že každá doba plodí svůj vkus, své nové umění, jež musí souhlasit se svou dobou a utvořit si nové formy.

Hlavní složkou novinářského díla Nerudova tvoří fejetony, které se staly trvalou pražskou institucí té doby, poznávacím znamením české Prahy. Nerudovy fejetony neměly stálou formu, byly jednou veselé, podruhé smutné. Velmi často neměly od začátku do konce jednu zápletku, jeden námět, přeskakovaly z jednoho na druhý a vypadaly jako přátelské rozpravy a v nich (bylo jich přes tisíce) psal o všem, co zajímalo veřejnost. Divadlo, cirkus, tanec, kniha, politika, zasedání sněmu, bursovní krach, dámská móda, počasí, školské otázky, události z policejní kroniky, pražská koňská tramvaj, život pražské chudiny, koňské dostihy, stavba železnic, papežská politika, to všechno se odráželo v Nerudových fejetonech.

Z jeho novinářské činnosti vznikl velký počet fejetonů, článků a črt, které později autor zahrnul a vydal knižně. Velice zajímavé jsou Nerudovy cestopisné fejetony, poněvadž velkoměstský Pražan vroucně toužil cestovat. Podnikl tři

cesty: v roce 1863 do Paříže, do severní Itálie v r. 1868, do Vídně, Uher, na Balkán a Orient v roce 1870.

V březnu roku 1863 požádal "slavné ředitelstvo Svatobora", aby mu umožnilo cestu do Francie "k rozšíření estetických studií a společenských známostí" a zamířil přes Německo do "kouzelného hradu své fantazie", do Paříže. Výsledkem této cesty je kniha fejetonů vzpomínek *Pařížské obrazy* (1864).

Se svým zvláštním smyslem pro detail, líčí autor v jednotlivých fejetonech kostel Notre Dame (*S Notre Dame*), *Mosaiku lidu a života*, *Půdorys obrázků dalších*, *Jak oznamují a jak prodávají obchodníci pařížští*, *Povozy*, *Restaurace a kavárny*, *Divadla*, *Vojsko*, *Polosvět*, *Hřbitovy* (*Na hřbitovech*).

Zvlášť zajímavý je fejeton *Slované v Paříži*, začínající říkadlem "kdo se chce naučit krajany své milovat, musí je vyhledat v cizině. Neruda upozoruje, že vlast nabývá teprve v cizině plné kouzlo své, české slovo nenadále zaslechnuté zní i z nejnejpěvnějšího hrdla jako zvuk varhan, rychle podáváš pravici a máš o přítele víc". Autor je velice hrd na to, že se hloučku Čechů v Paříži podařilo něco "čeho posud nesvedlo tamtéž žijících sto tisíc Němců: mají duševní své centrum, pařížskou českou besedu. V den Napoleonův, kdy celá Paříž šatí se v trojbarevné prapory, vlaje z Café des Nations vedle Palais Royal také krásný prapor červenobílý, nesoucí v středu českého lva". Café des Nations je sídlem české Besedy". Je mu trochu líto, že Francouzové vědí jen málo o Čechách. "Cestující musí vzpomínky na Čechy lovit jako vzácné perly z Otavy. Jedinou osobností českou známou v Paříži zdá se být hrabě Clam-Martinic a v jedné z četných pasáží objevil Neruda firmu "U českého království" nad závodem se skleným zbožím. "Nejzajímavější mně byly některé řádky v katalogu conservatoire "des Arts et Métiers. Při vypočítávání větrných mlýnů je poznamenáno: "Mlýny větrné byly zavedeny do Francie a Anglie za válek křížáckých kolem roku 1040. Zdá se, že byly užívány v Čechách od roku 718 a že předcházely tam mlýny vodní".

Za několik měsíců po smrti své matky, na počátku roku 1870, podnikl J. Neruda největší cestu svého života. S přítelem Emanuelem Kittlem zamířil na jih a na východ. Hlavními zastávkami na této pouti byly Cařihrad, Bukurešť, Atheny, Jeruzalem, Kahýra, Neapol, Řím a Benátky. Z této cesty čerpal látku pro knihy *Obrazy z ciziny* (1879) a *Různí lidé* (1871). Neruda byl teď starší než při pobytu v Paříži a vydal se na cestu s touhou poznat místa, které jsou kolébkou evropské a světové kultury.

Pro nás, Rumuny, nejzajímavější je fejeton Bukurešť, který obsahuje informaci o hospodářských a společenských poměrech v Rumusku daného období, zmínky o dějinách a o kultuře Rumunů, několik dojmů o našem hlavním městě, kde pobyl asi v první polovině r. 1870. Přijel do Rumunska parolodí: "vpravo staré Bulharsko, kde Slované úpí v okovech moslemánův, vlevo mladá Romania, kde v běhu několika věků zrománštilo, odcizilo se několik kmenů slovanských". Neruda jede pak od Durděva do Bukurešti vlakem a vypravuje čtenáři divnou legendu o založení Bukurešti nějakým Jafetem Bukurem z bulharského města Varny. Tlumočí jméno města jako "město radosti" a líčí s nadšením první dojmy: "Jaký to krásný obraz! Od nádraží skloní se mírně navrší dolů k Dimbovici. (...) Vše se tam třpytí, jako by bylo město včera teprve vykvetlo!

Domy jsou bílé a velké, střechy pokryté plechem, buď bílým a jak stříbro lesklým, buď čínobrovou červení natřeným“.

„Paříž nad Dimbovicí“ se Nerudovi líbila jen na první pohled. „Zvenku všechno je krásné, ale uvnitř je špína a nepořádek orientálně-románský; jen v hostinských itálských najdeš cos do špiny podobného ale daleko ne tak dokonalého!“

Neruda cestovatel není příliš nadšen hlavním městem Rumunska, „které je mladé jako celý národ“. Nejsou zde paláce, „ukazují ti jenom jeden neb dva – Brankovanu, Ghiku“ ale za to sto třicet kostelů „a žádný nestojí za nic“, ulice úzké, stočené, nevidět ani jedinou rovnou. Neexistují žádné náměstí, kromě „Náměstí svobody (Câmpia Libertății), velmi neurovnané a kaluživé jako prozatím rumunská svoboda sama“. Dále analyzuje Neruda názvy ulic, zahrady, kterých je v Bukurešti mnoho, zmiňuje se o dějinách a velkých osobnostech minulosti národa, o Štěpanu Velkém, o národních hrdinách Horii a Kloškovi, o Janu Korvinovi. Seznamuje také svého čtenáře s rumunským písmem a zdůrazňuje, že nedávno Rumuni předělali kyrilské písmo na latinské a pro zvuky přibrané rumunštinou ze slovanštiny používají diakritická znaménka, a proto „azbuka rumunská vypadá prapodivně (d, t, s, má také cedilly, a circonflexy, i, u corony atd.)“.

V posledním odstavci brání Neruda boj a touhu Rumunů po svobodě: „ještě nejsou Rumuni se svým bojem za svobodu hotovi“. Neruda nesouhlasí s Němci, kteří tvrdí, že „není rumunský národ ještě dosti zralý pro tak velkou svobodu, jakou má“ a urážně dodá: „Jako by k svobodě nebyl schopen člověk již v kolébce!“

Na konci fejetonu líčí karikaturu z humoristického listu *Daracul*, „kde je vyobrazena paní Romania, jak prvnímu ministru svléká kalhoty a mele ho svazkem provazů. Na druhém byl vládce sám, co chlapeček, proti říšským klenotům rumunským. Štěpanova koruna je mu příliš velká, šavle Michalova příliš těžká, a nad ním stál nápis z básně Jiřího Alexandrescu:

Ach, služba u tyрана – znám trpka toho hosta
však sloužit u osla – hanebně služba sprostá !
(E greu a fi supus la oricare tiran, dar slugă la măgar
E mai umilitor și încă mai amar.

Gr. Alexandrescu, Cânele și măgarul)

K obrazům z ciziny je třeba připojit i další svazek vzpomínek z cestování, a to *Menší cesty* (1877), jež líčí Nerudovy cesty do Severní Evropy, do Normandie a do Helgolandu.

Mezi cestovní fejetony Nerudovy lze zařadit i fejetony z domácích cest po vlasti. Zde se musíme zmínit o fejetonu *Severozápadní lázně naše* (Teplice, Karlovy Vary, Kyselá, Lázně Františkovy a Lázně Mariánské), který je ostrou kritikou proti odcizení a poněmčení těchto rekreačních středisek.

Fejeton *Výlet do kraje bídy* vypravuje o sociálním životě dělníků, kteří těžce pracují v kovárnách za nezdravých poměrů a za skromný vydělek. Autor oslovuje mistra, který parcuje s tovaryšem a dvěma učedníky, synky svými; na pohled as dvanáctiletými, ve skutečnosti devatenáctileté:

— Mnoho-li jste s to denně vyrobit ?
— Inu, my čtyři zpracujem dvě váhy železa denně (50 liber).

- A co takto vyděláte čtyři dohromady ?
- Za váhu dostanem třicet krejcarů.
- A těch šedesát krejcarů zůstane vám cele ?
- Ano, totiž mimo to, co platíme na uhlí a na nádobí, a uhlí je drahé.
- Mnoho-li hodin musíte poměrně denně pracovat ?
- Celý den, pane, totiž co my nazýváme dnem, někdy začínáme ve tři hodiny ráno."

Ke konci života dospíval k názoru, že důležitou úlohu ve společenském životě musí hrát dělnická třída, které věnuje fejeton o *1. Máji 1890*.

Další svazek fejetonů vyšel v roce 1877 pod titulem *Žerty, hravé a dravé*. Převládá v nich komická nálada. Autor vybral si náměty z pražského života (*Z domácnosti, Tři králové, Cesta po tramvaji*). Je to výběr z Nerudových fejetonů z let 1868–1877, úsek, který zahrnuje období ostrého boje českého lidu proti tzv. rakousko-uherskému vyrovnání. Většina fejetonů v tomto výboru se posmívá měšťactvu vůbec a českému maloměšťactvu zvlášť. Jde o instituci měšťáckého manželství (*Z domácnosti, Starý mládenec na bále*), o pokryteckou lásku (*Láska ve vídeňských insertech*), o omezenost maloměšťáka; Neruda bičuje lidské zlořady jizlivou poznámkou, a hned pak zase dobromyslným úsměvem. Jsou tu i lyrické naladěné a úsměvné fejetony, s lehkým humorem při líčení obyčejných lidských trampot. *Žerty, hravé a dravé* jsou vedle *Povídek malostranských* nejznámější a nejčtěníjší Nerudovou prózou.

Neruda byl také *autorem dramatických tvoreb*. Na konci padesátých let napsal Neruda několik veseloher: *Ženich z hladu, Prodaná láska*, které se hrály roku 1859 a další tři vyšly jen tiskem: *Žena miluje srdnatost, Merenda nestřídmych a Já to nejsem*. Kromě veseloher, napsal i jednu tragédii, *Francesca da Rimini* (1860) s námětem z Dantovy *Božské komedie*, líčící lásku Francesky da Rimini a Paola Malastesty.

Závěrem mohly bychom správně charakterizovat Nerudovo dílo a jeho celoživotní činnost slovy Arne Nováka: "Zdá-li je Neruda mezi svými vrstevníky postavou jedinečnou až do grotesknosti, smělou výjimkou až k nepochopení, takže v jeho geniálnosti viděli manýru, v jeho stylu pouhý rozmar, v jeho názoru na svět dobrodružnou nedbalost, cítíme dnes, že Neruda pracoval, sotva si toho vědom, o daleko dosažném typu, jehož hromadné uskutečnění, generační oživení připadá právě naším dnům (...) a tak proto vše začíná se právě Nerudou a nikým jiným moderní literatura česká !"

BIBLIOGRAFIE

Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století, Praha 1973

Kuncová, Julie, Praha v životě a díle Jana Nerudy, Praha 1974

Mukařovský, J. Studie z estetiky, Praha 1966

Novák, Arne, Jan Neruda, Praha 1920

Idem, Dějiny českého písemnictví, Praha 1946

Solovjovová, Anna Petrovna, Jan Neruda a konstituování realismu v české literatuře, Praha 1982

Život Jana Nerudy, Dopisy, dokumenty, Praha 1951

SVATOPLUK ČECH (1846 – 1908)

Svatopluk Čech byl jedním z nejdůležitějších spisovatelů české literatury druhé poloviny minulého století. Narodil se 21. února 1846 v Ostředku u Benešova a byl synem drobného úředníka, který byl často nucen měnit pracoviště, tak že zajištění existence rodiny nebylo příliš pevné. V roce 1877 otec zemřel, takže starost zabezpečit ovdovělé matce a sourozencům živobytí připadla na nejstaršího syna. Svatoopluk Čech, který vykonal všechny právnické zkoušky, byl zaměstnán toho času jako advokátní koncipient ale po otcově smrti vzdal se práva a rozhodl se založit si vlastní literární časopis. Hlavní pohnutky k literární tvorbě dostal Čech už v rodině, a to od svého otce, vášnivého vyznavače myšlenky národního obrození. V nitru jeho počaly se hlásiti různé pochybnosti a spory duševní, jak sám se vyznává: "Často býval u mne krutý spor přesvědčení s oněmi pocity lásky k otci i bázně před ním. Viděl a cítil jsem, že můj vnitřní svět jest v úplném rozporu s ovzduším, které mne ve zdech semináře obklopovalo a bytost mou proniknouti se snažilo".

Literární prvotiny – básník "bouře"

První svou báseň, *Vánoční sen*, vydal v roce 1864 a v následujících letech uveřejnil další tvorby v různých časopisech. I když zpočátku vytýká mu Hálek, jako i ostatním mladým básníkům stejné generace nebezpečný sklon k retoričnosti a frázovitosti, byly to snad jenom nedostatky začínajícího básníka, který rostl velmi rychle po stránce umělecké dokonalosti. Přispíval i k dalším časopisům. Svými novými vytvory upoutá na sebe pozornost Jana Nerudy, který vítá vynikajícího představitele nové básnické generace se zvláštním porozuměním. Čech je Nerudovi "poeta z boží milosti, básník geniální, patřící do řady, na jejímž počátku stojí Mácha". Rozhodujícím podnětem pro Čechovou tvorbu byly události ve Francii r. 1871, totiž Komuna pařížská. Tehdy působil Svatoopluk Čech v redakci deníku *Pokrok* a v *Světozoru*.

Ve formování jeho básnické osobnosti hraly důležitou úlohu četby české vlastenecké literatury, Kollárovy *Slavy dcery*, *Historie o těžkých protivenstvích církve české*; z cizích básníků nejvíce si vážil lorda Byrona.

Významným mezníkem v jeho životě byl rok 1879 když, s pomocí bratra Vladimíra a spolu se Servacem Hellerem začal vydávat beletristický měsíčník *Květy*, kde měl dost místa pro vlastní práce literární. Dílo Svatopluka Čecha je inspirováno především národně osvobozenkým bojem českého lidu.

Jeho prvotiny byly otištěny v různých časopisech ale za rok jeho vstupu do české literatury se podkládá rok 1868. Je to jeden z nejpamatnějších roků českých dějin minulého století. Český boj za národní práva proti Vídni dosáhl neobvyklé síly. Masy českého lidu žádají pro český národ, po rakousko-uherském dualismu roku 1867, národní svrchovanost a v Praze se koná slavnost položení základního kamene k Národnímu divadlu. Na pamatných místech v Čechách a na Moravě konají se podobné manifestace. Bylo to hnutí organizováno drobným a středním měšťanstvem ale zúčastnilo se ho i dělnictvo.

V této atmosféře skupina mladých básníků přihlašuje se k účasti ve veřejném životě almanachu *Ruch*. Vůdčí osobností tohoto almanachu je Svatopluk Čech, který tu otiskuje několik básní jako *Chaloupka* (1868), kde vyjadřuje rozpor mezi idylickým vnějším zdáním a skutečným životem v tiché venkovské chaloupce. Mnohem důležitější je druhá báseň otištěna Čechem v almanachu *Ruch: Husita na Baltu*, v níž vzpomíná světovou slavu a bojovnost husitských předků. Je to báseň věnována husitství, typickému tematů ručovské poezie, které je jedním z hlavních charakteristických rysů českého vlastenectví té doby.

Další větší báseň otištěna v Almanachu studentstva nosí také zabarvení romantické orientace. Je to "mořská fantezie" *Bouře* (1869), která líčí ztroskotání lodi v bouři a kde se objevují motivy charakteristické pro celou jeho tvorbu. V řadě dalších básní jako *Snové* (alm. Máj 1872) nebo *Anděl* (1874) snažil se přesáhnout pojetí národní literatury a zabývat se problémy celého lidstva.

První velkou epickou básní Svatopluka Čecha je *Adamité* (Lumír 1873). Adamitská sekta odmítá dosavadní náboženství i společenské zákony. Jen dva členové sekty se vzpourají proti sektě, Heno, který dochází k negaci všeho a Adam, který překonává nevíru idealizující filosofii. Jádrem básně je konfrontování myšlenek a souběžné líčení humorných scén, života akademické sekty, která je konečně porážena Žižkovým vojskem. Poskytuje se tady autorovi příležitost, aby líčil "bouři", aby poeticky vyjádřil neklid daného období, aby se zase vrátil k oblíbenému tematů svého mládí: téma rozpoutání živlů přírodních a lidských. V životě básníka je to doba vnitřního neklidu, nerozhodnutí, jak se z toho sám vyznává ve svých vzpomínkách. Byly chvíle, když vliv některých doktrin, četba racionalistických spisů a svobodomyšlný proud, který tehdaž vítězně rozléval se celou společností, podmílaly i ledaco z toho čeho jsem se dosud s pevným přesvědčením držel. Více a více nabývaly vrchu čirá negace a skepse. Často zmítaly mým nitrem trapné rozpory."

V roce 1878 Čech vydal v almanachu *Lumír* báseň *Evropa*, která líčí lod' odvážející do vyhnanství porážené revolucionáře, pařížské komunardy.

Báseň vznikla pod dojmem zaostření sociálního boje, jak se projevil v Pařížské komuně. Autor líčí různé typy vyhnanců, z nichž vynikají zejména dva – Roland, který sleduje revoluční cíle přes všechny překážky a bez ohledu na

lidské city a Gaston, který dává přednost člověku před revoluční vášností. V *Evropě* vyjadřuje také svou obavu o budoucnost lidstva a kultury, nebudou-li řešeny otázky společenské.

Epické dílo

Čech se vždy cítil lákán historickými látkami tak jak bylo zvykem u májovců, zejména husitskou dobou. Patří sem báseň *Žižka* (Květy 1879), kde najdeme patetické vystoupení Rokycanova, které nabadá k vnitřní svornosti. V roce 1880 přistoupil k jiné látce historické. Roku 1880 znovu četl *Historii o těžkých protivěnstvích církve české* s určitým úmyslem napsat báseň s dějem z doby pobělohorské, v níž zobrazil těžký osud národa svého, někdejší vlastní rozpory duševní a současné politické. Líčil také malátnost a neúpřímnost potomků husitských a českobratrských.

Výsledkem jeho úsilí byla rozsáhlá epická báseň *Václav z Michalovic* (Květy 1880). Je to báseň o šesti zpěvech a s úvodem, v němž autor apostrofuje "starou knihu, jakoby tedy původní vydání *Historie* připisované Komenskému:

Ty stará kniho, kolik palců vtisklo
svou bledou stopu v okraj tvých blan
co vzdechu budilas, co slz ach ! trysklo
ze čtoucích očí do tvých vetchých stran !

Titulní hrdinou eposu je syn popraveného českého rebela, který svého otce nepoznal a byl vychován jezuity jejichž velkolepé sídlo pražské Klementinum Svatopluk Čech znal dopodrobna z dob svých studií. Básník neměl v úmyslu psát epos historický v běžném slova smyslu. Nešlo mu o vyjasnění, vylíčení a básnické doplnění nějakého skutečného děje, nýbrž o vyjádření vlastního hněvu a lítosti z pokoření národa českého po bitvě na Bílé Hoře.

Dějště jednotlivých zpěvů jsou místa vesměs známá jako Klementinum a Salvátorský chrám, a život v zahradách klášterních znal Svatopluk Čech ze svých návštěv zahrady seminární. Všude loučil básník skutečnost se svými domysly a jevy zdánlivě neskutečné a nemožné, jako ličení obrovského dortu s živým trpaslíkem v něm. V šestém zpěvu je podána plamenná promluva hlavního hrdiny k lidu v chrámu Sv. Salvátora:

"Vzhůru, lide uhnětený, vzhůru !
Z potupného jarma vypni šije !
Povstaň, umáčekj tu černou můru,
jež tak dlcuho krev tvých ňader pije !
Bij tu cizí sběř, jež zpupně hýří
na urvaném v této zemi lupu
jež ti vetkla na věž za potupu
nejkrašší tvé hlavy bohatýří !
Bij tu sběř, jež ve tvé vlasti klínu
pod zlatem a hedvabem se hřeje,
kdežto bez počtu tvých zdárných synů.
s holi žebráckou v kraj cizí spěje !"

Jádrem básně, kterou sám básník považoval za jeden ze svých nejzdařilejších výtvorů jsou uchvatné řeči Václavovy, výsledek vlastních básnickových úvah a dojmů. Autor chtěl jimi působit na nesvorné a zbabělé potomky statečných předků.

Dalším Čechovým eposem je *Dagmar* (Květy 1883–1884), který líčí osudy české královny Dagmar na dánském trůně. Dagmar je postavou, v níž autor idealizuje českou ženu, hluboce ale pasivně sympatizující s chudým a podrobeným lidem. Epos poskytuje Čechovi příležitost líčit přírodní a bitevní scény a také poslední boje Pobaltských Slovanů proti Dánům.

Dalším pokusem Čecha o dílo s námětem z historie husitského období je *Rohač na Sioně* (Květy 1898–1899), veršované drama, které zůstalo nedokončené. Ústy titulního hrdiny Roháče z Dubé chtěl básník uložit vlasteneckou závěť svoji a chtěl podat příklad neochvějně věrnosti narodu, chtěl vytvořit jakýsi protějšek ke svému *Lešetinskému kováři* a zároveň protiklad k typu Matěje Broučka.

Filosofujícím a rétorickým eposem Čechovým je *Slavie* (Květy 1882), která tvoří protějšek k *Evropě*, alegorické lodi ze stejnojmenného eposu, která utonula v revolučních živelnostech. Jedná se i tady o alegorickou loď, na níž cestují představitelé různých slovanských narodů, čím chtěl básník vyjádřit svou víru v budoucnost panslavismu. Hlavními postavami jsou dva bratři, Rusové Ivan a Vladimír. Ivan je ušlechtilý slavjanofil, zatímco Vladimír je nihilista. Na lodi je také starý polský hrabě se svou dcerou, která je zamilována do Ivana. Všichni Slované na lodi se sjednocují proti vzpouře lodníků pod vedením Ivana, který si tímto způsobem získá ruku dcery hraběte a tím symbolicky řeší rusko-polské rozpory. Slované se smířili a loď *Slavie*, na rozdíl od *Evropy* dojela do přístavu. Je to báseň, v níž autor reaguje v duchu slavjanofilském na ruský nihilismus.

Kromě námětů z dějin Čechů, zabývá se básník i současnou tematikou. Pokusil se svým básnickým slovem zasáhnout do vývoje soudobé společnosti. Největší význam z Čechových epických obrazů současného života mají dvě jeho díla: cyklus vyprávění *Ve stínu lípy* a veršovaná povídka *Lešetinský kovář*.

Ve stínu lípy (Květy 1879) je půvabný cyklus básnických povídek v idylickém rámci se silnými autobiografickými odzvuky, se vzpomínkami z dětství, když ho rodiče vychovali v duchu lásky k lidu, jak se sám básník zpovídá: "Můj otec, syn rolníka, lnul svými vzpomínkami celým srdcem k lidu. Nám vštěpována láska ke všemu českému, my slýchali tutéž ukolébavku, táž říkadla česká, tytéž pohádky a báchorky, jež slýchají naše děti." Postavy i příběhy vypravované v těchto básních jsou volené z prostředí české vesnice, jak je nacházíme před Čechem též v povídkách Boženy Němcové, v Heydukových *Obrazcích* i Hálkových *Pohádkách z naší vesnice*. Vlastní dílo začíná vyznáním básníka z lásky a touhy po rodném kraji:

Jak vlny osením, po tobé kraji
mé vzpomínky a touhy, rodný kraji !

Básník se vrací myšlenkami do svého dětství a vítá krajinu venkovskou, přestože asi celý život strvil v Praze:

Bud' zdrávo, údolí mé tiché, skromné:
Můj raji dávno ztracený, bud' zdráv !

Autor malebně popisuje pozadí, na kterém se bude rozvíjet děj básně, hostinský obrovský stůl pod starou lipou:

Jak vábně hledí onde na stráni
štit šedý z révy malebného kraje
a kyne věncem opentlené chvoje !
Košatá lípa před ním rozklání
stín větví kolébavých na stůl prostý –
dnes nedělními obklopen je hosty.

Nasleduje potom popis postav sedících za stolem: "šedivou hlavu soused bohobojný tu na dlaň ukládá" – je to soused – sedlák, v němž autor portretuje svého dědečka z Peruce. Vedle něho sedí "krejčík pohyblivý, politik obce, jehož předlohou byl Čechovi mistr Jehlička z Vraného; pak sleduje na řadě "obstárlý kantor (...) v němž vyobrazen Mozart velký", jehož modelem byl muzikální a přemýšlivý učitel Trykar. Další postavy jsou pan pojezdny, který svůj rozložitý břich v ten spolek nižších blahosklonně míř", "mlynář u něho, muž v plné síle" a poslední a nejmladší je myslivec:

Jak do prstenu kámen lahodný,
tak na konec ve kruh ten ctihodný
myslivce mladého má píseň šine.

Děje se ucastní i paní hospodská a její dcera, i když spíše pasivně, ale

Však důstojna je věru všimnutí
ta dcerka paní hospodské – ba právě !
Teď šátek hedvábný na rusé hlavě
jí odpoutalo vanku zadutí,
že jako pláštík purpurové báje
se volně vzduchem rozestýlá a vlaje
nad jasným vlasem, šijí labutí
a mladá Hebe nevěrný cip loví
jej vrací v nader sladký vězení
a v rozpacích se směje; červánkový
dech studu líčko lehce rumění."

Tím je představení postav ukončeno a básník je zve k vystoupení na jeviště:

Toť výčet povinný mých prostých reků,
Nuž větvemi teď, lípo, zakývej
a družný jejich hovor, chudých vděků,
svým tichým, sladkým dechem provívej !

Každý se pak dostane k přednesu svého příběhu po pořádku, jak byl uveden na scénu v úvodě: soused, krejčík, kantor, vysloužilec, pojezdny, mlynář. Paní hostinská se ujme slova před pojezdným a hosty obslouží její dcera, na kterou se dívá s oblíbením mladý myslivec. Mladí lidé zůstanou ale v pozadí, jsou pouze staty – v tomhle věku nemá myslivec o čem vypravovat.

První ujme se slova pan soused a vypravuje příběh dávno ztraceného syna jeho souseda, kterému se v mládí nelíbil život ve vsi a jel do ciziny. Chudý život oráčů ho nelákal, i když básník ústy souseda přiznává se, že:

Nad palác je mi světnička ta tichá
ten milý kout, s obrazy svatých v kole,

s žehnaným chlebem na prostičkém stole
kde zvečera mne pilná žena vítá,
a z očí dcer mi nové jaro svítá.

Po asi dvaceti letech se syn vrací do vesnice skvostrným povozem a ptá se
na Bartošovu rodinu, od níž soused-vypravěč koupil statek.

Zdá se to být divný člověk, neboť

Zná lidi ve vsi živé, dávno tlící,
jak byl by rodákem. A přece jen
češtinou bídnou mluví, divné znící
vždy brkotá, z paměti slovece loví –
huř než okresní náš hejtman nový.

Je to doopravdy Bartošův syn, který se vrátil domů a přiznává se, že neuměl
ocenit domov svůj, ale

Tu poznal jsem, že chudá rodná ves,
otcovská střecha šindelová,
jasnější blaho, sladší kryje ples
než celý svět ho v loktech širých chová.

Setkání syna se starou matkou je srdcervoucí scénou, neboť matka je těžce
nemocná:

A je tak malá, schoulená a sivá –
víc páry stín, než lidská bytost živá.
Den hasnoucí jí zlatí tváře vrásky
a zraku navždy uzamčena víčka
tak sedává tu z lidí cizích lásky
bez duše příbuzné, bez přítelíčka.

Řeči se pak uchopil krejčík, který vypravuje humorný příběh ze svého
pobytu v Benátkách, když se mu zalíbilo jedno půvabné děvče –

Však princeznu mou čaroděje zlého
hlídaly mračné, bdělé pohledy;
byl strýc to přísný, růstu obrovského,
pochmurný titan, morous škaredý.

Strýc děvčete byl z povolání cukrářem a jednou chystal s pomocí své neteře
obrovský dort.

Dort chystají tam ajhle ! převeliký,
že člověk z nouze usedl by v něm,
v podobě divné jakés basiliky,
se sloupem mnohým, římsou, obloukem.

Maldý krejčík jde potajmu ke své milence, ale strýc se neočekávaně vrátí
domů. Mladík se kryje do dortu:

V rozhodný okamžik však dívčí dlaň
pозdvihla dortu obrovského bāň,
mé tělo do prázdného vnitra vklouzlo,
Krov poklopil se – sbohem, lásky kouzlo !

V tom dortu se vypravěč dostane do kláštera, kde se octne mezi
mnichy. Poněvadž už nesnáší tu nevhodnou polohu, krejčík zvedá bāň
dortu a vychází z něho. V první chvíli všichni křičí zděšeně "dābel,

dábel!" ale hrdina, přesvědčen, že byl přivezen na křtiny, zvedá se a mluví zdvořile:

Promiňte dámy, páni, ctění hosté,
že nezván v vaši besedě se pojím.
Zdráv buď, ty šťastný otče, s dítětem svým!
Nech plémě tvé jak Izákovo roste.

Ale kolem dokola něho jsou samé lysé hlavy mnichů, kteří se dají do hlučného smíchu. Domnělý otec je starý mnich, kterému teď slzy smíchu splývají z očí.

Hluboký dojem dělá na čtenáře příběh vypravován paní hostinskou o malém děvčeti, které našlo útulek u nich a umělo dělat půvabné loutky pro loutkové divadlo. Jednoho dne přišel pán z města, aby si ty loutky koupil pro své divadlo. Nešťastná holčička rozběhla se za vozem cizího pána a muž hostinské hned za ní:

Můj dal se v běh. Štve ho zlá to myšlenka
Vod rozpoutaných šumy k němu vanou –
tam urván most – vůz jistě dal se stranou –
leč kupředu snad letí dívenka.

Dítě utonulo a "smrtí okamžik jí blahočinně, zanechal úsměv sladký na líčku".
Paní hostinská si na holčičku smutně vzpomíná:

I teď ji vidím, úsměv na líčku,
v kadeři věnec žlutých měsíčků
a řku: Můj bože, kolik divných bájí
v malém dětském srdéčku se tají!

Po smutném příběhu loutkářovy sirotky následuje přímo rokoková milostná epizodka pana pojezdného, pak žalná vystěhovalecká zpověď šumařova. Autor měl v úmyslu střídat příběhy smutné s veselými a každá povídka v sobě je skvělý kousek vypravěčského umění básníkovy. Hluboké mistrovství skladby *Ve stínu lípy* spočívá ale zejména v kompozičním sjednocení jednotlivých příběhů, které tímto způsobem tvoří vyvážený celek. Významné je také přilnutí autorovo k české krajině, vyjádření úpřimné lásky k české zemi, jak vyplývá z úst posledního vypravěče:

Nechť kraj náš rodný stále štěstím dýše,
nechť usmívá se květu zdobou sviží,
nechť plných klasů zlatem šustí v pýše
a větve shýbá pod ovoce tíží...
Tak, rodný kraji náš, buď zdráv nám stále!
K pyšnému květu rozvíjej se dále!
Shrň v sobě vděky, půvaby všech zemí
a jako hvězda skvěj se nade všemi!

Cyklus *Ve stínu lípy* se vyznačuje nejenom kompozičním mistrovstvím, ale také svým poetickým jazykem, uplatňováním obrazné představivosti a slovní fantazie. Bohatství metafor, barvitě epitetů nejsou jen vnější ozdobou, nýbrž soustavnou částí básníkovy jazyka, což při lyrickém rázu básně má zvláštní význam.

Svatopluk Čech pečoval o vývoj básnického jazyka, což zasahuje i v oblast pocitu zvukového, v užívání novotvarů, zkrátek a složenin. Je zapotřebí

abychom také upozornili na cizí vlivy z české i evropské literatury. Verše, ličící starého souseda a ovzduší obžinek připomínají poemu *Pana Tadeáše* od Mickiewicze a *Wieslawu* Kazimierze Brońského. Pramenem příběhu krejčíkova s dortem je nějaká španělská bachora (která se básníkovi tolik zalíbila, že ji zavedla i do eposu *Václav z Michalovic*).

Vesnickému životu věnoval Čech i další epické básně. Sem patří veršovaná povídka *Zpěvník Jana Buriana* (Květy 1887) a *Václav Živsa* (Květy 1889–1891), v níž zachycuje život rolníků v sedmdesátých letech. Děj básně a její postavy mají vzpomínkový ráz. Zajímavá je poněkud anachronistická forma básně, napsané v časoměrných hexametrech. Čech ji vysvětluje jako pietní akt k památce otce a jeho nejoblíbenějšího básníka Jana Kollára.

Ve stejném období vydává Svatopluk Čech další dvě sbírky básní: *Jitřní písně* a *Nové písně* (1888). Jsou to sbírky, jež vycházejí bezprostředně před jednáním o česko-německém vyrovnání, vedeným vídeňskou vládou, feudální šlechtou a konzervativní skupinou české buržoazie, reprezentovanou stranou staročeskou. *Jitřní písně* tvoří celek jednotně komponovaný, jsou to volně seřazené básně, které spojuje myšlenka uvědomělého vlastenectví. Do sbírky *Nových písní* autor zařadil některé starší verše a celkem vzato tato sbírka se podobá *Jitřním písním* s tím rozdílem, že je tu více básní reflexivních i osobních zpovědí. Ve sbírce se objevuje motiv "podzemního hlasu" a přivítání hrdiny budoucnosti, dělníka. Čech poslouchal pozorně radikální projevy mládeže, protestující proti egoistické uspokojenosti nasycených. V jejich jednání viděl projevy nové síly a rozuměl, že nejde jen o šlechtetné nadšení jednotlivců, nýbrž o příznaky velkých společenských převratů v blízké budoucnosti. V této sbírce jsou čtyři významnější básně: *Věřím* (zpěv o velké budoucnosti slovanských národů), *Svoboda* (obžaloba společnosti, která zradila demokracické ideály), *Podzemní hlas* (předzvěst "bouře") a *Hrdina budoucnosti* (obraz dělníka, který se stále silněji hlásí o slovo a vedle české národní křivdy ukazuje i na sociální křivdu).

V *Podzemním hlasu* upozorňuje básník na iminentní příchod hrdiny budoucnosti, který dává o sobě znát podzemním duněním:

Jen ucho skloňte k půdě kolísavé
jak výš se nese temný hluk a šum
jak rachot v hlubinách se blíže valí
a vyplnění chystá teskným snům.
Kdy ortel soudce, anathema kněze
i prosba pěvce hrůzou oněmí
až prorve meze
ta děsná bouř, jež duní pod zemí !

Třídni rozpory způsobené vývojem a pronikáním kapitalismu do vesnice se odrážejí i v *Lešetínském kováři* (1899). Jádrem básně je boj kováře z Lešetína proti těm, kdo chtěli mu vzít kovárnu. Na jeho straně jsou přátelé, mezi nimi také dělník Prokop. Vzniká lidová vzpoura, kovárna je zničena a její majitel zabit. Je to přesvědčivý příklad odstránění malého řemeslníka a šíření velkého kapitalu na venkov. Lešetínský kovář není dělníkem, ale stejně jako dělníci ví, že za svá práva musí stát se zbraní v rukou. Od Lešetínského kováře převzal pak svou úlohu "hrdina budoucnosti", dělník, který dá českému hnutí novou sílu

a energii a kterému básník předpovídá splnění sociálních požadavků a velkou vedoucí úlohu ve vývoji budoucnosti.

Ve své básnické tvorbě se projevil Svatopluk Čech především jako politický básník, jako pěvec vlastenectví, národního sebevědomí, panslavismu a společenských rozporů. Vrcholem jeho básnické tvorby s politickým námětem je sbírka *Písně otroka*, vyšlá v roce 1895. V Čechách se stále rozvíjelo dělnické hnutí a oslavy Prvního máje byly rozrušeny procesem české radikální mládeže, tzv. *Omladiny*, po čemž byl ohlášen výjimečný stav, kterým se vláda snažila čelit silám, které jí ohrožovaly. Za těchto podmínek vydává Svatopluk Čech svou vynikající sbírku básní, která svou strukturou navazuje na starší sbírky jeho politické lyriky. Zvláštností sbírky je to, že je celá založena na jednom obraze, na obraze *otroka* bouřícího se proti svým utiskovatelům. Básník líčí fantastickou krajinu, kde otroci pracují pro své utiskovatele a žalují si na svůj osud. Obraz otroka, podbarvený zvukovým náznakem řinčení okovů je základním motivem sbírky a dává jí soustředěný jednotný charakter. Středem sbírky je epický příběh nešťastné lásky dvou mladých otroků. Tato epická vložka má jenom komposiční úlohu, skutečné myšlenky poemy jsou nesené lyrickými zpěvy, které předcházejí a následují.

První píseň seznamuje nás s epickým rámcem sbírky, otroci odpočívají a žádají pěvce, aby jim zpíval o lásce, o květech, o hvězdách, ale on odmítá takové zmatné písně:

Jinaké dnes táhnou duši mojí nebohou,
jako bouře jek a rachot mračící se oblohou;
daleka jich zdoza květů, krása děv a reků pych
zubů skřipot, ston a vzdechy, řinkot pout je slyšet v nich.

Tím si také vyjadřuje Čech názor o úloze básníka ve společnosti. Otroci si stěžují na svůj těžký osud:

Jsme otroci. Jsme cizí zvůle loutky,
v nás bez trestu smí bušit každá pěst,
co máme, hříčkou ledačí je chcutky
a v pospas každému je naše čest.
Jsme zástup skotu v jařmu bičem štvany
pro cizí prospěch z jitra do noci.

Ale dnešní otroci si pamatují, že tomu nebylo tak vždycky:

Volnými jsme lidmi byli
patřila nám tato zem,
pro sebe jsme ryli, síli
lán svůj stěhli jsme proti všem,
vitězné jsme vedli války
za svůj krb a za svou čest.

Básník pohrdá a odsuzuje zradce z vlastních řad, kteří se za kus chleba stavají jejich pomahači a chovají se k svým spoluotrokům s ještě větší krutostí:

Hle, tu rab, jež za hlídače
otrokář dal nám –
kterák zapírá nás rázem

prodejný ten chám !
Cit svůj, rozum duši třeba
prodává mu za kus chléba,
čláhá na kyn jeho brvy,
by zdvih na nás důtky prvý
stokrát hůře.

Zatímco v první části mají převahu žaloby na těžký, nelidský život otroků, v části druhé se ozývají hrozebné zvuky odvety. XVI. píseň je vášnivým hymnem volnosti:

Tys v noci rabství bylo hvězdou muži
ač dalekou, ač nedostižnou, žel !

Zotročený národ neztratil nikdy naději na volnost, jediné mu potěšení za těžkých časů:

My chováme tě v srdcích ryzí stále
nás učí znáti plnou cenu tvou
déšť políčků, na líci kleslé pále,
ty denně šlechů surových nás švihne,
co denně trnů skraně prodává,
za každou duší obraz tvůj se mihne
a z hloubi tryskne povzdech: Svoboda !

Lidé vědí, že dnes nemohou nic proti svým katům, ale nosí lásku k svobodě pořád v srdcích svých.

Kdy po šiji nám šlape cizí pata
a každý chám nás tupit, mučit smí –
rty mlčí sevřené pod bičem kata,
leč v srdci bouře touhy: Volnost ! hřmí.

Následuje bezprostřední, dramatické ohrožení, když žádná zbraň strážců neochrání otrokáře proti holým pěstem otroků, jejichž moc spočívá v jejich velkém počtu:

Až hněv milionů vzplane
stráž tvá hrůzou oněmí
okov ruky upoutané
v děsnou zbraň se promění.

Na lebky katů
v strašlivý soud
statisíc třeskne
železných pout.

Po tomto vrcholném okamžiku následují básně optimističtější, ve kterých básník vidí lepší budoucnost:

Ruce všechny bez okovů, jasná pracovníků tvář,
nikde dozorce tu s bičem, otlý ni otrokář,
nikde neblýská tu kopí sveřepého vojína,
pokrytecky nebělá se řasné roucho bramína,
nikde nepřesána tu v čelo různou hlinkou črta kast,
rovných, volných spolubratří svobodná tu, šťastná vlast.

Závěrečné verše jsou opravdovou výzvou k boji a k náději:

Protož nechať v temnu vůkol bičem vládne hrubá pěst
Každý v srdci věrně chovej budoucnosti blahou zvěst,
Všechny mysli sdružuj pevné jedné velké snahy svaz
všechny síly sbírejte se, až je k činu svolá čas
pobratří se lidstvo volné, klesnou pouta otroků
a též prapor náš, o, bratři, zavlá v jasném vysoku.

Přirovnání národního osudu Čechů k osudu otroků nebylo v české literatuře novinkou. Česká literatura měla již od dob Tylových svá díla o dělnících a pro dělníky, avšak teprve v letech devadesátých počíná být ovlivňována poesíí žijící přímo v dělnickém hnutí. Ohromný úspěch sbírky *Písně otroka* byl dán shodou okolností za kterých vyšla, když dělnictvo soustředilo zájem celé společnosti a nadešlo české omladiny na budoucnost. "Otrokem" je současně i *Čech*, i *dělník*, o čem svědčí autorovo tvrzení o "dvojím jhu".

Tento obraz není novým, právě naopak je charakteristický pro básnictví májové generace a sejdem se s ním i v literatuře jiných národů. Dokonce i v českém překladu známé dělnické hymny *Písně práce* mluví se o dělnících jako o "armádě otroků". Jubileum *Písně práce* bylo oslaveno r. 1894, tedy právě v době, kdy vznikaly *Písně otroka*. Svatopluk Čech parafrázoval báseň *Bud' práci čest!*

Hlavnímu obrazu sbírky jsou podřízeny všechny formální složky díla, hlavně rytmus a rým. Čech podbarvuje svůj obraz zvukomalebně, když rytmem i rýmovými koncovkami připomíná řinčení otrockých pout. Jednoslabičný přízvučný rým mužský je charakteristickým rysem sbírky. Zajímavý je i kontrast mezi významem a smyslem slov v rýmu – jsou to slova, která svým zvukem evokují řinkot okovů, ale svým významem vyjadřují něco krásného (trest – třesk – čest – kvést – lesk).

Závěrem lze citovat slova Karla Krejčího o nejlepší Čechově sbírce: "*Písně otroka* jsou nejen burcujícím pokrokovým dílem, svědčícím o tom, jak básník intenzivně žil svou dobou a dovedl odvážně a správně ukazovat cestu do budoucnosti, ale vynikajícím výtvozem uměleckým, v němž pravdivá a silná myšlenka je vyjádřena přesvědčivými básnickými obrazy, které s nejvyšší intenzitou spojují obsah s formou i ideou díla".

Významnou sbírkou Čechových básní je také cyklus *Sekáči*, který vyšel poprvé r. 1903 a má strukturu velmi podobnou *Písním otroka*. Jádrem sbírky je drobný epický děj, tj. scéna při kosení obilí, kterou básník pozoruje zatím co si odpočívá pod starým dubem:

Ó, kdyby dub ten vypravovat uměl,
jak dlouhou, divnou kroniku by šuměl !

Sbírka se otvírá opěvováním krásy české země:

Jen jedna hymna k nebi vznáší
pravé vzlety země naší
z jejích citův utkána:
když pod blankyt
nad mořem žit
nad sekáčů a žneček davy
svůj vznese trylek rokotavý
zpěv skřivana
a práci pěje libé hosaná !

Následuje celá řada lyrických písní ličících život zemědělských nádeníků. Touto konstrukcí *Sekáči* připomínají staré, renesanční a rokokové básně pastýřské, avšak její problematika je velmi moderní. Selská otázka byla středem zájmu české literatury od dob obrození ale v době, kdy vznikají *Sekáči* situace je jiná. Na vesnici se počínají zaošťovat vnitřní třídní rozdíly, rolníci se opět stávají chudými a výsledky jejich námahavé práce jsou nedbatelné, jak si na to stěžuje mladý manžel:

Co můj život ? Z jitra k šeru
v zimní mráz i letní žár
za tuhou se prací beru
pro kus chléba, šatu car.

Zato boháči nic nedělají, nevědí, čím by si lépe krátili nudný čas:

Zatím co zde kosou plíí
do umdlení moje pěst
hejsek líný, rozmařilý
snad tam spřádá svůdnou lest
aby hříčkou beze studu
mohl ukrátit si nudu.

A zase i v těchto básních se setkáváme s oblíbeným Čechovým motivem bouře, at přírodní, nebo sociální:

Bouř prchající ještě z dálky hřmí,
však pozvolna již svítá nad nivou
tam jiná svítí slunnou protivou.

Ovšem, rolníci nejsou spokojeni:

Divný úsměv, šepot lidí,
dobré věci nevěští
leccos zrak můj vidí
z čeho tuším neštěstí.

V parném, žhavém vzduchu visí ohrožování mladého manžela:

Již pouhým pomyšlením,
pěst mu svírá lýtý hněv,
všechno se mi čelu valí
rudou mlhou oči kalí
vztekem rozpěněná krev.

Konečný zpěv sekáčů, který doznívá v dáli na závěru básně, vyjadřuje naději v lepší budoucnost:

V sudbu naši bēdnou
kmitá nádeje,
že i nám se jednou
štěstí usměje.

Tak jako *Písněmi otroka* se Svatopluk Čech postavil po bok proletariátu městského, svými *Sekáči* vyjádřil pochopení pro vesnickou chudinu.

Roku 1908 vychází další Čechova sbírka básní *Do světa širého*, poslední jeho dokončená práce. Jsou to básně reflexivního typu, kde se básník staví proti násilí a snaží se odpovědět na řadu současných problémů. Nedokončenou bohužel zůstala i Čechova báseň *Step* (Květy 1908), kde se autor zabýval

slovanskou myšlenkou. Zájem o slovanství provázal Svatopluka Čecha po celý život. Byl mu vštípen již otcem, obdivovatelem Kollárova díla. Za svého mládí četl s nadšením díla velkých slovanských autorů a sám na svých cestách poznal slovanské země, zvláště Rusko. Ohlas tohoto zajmu najdeme v četných jeho pracích, především v alegorické básni *Slavie*.

Ve své básni *Step* vyjadřuje autor naději na lepší budoucnost Slovanů, kteří tolik trpěli:

Vodili nás krve mořem
za řeč, víru, otčinu
plnili jsme dětem, hořem
porobenou cizinu
doma pak se naši kati
o plen dělili a čest
my jak dříve jařmem spjati
zkoušeli ich bič a pěst.

Ale dnešním odstrčeným bratrům patří budoucnost:

Vám příští doba patří
vy odstrčení bratři
pred vámi věkovité
se chvějí přestoly.

Autor je přesvědčen, že nastanou nové časy:

Čas nový, ušlechtilý
bez meče, bez násilí

pro ty, kdo umí a chtějí sjednotit své síly:

kdož v divý zápas rodů
mír voláme a shodu,
kdož zříme lidstva metu
v jich volném různém květu,
kdož řečí mnohozvukou
cíl jeden hlásáme –
ve stisku bratských rukou
vpřed, vojsko neznámé !

Svou básní *Step* přiřazuje se Čech jasně k těm, kteří se na ruské události dívali se stanoviska pokrokového a v osvobození ruského lidu viděli podmínku velké slovanské budoucnosti.

Próza

Velkou část Čechova literárního díla tvoří próza, kterou ale sám básník necenil stejně vysoce jako své básně. Čechovy prózy mají příležitostný charakter a jsou vesměs ironické kritické povídky a črty.

V letech 1878 až 1883 vyšly tyto povídky ve čtyřech svazcích pod titulem *Povídky, arabesky a humoresky*, které původně vznikaly pod různými pseudonymy v časopisech, jež Čech redigoval, aby vytvořily dojem velkého

počtu příspívatelů. Jsou to vesměs fejetony a drobné povídky, pro které se v české literatuře ustálil název arabesky. V nich paroduje Čech život novinářů, líčí poněkud kriticky i když s určitou dávkou sympatie venkovské žurnalisty:

"V nejednom venkovském městě najdete mladičkého člověka, který vypadá uprostřed bodrých měšťáků jako muž spadlý odkudsi z měsíce. Mívá obyčejně dlouhé, neúrovnané vlasy, bledý obličej nepravidelných rysů, avšak ušlechtilého výrazu, na nose laciné brejle a na bradě přehrstli bezbarvého chmýří, která se nalézá v ustavičném sympatickém spojení s neklidnou jeho rukou. (...) Člověk ten bývá dobrovolným a bezplatným spolupracovníkem místního časopisu" (*Trampoty kritikovy*, 1881).

Jiné jeho prózy mají vzpomínkový a autobiografický ráz, jako *Druhý květ* (1893), *Kandidát nesmrtnosti* (Květy, 1879), *Ikaros* (Květy 1885). Čech napsal, stejně jako Hálek a Neruda, dojmy z cest, zejména z cesty na Krym a na Kavkaz.

Zvláštní místo mezi Čechovými prózami zaujímá rozsáhlá povídka *Jestřáb kontra Hrdlička* (Lumír 1876), pro niž čerpal námět ze své zkušenosti v advokátní kanceláři.

Ale nejvýznamnější a souběžně nejznámější Čechovou prózou je tzv. *Broučkiáda*, soubor třech rozsáhlých povídek, v nichž autor vytváří nesmrtelný typ Matěje Broučka, malého pražského měšťáka, pragmatického člověka zcela a naplno spokojeného se svou přízemní existencí v jasném protikladu s heroickými postavami Čechových básní.

Postava Matěje Broučka se objevuje poprvé v roce 1886 v "cestopisné črtě" *Výlet páně Broučkův do měsíce*. O dva roky později se objevila tato povídka značně přepracována a zdokonalena v knižní podobě pod titulem *Pravý výlet pana Broučka do měsíce*. Hmotařský a přízemní tlustý pražan se octne náhle mezi "náměsíčné" umělce a myslitele, kteří jsou docela odtrženi od života skutečnosti a tím chtěl autor narazit i na některé směry soudobého umění. Nejzdařilejším a nejznámějším útvorem "Broučkiády" je *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století* (1889), který navazuje na popřední výlety: "Třeba dosvědčiti, že Brouček slávou, kterou mu zjednal epochální výlet na měsíc, ani dost málo nezpyšněl". Výlet do XV. století začíná tím, že jednoho večera v hospodě hádal se pan Brouček s panem Würflem o starých tajných chodbách pod zemí a o rytířských hradech od kterých vedly tajné chodby pod horamy a doly, a to v souvislosti s novinou, že "dnes chtějí prokopat veliký tunel pod mořským dnem z Anglicka až do Francouzka !" Po několika sklenicích piva, dostane se náhle pan Brouček do takovéto tajné chodby, která funguje jako nějaký tunel času a vede ho do husitské Prahy v předvečer bitvy na Vitkově. Vznikají z toho četné komické situace, z nichž konečně vyplývá, že pan Brouček nemá žádné znalosti, jak se sám přiznává při prvním setkání se staropražanem s lucernou, před nímž vykřikne: "Vyzvědač císaře Zikmunda: Jakého Zikmunda ? Jaktěživ jsem o žádném císaři Zikmundovi ani neslyšel !"

Za účelem živější barvitosti, sděluje nám autor, podal řeč pražan husitské doby ve staročeštině, takže muž s lucernou, kterého pan Brouček potká jako prvního člověka patnáctého století na ulici, oslovuje ho takto: "Jižt znamenám, že tvé hlavie nenie zdrávo. Každý, ktož rozum dobrý jmá povie tobě, žet nynie rok ot narozenie božieho tisiec čtyři sta dvacátý !"

V kontrastu se směšností hlavního hrdiny líčí Čech v čele její velikosti husitskou Prahu a bitvu na Vítkově.

Pan Brouček zesměšňuje ideály husitů, ale tím chce autor vyjádřit právě kontrast mezi malicherným myšlením pražských maloměšťáků svého času a velikostí doby husitské a jejích hrdinů. Pan Brouček vůbec nerozumí husitům: "Chtít jako husité, aby člověk z vlastenectví nebo vůbec pro nějaké zásady vydával v nebezpečí své jmění aneb dokonce svůj život, tot přece hotově šílenství!"

Ve zdánlivě negativním postoji ke vztahu husitů vůči němčině, vyjadřuje si Svatopluk Čech svůj úpřímý obdiv a soulad s husity: "Nejvíce však poškodili husité českou věc", míní pan Brouček, "ve svém nerozumném odporu proti němčině tím, že netoliko moc druhého zemského jazyka v Čechách na dlouhé časy zlomili, ale i celou spoustu Němců odtud zbavili, bez níž se nikdo řádně německy nenaučí".

Pan Brouček nemá nic proti pocitu vlastenectví, pokud ten mu osobně neškodí: "pan Brouček nemá nic proti takzvanému vlastenectví, pokud zůstává v rozumných mezích; spánembohem ať si Čechové mluví mezi sebou česky, chodí do českého divadla, zakládají české spolky, pořádají národní slavnosti a třeba i sbírají na vlastenecké podniky – ovšem nikoli u domácích panů, kteří za nynějších zlých časů nemohou si dopřát takových zbytečných výdajů!"

Ústy Žižkovými vyjadřuje autor své mínění o lidech typu pana Broučka: "Ha, říká Žižka Broučkovi, který je předveden před ním a přiznává se, že pochází z jiného století, z jejich budoucnosti, "babský strach pomátl tvůj rozum. Šílená jest myšlenka, že by člověk dalekých příštích věků přišel mezi dávné předky své, a kdyby se i mohlo stát neslýchaný ten div, – toho bohdá nikdy nebude, abychom *takové* měli potomky!"

Závěrem lze říci, že Svatopluk Čech byl jedním z nejnádanějších a nejreprezentativnějších českých spisovatelů druhé poloviny 19. století, který se těší velké oblibě i u dnešního čtenářstva.

BIBLIOGRAFIE:

Buriánek, Fr., Česká literatura od 90. let XIX. století do roku 1945, Praha s. a.
Idem, Česká literatura 20 století (od moderny devadesátých let do současnosti),
Praha 1968

Čeští spisovatelé 19. a počátku 20 století, Praha 1973

Dějiny české literatury. III. Literatura druhé poloviny devatenáctého století,
Praha 1961

Mukařovský, J., Studie z estetiky, Praha 1966

Novák, Arne, Dějiny českého písemnictví, Praha 1946

Slovník literárních směrů a skupin, Praha 1983

JAROSLAV VRCHLICKÝ (1853 – 1912)

Jaroslav Vrchlický, vlastním jménem Emil Frída, má přední místo v české poezii svou mimorádně bohatou tvorbou, obsahující epickou i lyrickou poezii, prózu i drama, překlady, literární kritiku a esejistiku. Česká literární historie ho považuje za skvělého představitele rozmachu české národní společnosti v poslední třetině 19. století. Vydal 83 knih básní, velké množství překladů, dramata atd. Vrchlického dílo patří k nejbohatším a nejvšestranějším, které česká literatura měla.

Básník narodil se 17. února 1853 v Lounech, v rodině nezamožného kupce, který si několikrát měnil místo pobytu. Složil maturitu na klatovském gymnasiu a začal studovat teologii, kterou po necelém semestru zanechal. Šel pak studovat na Filosofickou fakultu, kde si zapsal filosofii a historii. Začal intenzivně studovat románské jazyky, zejména francouzštinu a itaštinu. Asi rok působil v Itálii jako vychovatel v hraběcí rodině a podnikl také několik cest do Francie a Dánska. Strávil většinu života v Praze.

Začal psát verše již na gymnaziu a první básně vydal v roce 1869 v *Blahověstu*, později v *Světozoru* a v *Armionkách*.

Vrchlického prvotina *Z hlubin* vyšla ještě před jeho odjezdem do Itálie, r. 1875. Spolu s následujícími sbírkami *Sny o štěstí* (1876) s podtitulem *Erotické intermezzo*, *Epické básně* (1876) *Vittoria Colonna* (lyrický monolog) 1877, *Duch a svět* (1877) a *Symfonie* (1878) představuje poezii hledání a oslavy ideálu; jsou to lyrické básně, které líčí proměnlivé nálady autora, jeho mladistvý neklid, touhu po dosažení ideálů:

Vadnoucí poupě, tvou to není vinou,
že o samotě rosteš na hrobě
pel, rosa, záře v srdci mém ti kynou,
můj pustý život dost má na tobě
mé písní schází mnoho k diadému.
Pojď růže má, já do svých snů tě vezmu !
(Do Album – Z hlubin)

anebo:

Jak šťastna spíš, co lásky růže zkvetla
ve nitru tvém, jež moře hlubší jest !
Chraň v duši své ten božský paprsk světla !
Chraň v srdci svém tu tichou záři hvězd !
Věř sobě ! Miluj ! Žij v své lásky nebi
a neptej se, jak blaho unéstí,
tím lásky víc má žena zapotřebí
čím větší její touha po štěstí !

(Jak šťastna spíš..., Sny o štěstí)

Společným rysem těchto sbírek je úsilí o emancipaci tvůrčího jedince.

Následující sbírka, *Rok na jihu* (1878) zachycuje lyrické zážitky v Itálii a je výrazem autorova stesku po domově. Obklopen italskými písněmi, šumem, řinkotem sklenic a hudbou se autor vrací vzpomínkami ke své vlasti:

Tam zvonily teď verše Musseta
z úst dívčích smavých, laškujících !
A různých písní nový přívál zněl.
Vše splynulo: tu cinkal ritornel,
tam zahřímali marseillaisu;
"Kde domov můj ?" já zpíval v tuto směs,
a vzbuzený pták jásal jara ples
za námi v purpurovém bezu.

Je to poezie, která navazuje na tvorbu majovců a svou melancholií se básník blíží Nerudově lyrice. Hlavní motivy celé básnické tvorby Vrchlického – příroda, záhady života a smrti, láska a umění – objevují se už v těchto jeho ranních sbírkách.

Zvláštní místo mezi ranními sbírkami zaujímají *Epické básně* (1870), kde jsou obsaženy drobné básně, romance a balady, pohádky a myty cizích národů. Autor věnuje velkou pozornost životu cikánů, stejně jako majovská poezie, při čemž oslavuje ideály volnosti a svobody, jak tomu je v povídce *Satanela*, kde nám autor vypravuje milostný příběh rytíře řádu johanitů a mladé cikánky, ve stylu byronovské lyrickoepické povídky.

Vittoria Colonna je lyrickým monologem silně poznamenaným autorovým pobytem v Itálii. Je to lyrická zpověď starého italského umělce Michelangela Buonarrotiho z lásky ke Colonně. Michelangelo vypravuje svou nešťastnou lásku, zoufalství nad smrtí mladé dívky a nařiká si na osamocení života umělce vůbec. Připomíná ve velké míře v určitých úryvcích osud Vrchlického samého, jeho hledání uměleckého ideálu a lásky. Taky zde se poprvé vyjadřuje Vrchlického kult ideálu a krásy a úcta k tvůrčímu aktu.

Další sbírka ze 70tých let je *Symfonie*, která zahrnuje reflexivní básně, opěvující zase mladistvý pesimismus a pocit osamocení tvůrce jako v básních *Hlas v poušti*, *Duch samoty* aj. Obě tyto sbírky, *Vittoria Colonna* a *Symfonie* nosí pečeť vlivu italských a francouzských básníků, zejména Leopardiho a Huga, z nichž autor právě překládal v stejné době.

Epopej lidstva

Hlavní složkou Vrchlického poetického díla je *Epopej lidstva*, koncipována podle vzorů a z podnětu románských literatur, zvláště francouzské, kde se pokusy o lidskou epopej objevují po celé 19. století. Vrchlický vycházel pravděpodobně z příkladu Victora Huga a chtěl podat obraz lidského vývoje, nedbaje o chronologický vývoj. Myšlenka epopeje lidstva zaměstnávala Jaroslava Vrchlického téměř po celý život. Tento velký plán básnický zůstal jen torsem, které sám autor nazval *Zlomky epopeje*, neboť byl si vědom neuskutečnitelnosti své monumentální koncepce. Svou epopejí chtěl se Vrchlický vyrovnat evropským literaturám a o smyslu svého díla psal už z Itálie v roce 1875: "Všecky mé sbírky půjdou k jednomu cíli. Chci v zrcadle poezie ukázati člověka v celém jeho rozvoji. Nebude ovšem úplné soustavy v tom: tento člověk, jehož ukazují, bude vždy pod různou maskou víceméně já, ale to hlavní, on zůstane člověkem, on bude považovati historii, filosofii, dogma i legendu, náboženství i pověru za jediný řetěz svého rozvoje, za jedině velké ohniště, z něhož tkají se neznámé paprsky kol čela neznámého božství".

Vrchlický si byl vědom od samého začátku, že nebude s to napsat ucelenou epopej: "Vím, že neurazím. Co napíšeš, budou jen zlomky." A proto nazval svůj cyklus *Zlomky epopeje*. Cyklus se skládá ze tří typů sbírek – sbírky, kde převažuje náplň reflexivní, jako *Duch a svět* (1878), *Sflnx* (1883), *Dědictví Tantalovo* (1888), *Breviř moderního umění* (1892) a *Skvrny na slunci* (1897) tvoří myšlenkové jádro *Zlomků epopeje*. Autor vyjadřuje v básních těchto sbírek své pochybnosti a nejistoty:

Tak též v mé dumy doba moje tyčí
se jako fantom krytý věku plísni;
v mé duši moře pochybností klíčí...
Buď lidstva vesny skřivánkem, ó písni !

(Věkové – Duch a svět)

Sbírka *Duch a svět* má poněkud programový charakter, neboť jsou tady zastoupeny problémy ze všech oblastí života lidstva (mezi nimiž i ohlasy Darwinovy teorie), a také problémy kosmu. Básník si vyjadřuje pevnou víru v sílu lidského rozumu a navazuje na Nerudovy *Písně kosmické*.

Jindy přemýšlí autor o zemi a o její krase:

Jak často, země, jsem se zadumal
nad šumem hvozdů tvých, nad tichem skal,
nad řek tvých slunným tokem,
a vida tvorů tvojih ret a kmit,
jsem vsnil se v čas, kde pouze nummulit
byl jediným tvým okem !

(Země – Duch a svět)

V básni *První bůh*, ztotožňuje autor nejvyššího boha s láskou, s rodící ženou a líčí ten zázrak, který nastal

Když rosou v kadeřích a slzy v zraku
před prvním mužem první žena stála.
I stála před ním a muž chvěl se strachem:

a zřel, jak hvězdy v jejích očích svítí,
a v bázni ptal se: "Může býti prachem
to tělo, v kterém spí zdroj všeho žití?"

Muž, překvapený krásou první ženy, prosí ji:

"Bud mým bohem ! Hymnou a jeho
a s přírody rtů echem: Budiž matkou !"

(První bůh – Duch a svět)

Sbírka *Sfinx* obsahuje reflexivní básně, v nichž se autor zamýšlí nad osudem svých současníků ve srovnání s osudem pradědů:

A myslím, bozi staří
jak žili krásně, umírali krásně !
My malí sami hyneme tak časně !

(Kallisto – Sfinx)

Vrchlický často vyslovuje svou víru v znovuzrození bývalé slávy: staré Řecko je mu měřítkem a příkladem současnosti. Autor pevně věří v lepší budoucnost:

Meč zahodí a thyrsus znova chytne
zas oživne v něm starých Sibyll slovo
vám vrhne v klín své srdce nenasytné
a znova vyjde slunce Homérovo.

(Klythie – Sfinx)

Sbírku charakterizuje poněkud skeptický tón, objevují se pochyby v souvislosti s posláním umění ve společnosti. Básně jsou věnované ohlasům antické kultury, zvláště řecké, jejímž vroucím obdivovatelem a vyznavačem byl Vrchlický.

Velice zajímavou sbírkou je *Dědictví Tantalovo* (1888), jejíž titul sugeruje věčnou touhu lidstva po unikajícím ideálu. Básník tu vzpomíná největší osobnosti minulosti lidstva a zmiňuje se o jejich úloze ve společnosti, jak tomu je v básni o Tacitovi:

Líp úkol lidstva onen barbar chápal
než člověk moderní, jenž klidně sšlapal,
co předků bylo štěstím, pýchou, slávou.
Je smutno pěvci – trpko mysliteli.

(Reminiscence z Tacita – Dědictví Tantalovo)

Básníka upoutává postava Fausta, o němž se vyjádřil v dopisu svému bratrovi, že je reprezentantem lidstva, který se vzbouří proti Bohu, protože mu utvořil:

Ten řetěz muky, bádání a práce
v němž hyne člověk v pochybnosti roji,
v němž přístav jediný jest – rezignace !
Však darmo život zas přede mnou stojí.

(Modlitba Faustova – Dědictví Tantalovo)

Zajímavou básní sbírky je *Lidská tvář*, vnímavá analýza různých typů tváří, které, podle autora, nejlépe vyjadřují nitro člověka:

Tvář taká drama jesti, jeden pohled na ni
víc poví nežli hudba, socha a než kniha;
Tvář taká jesti světem uzavřena v sebe,
tvář Beethovena zdali v sobě básní není ?

Tvář Danta zkamenělá – pekla utrpení,
tvář Raffela jasná – zpívající nebe !

(Lidská tvář – Dědictví Tantalovo)

Jindy srovnává autor lidské snahy a ideály s vysokou věží, jak v těchto dvou sonetech z nichž se skládá báseň *Věž chrámu Vykupitelova v Kodani*. S věže se rozestírá spanilá perspektiva, která je ale také zavrtná, poněvadž

má prostor beze hrází
tak nezměrný, že v prsou dech mu schází,
a přec tak blízko k hvězdám, nad oblaky !
tak rovněž spějem k ideálu drahou
vždy výš jsou ony srázné stezky.

Ale ideál je zpravidla nedosažitelný a láká stále dál, v temnou dráhu.

(Věž chrámu Vykupitelova v Kodani –
Dědictví Tantalovo)

Breviř moderního člověka (1892) je souborem introspektivních básní a obranou vlastní tvorby a úlohy básníka. Autor upozorňuje na svou úplnou úpřímnost:

A pouze v tichu staré vigilie,
kde s Bohem svým duch tiše mluví sám
svůj breviř, v kterém srdce moje bije,
– kéž srdce lidstva též i – si otvírám.

(Introitus – Breviř moderního člověka)

Autor se pak svěřuje čtenáři také ze svého strachu před smrtí, před "koncem":

Ach, kdyby nebylo jen toho konce !
A tiskna tvoji ruku křečovitě,
já cítil smrt jak divokého honce,
jak s křikem hází po nás již své sítě.
Ach, kdyby nebylo jen toho konce !

(Ten konec ! – Breviř moderního člověka)

I v této sbírce zní stálý neklid Vrchlického, pochybnosti a nejistoty moderního člověka:

Jsi atheista a nevěříš;
však na srdci, na hlavě, jaká tíž !
Klesaje, zoufaje, šeptáš již:
Můj Bože, můj Bože !

Valí se osud jak temná noc,
cítíš tu drtící, smrtící moc
však nikdo ti nepřijde na pomoc,
a přece upíš v temnou tu noc;
Můj Bože, můj Bože !

(Můj Bože ! – Breviř moderního člověka)

Poslední sbírka tohoto cyklu, *Skvrny na slunci* (1897) charakterizuje se pesimistickou atmosférou. Bývalé ideály jsou teď ještě nedotknutelnější a nepřístupnější než dříve; sny se stávají chimérami, slunce nadejde se skrývá za olověné mraky:

Vše naposled se v konec chýlí,
den nejdelší má vposled noc,
vše otravné snů, chimér býlí
svou zázračnou již jeví moc.

To slunce, po němž vzpínal zraky
Kdys junný poutník, nyní zmdlen
za olověné klesá mraky,
snu v oči padá tíž a hlen.

(Louka asfodelů – Skvrny na slunci)

I v této sbírce věnuje autor zvláštní pozornost uloze básníka ve společnosti; podle něho, musí básník stavět most mezi všemi příslušníky národa, musí být spojovacím článkem a podporovatelem v těžké chvíli:

Však sám se ptám, co jest
být píseň nejkrasší,
jež třeba k výši hvězd
nám ducha unáší

(Most a píseň – Skvrny na slunci)

Básník najde v práci útěchu pro své nejistoty a pochybnosti:

Čim z práce té je kvas,
v to žití hosana,
v to němž silný, velký hlas
hřmí z noci do rána ?

(Most a píseň – Skvrny na slunci)

Jestli sledujeme vývoj autorovy nálady podél celého cyklu, konstatujeme, že v první sbírce, *Duch a svět*, vyjádřil se docela optimisticky, pak zaujal kritický postoj k současnosti ve sbírkách *Sfinx* a *Dědictví Tantalovo*, ve sbírce *Breviář moderního člověka* obhájil krásu a ideály života a na konci, ve sbírce *Skvrny na slunci*, došel k rezignaci a pesimismu.

Epické básně

Jaroslav Vrchlický napsal celou řadu epických sbírek inspirovaných z mytologie, z dějin a z různých legend. Vrchlický hledal náměty, látky a formy k těmto epickým útvarům v Řecku a v řeckých bájích a také v českých legendách a doložených dějinách.

V první sbírce z této řady, *Staré zvěsti* (1883) čerpá autor látky ze starého Řecka, z Orientu, a z křesťanského středověku. Jsou to krátké příběhy, v nichž líčí zázračné a tajuplné chvíle, kterými vrcholí celá báseň jako např. *Pouť Mohameda*, kde vypravuje skvostný pochod poslední Mohamedovy pouti do svaté Mekky. Žebrák, který se náhle jeví z naznámá, oznamuje prorokovi, že má to být jeho poslední pout, neboť v tomto roce umře. Žebrák směle oslovuje slavného proroka a obviňuje ho z pyšnosti:

Stůj, proroku ! Skloň hlavu ! Ticho davy !
Jak malý jsi ve záři svojí slávy !
Jak bídný, hříšný, plný zla a zloby !

po čemž prorokuje:

A letos v hedžry devátý rok, zhyneš !

Mohamed přijal klidně to proroctví a žebrák zmizel stejně tajně jak se zjevil, z čehož vyplývá, že byl to posel vyšší moci, jak tomu Mohamed sám rozumí:

A Mohamed se k žebrákovi sklonil,
svou řízou jeho holé údy clonil,
a líbal jeho čelo plné špíny.
A všichni viděli, jak zvolna v stíny
tál žebrák, a proroka jak splýval tělem,
až zcela zmizel...

(Poutí Mohamedova – Staré zvěsti)

Hlavním námětem následující sbírky, *Perspektivy* (1884) je láska, jak milostná a erotická, tak i v křesťanském duchu. Jsou to dramatizované příběhy a krátké básně baladického typu, jako např. *Assoka – mala*, která nám vypravuje šťastnou lásku mezi indickým synem krále brahmínů Sally a krásnou dívkou z nižší kasty Čandalů. V básni je zastoupena jak láska erotická, tak i křesťanská (i když není Sally křesťan), neboť mladý princ má štědrú duši, jak o tom vzpomíná jeho otec:

Já mlčel, když jsi jak strom caprok štědrý
dal chudým, čím jsem dařil tebe, všecko.

Ovšem otec nesouhlasí s tím, aby si korunní princ vzal za ženu dívku s nižší kasty, ale všichni brahmíni tvrdí, že je to neobyčejně krásná žena. Starý otec upozorňuje syna, že ženská krása netrvá pro vždy a že musí se zříct trůnu, jestli zůstane se svou manželkou:

Jeť dítě Čandalů; vol, láska moje,
vždy s tebou bude – moc tu a tam láska !
Vím, těžké, trapné pro tebe to boje;
v plod zraje květ, když pel a lístky střásá,
a krásnou nebude vždy žena tvoje.

Ale Sally nechá všechno kvůli své manželce, hotov zříkat se trůnu a dědictví:

Leč Sally bez váhání zřek se trůnu,
rád nechal bratru koně, zbraně, slony,
a v očích ženy své čet hvězdnou runu,
již vepsalo tam božství bez záclony
v svém srdci chvět si nechal lásky strunu.

(Assoka-mala – Perspektivy)

Nejznámější z těchto epických sbírek je knížka *Zlomky epopeje*, podle níž je nazvána celá epopej. Svým monumentálním cyklem *Zlomky epopeje* hlásí se český básník k literatuře zachycující utopickou, idealizovanou podobu vzestupné evoluce lidského ducha, opěvující pokrok a sílu vědy, k níž patří Hugův trojdílný cyklus *Legenda věků*, Lamartinovy neukončené *Vize*, *Osudy* Alfreda de Vigny a Nerudovy *Písně kosmické*. Je to knížka, která tvoří jakýsi epický protejšek knížky *Sfinx* tím, že v ní autor chce vypravovat

co se děje v nitru člověka, ale pomocí epických příběhů. Básník oslavuje život, jeho nepřetržitost, ženu a přírodu, z čehož vyplývá optimistická nálada celé sbírky. Příkladem toho je báseň *Arete*, vypravující příběh krásné *Arete*, *Aristappovy* dcery, která je "tvrdá jako Juno" a vyslovuje směle své pohrdání k lásce a mužům:

Tvou zhrdám něhou, tvými plameny
myšlence zasvěcena
já nechci nikdy muže rameny
být k loži přivlečena !

Ale ošklivý a lstivý faun uslyší ji a probudí jí chut k milování:

Ted' cítí jen, že musí milovat
a muže za objetí
že dá i život !

(*Arete – Zlomky epopeje*)

Stejně téma má i báseň *Tanečnice*, snad nejjemnější a nejdojímavější hymnou lásky celé sbírky:

A přizná, láska, chléb ten ideální
jíž bozi, lidé, světy jsou a žijí
je sama tancem, k němuž vesmír valný
jen nekonečnou skládá melodii...

(*Tanečnice – Zlomky epopeje*)

V této sbírce najdeme také první útočné sociální motivy v díle *Vrchlického*, a to v básni *Spartakus*, kde líčí nešťastný konec vzpoury otroků v Římě:

Řím oddych sobě z hloubi. Otroků
jíž vzpoura zlomena mocí,
lstí svárem řadou dlouhých útoků
a bojem ve dne i v noci.

Krassus poručí, aby všechny mrtvoly otroků byly ukřížovány tak, že "šest tisíc křížů musí řadou stát ku *Kapui*" a *Spartaka* velí, aby byl první vbit na kříž. Smutná tvář zemřelého hrdiny jakoby prorokuje:

Tvář reka tiše dřímá.
Je psán v ní hluboký, vítězný klid,
jen v oku otázka klíčí:
O lidstvo, nežli vzplá jitra ti svit,
co křížů ještě se vztyčí !

(*Spartakus – Zlomky epopeje*)

Zajímavé jsou v této sbírce útoky na kolonialismus, na tzv. civilizační akce západních států a na jejich politiku. Tak např. v básni *Ghazi* vypravuje básník osud otroka *Ghazi*, který byl popravem, protože se vzbouřil proti cizím uchvatitelům své země a byl prohlášen za fanatika v místním tisku. Básník se ptá:

Kdo jest fanatik,
Ten barbar snad, jenž rodnou zem svou hájí,
či vzdělanec, jenž jako dravec vnik
v klid jeho pouště, z luna jeho bájí
jenž vyrval jej a svoji vzdělanost

chce prachem vštěpovati této lájí ?

(Ghazi – Zlomky epopoje)

V následujících sbírkách cyklu rozvíje a rozpestřuje autor tematiku, obohacenou také novými uměleckými útvary. Ve *Freskách a gobelínech* (1891) citíme patrný vliv kruhu básníků a spisovatelů seskupených kolem *Moderní revue* (1894–1925), kteří se vedle otázek literárních zabývali také vytvárným uměním. Ve své básni věnované obrovské tvůrčí síle renesančního titana Michelangela, opěvuje básník nesmrtelnost práce umělce, která nikdy nezahyne:

Jsme, žijem, budem žítí dál a dál,
necht' zhouby jsme a vteřiny jen děti,
nám posud v srdcích oheň nedoplál,
ten oheň Dobra, Krásy, Velikosti,
ten oheň Pravdy, Mojžišův jenž keř,
ten oheň Lásky, již zem, nebe hostí,
jenž stále volá: Bojuj, chtěj a věř !

(Sibyly Michelangelovy – Fresky a gobeliny)

V *Nových zlomcích epopoje* (1895) básník rozšiřuje látku o další náměty a příběhy z novějších dějin, z renesance, reformace a z francouzské revoluce. V souvislosti s ní v sonetu o *Proroctví Cazottově* vypravuje o předzvěsti revoluce za skvostného plesu, kde všichni hosté si vesele hráli s míčem:

Nad paruky a hedváb v bystrém letu
již míče mihly se a do zábavy
jak v moře slunce vpad vtip ostrý, smavý
ples dívce v líčku hrál i v oku kmetu.

Uprostřed této veselé společnosti, jedině Cazott seděl stranou tiše. Když se ho hostitelka ptá, proč ho nebaví hra s míčem, odpovídá filosof:

Ne míče, madame, já zřím padat hlavy !

(Proroctví Cazottovo – Nové zlomky epopoje)

Tragické příběhy a smutná, depresivní nálada charakterizují také další sbírku, *Bozi a lidé* (1899), která tvoří jakýsi protějšek *Skvrnám na slunci*. Básník se už rezignuje se svým osudem, jak tomu svědčí příběh krále Vicvamitry, dobrého člověka, plného soucitu a ohledu, kterému ale nikdo nerozumí a nevěří. Celý jeho národ, dokonce vlastní manželka ho považují za tyrana, zrádce a krutého barbara. Prohlouben ve svém smutku, prochází se král Vicvamitra zahradami svého paláce a chodbami jako stín. Vtom přijde k němu moudřec Nárada, brahman, který mu radí změnit se, stát se opravdu zlým despota, být tvrdým a neúprosným k lidu, kopnout žebráka, přejíždět těla otroků. Ale král nemůže to udělat a ani se mu to nechce:

Já nedovedu jiný být, než jsem,
spíš trpěti chci všechno neuznání
od národa i ženy; v bolestech
se hrobu dočkat, záhy zšedivěv,
než býti zlým, když v jádru dobrý jsem.

Moudrý Nárada se také zamýšlí, rozmýšlí si to a přiznává konečně před králem:

Já zle ti radil, teď' nahlížím !
trp ještě více, zůstaň dobrým však,
to vrchol všeho, šťastný budeš přitom
v svém neštěstí...

(Zkušenosti Vicvamitry – Bozi a lidé)

Poslední dvě sbírky, *Votivní desky* (1902) a *Epizody* (1904) pokračují v stejném duchu vyprávění různých zajímavých příběhů. Mezi nejzajímavější básně patří snad i *Noci Ludvíka XI*, kde autor líčí nepokoj krále, který nemůže spát, protože ho vynasleduje myšlenka na všechny umučené a utryzněné vězně, zamčené v podzemním žaláři pod jeho palácem. Král se chce přesvědčit, že všichni jsou tam, kam je kázal zavřít, že nikdo z nich neutekl, aby mu mohl ublížit a vystupuje dolů:

"Jen proto, bych moh lépe spát
jdu – však se plně přesvědčím !"

Král si prohlíží každého vězně a vzpomíná si, proč je tam každý z nich ale najednou zpozoruje půvabnou ženu, která má být upálena a chce si ji vzít do postele. Zastavuje se u ní a zve ji k sobě:

Snad král by trochu pozahřál
své hnaty ?... Tady stavím krok...
Pojd'v lože mé.

Jeho touha nemůže být splněna, neboť žena je už mrtvá a král zavidí všem těm nešťastníkům, kteří zítra budou umučeni anebo popraveni, protože mohou spát s klidným svědomím:

Spí dívka, žena, kmet i hoch...
Co za to, bych tak spáti moh
jak oni s vlídným bezpečím.
Necht souzeni – přec ještě žijí
já živ se v stíny mrtvých kryji...

(Noci Ludvíka XI – *Votivní desky*)

Důležitou částí epopoje Vrchlického tvoří i *české náměty*. Básně s českým námětem jsou jednak roztroušeny asi ve všech sbírkách, jednak zařazeny do dvou samostatných sbírek: *Mythy* (1879) a *Selské balady*. První cyklus *Mythů* dostal se do rukou čtenářů právě ve chvíli, kdy probíhala ostrá polemika mezi lumírovci a jejich odpůrci, zejména Eliškou Krásnohorskou, o národnost a kosmopolitismus v české literatuře. Vrchlickému bylo vyčítáno, že zanedbává české náměty a že se zabývá výlučně světovými dějinami. Touto sbírkou chtěl Vrchlický dát za pravdu svým kritikům a dokázat, že se řídí jejich radami. Ale nebyla to jediná a hlavní příčina obratu Vrchlického k národní látce. Básník nevybral si látku nikoli náhodně. Cyklus *Mythů* se skládá ze tří částí: I. *Šárka*. II. *Legenda o svatém Prokopu*. III. *Kříž Božetěchův*.

Příběh o Istivé Šárce a o silném Ctiradovi, kterého přemohla Istivostí, patří k cyklu starých pověstí soustředěných kolem dávnověkého Vyšehradu, s nimiž se setkáváme na každém kroku v českém kulturním životě 70. let minulého století. Je to ale látka, která zapadala velmi dobře do rámce Vrchlického tvorby. Nabízela mu možnost vypravovat války ze starých kronik a příběhy vášnivé dramatické lásky.

Námět je dobře znám v české literatuře. Jednoho horkého dne šla Šárka sbírat jahody do lesa a tam ji zastihl král Ctirad, který si odpočíval po honbě pod dubem. Šárka ho neviděla a Ctirad "vrh se na ni dřív, než sedla na zem", kde si on také chtěl odpočinout. Silná Šárka začíná zapasit se Ctiradem ale noha jí klopýtne o kořen dubu a dívka padne na zem. Ctirad vrhá se na ni, strhá jí pás a řízu a připoutá ji nahou ke stromu. Prohlíží si jí důkladně a pohrdavě jí říká potom:

Jen zavírej oči, znáš mne dobře !
Jen vzpomeň si, jak něžně jsem žádal
kdys ruku tvou na zlatém Vyšehradě
a kněžna svolila; ty odmítla jsi.
Ne ženou, teď mou budeš otrokyní.

Ale vtom zjeví se náhle silný a statečný Bivoj:

Klidně zkřížil ruce
na řadrech svých a patřil na Ctirada.
tím hlubokým a neuprosným zrakem.

Muži začínají boj a starší ale silnější Bivoj zvítězí i daruje Ctiradovi život. Odvažte potom Šárku a nechá ji klidně jít domů. Šárka se ale chce pomstít a proto jde k amazonkám i slibuje že jí dá Ctirada, kterého upoutává lstí ke stejnému stromu, kde ji připoutal on dřívě. Šárka lže a říká Ctiradovi, že ho miluje a ten šťastně usne. Vlasta, vůdkyně bojujících žen, přijde se svými bojovnicemi:

Les náhle oživil. Kolem dívek davy
na spící padly druhy Ctiradovy
a zbily je; on spící pevně svázan
a odveden v jásotu a hluku.

Na Vlastině hradě se pořádá potom ples, všechny dívky vypravují velký čin a Vlasta stojí s číší v ruce před Ctiradem, jak stál ten kdysi před připoutanou Šárkou:

Hled, bohatýre, já jsem Vlasta – znáš mne ?
Na Vyšehradě kdysi o tvou lásku
jsem žebrela a s tebou zápasila.

Teď se mu Vlasta chce pomstít, protože Ctirad pohrdával vždy ženami:

A pravou rukou v tvář ho udeřila
a druhou v obličej mu chrstla pohár.

Přijde Šárka a přiznává se, že jí nešlo o boj děvčat, nýbrž o svou vlastní pomstu za tu ostudu, kterou jí udělal Ctirad:

Nuž povím vám, co tajila jsem dosud.
ne kvůli vašim bojům, kvůli sobě
já chtěla mstít hrozné pohanění.

Ale obě ženy, Vlasta a Šárka se zamilovaly do krásného Ctiráda. Šárka prosí Vlastu, aby mu darovala život, ta ale je hrdá a nesvolí. Ctirad je popraven a Šárka se vrhá se skaly a umírá také. Důležitý je v básni okamžik, kdy se Vlasta svěruje, že také trpí láskou, že touží po přirozeném mužském objetí:

Já rovněž lačním po objetí muže
já rovněž prahnu, aby srdce muže

mně bylo poduškou a zdrojem blaha
chci milovat jak ty. O, hrozná chvíle,
kdy žena z řader vyrve sobě lásku;
dřív život vyrvat má – to děs je menší !

Vrchlický zkomplikoval původní látku legendy tím, že dal bojovné Vlastě zvrácenou psychologii tyрана, postavy, kterou najdeme v četných jeho básních (Caligula, Tamerlan aj.). Básník vkomponoval také do děje moudrého a silného Bivoje, který neexistoval v tradiční legendě a dal mu rysy dobrého moudrého stárce. Bivoj zmirňuje napětí vášní hrdinek a přináší lidské citění a jednání.

Zatímco v prvním mytu čerpal Vrchlický z dobře známé látky, v dané době přímo populární a běžné, druhé dva myty zpracují méně obvyklé náměty. V té době probíhala v Čechách jakási kampaň proti církvi, a zejména klášterům, proti nepřirozenosti klášterního života a právě proto je volba tohoto námětu dost překvapující. V *Legendě o svatém Prokopu* zachycuje autor založení Sázavského kláštera a zejména okamžik, když Prokop vyhání cizí, německé mnichy. Bohužel, po jeho smrti, ti se zase vrátí a mniši, zoufalí, si nahlas naříkají:

Prokope, kde práce tvoje,
sluho boží, kde tvá snaha ?
Přišli Němci, cizozemci,
vyhnali tvé vlastovice,
usedli v jich teplé hnízdo,
a my nyní echem smutným
opáčíme v pustých skalách
cizích zpěvu cizí ohlas:
Prokope, kde práce tvoje ?
Vyhnals ďábly, vyžeň Němce !

Sám autor apostrofuje Prokopa v závěru a vyzývá ho, aby opět vstal a vyčistil čekou zemi od nepřátel:

Prokope, víš lépe než básník,
jemuž péro padá z ruky
pohnutím, ba mnohem lépe,
že bys poznovu měl vstáti
vyčistit zas českou zemi
vykoupit ji, osvobodit !
Zapomněl jsi na nás otče,
či se stydíš za své vnuky ?
Rozpomeň se, nedej zhynout
nám všem i budoucím Čechům,
dokud budou pamětlivi
dědictví svých velkých otců.

Vrchlický navazuje na vlasteneckou tendenci staročeské prokopské legendy. Jeho světec vystupuje aktivně proti germanizaci, která se šířila prostřednictvím propagace křesťanství. V závěru sv. Prokop ještě po smrti přichází, aby pomocí ďáblů, které zkrotil, vyhnal německé mnichy z Čech. Autor oživil zajímavým způsobem v této básni starou českou literární památku. Stará legenda z XIV.

století ožívá v legendě moderního básníka, který užíval k tomu osmislabičného verše charakteristického pro staročeské veršování.

Jestli motiv Šárky a Ctirada byl velmi populární a legenda sv. Prokopa také dobře známá a zastoupena v českém literárním povědomí, hlavní postava třetího mytu Vrchlického objevuje se v literatuře jen zřídka. Je to báseň sice epická, ale se silným reflexivním rázem. Námět je jednoduchý: hrdý opát Sázavského kláštera Božetěch, za pokání, že urážil biskupa musí vyřezat velký kříž a odnést jej na svých ramenou, pěšky do Říma. Božetěch je postava, která nežila v legendách, ale lákala Vrchlického svým dramatickým a mimořádným osudem. Božetěchova cesta do Říma vede přes Alpy, kam romantičtí básníci často provázeli své hrdiny, aby tady blíže k nebi a tvaří v tvář mohutným horám se zamýšleli a vyřešili své životní problémy. Například, na vrcholu Jungfrau zapasí Byronův Manfred se svým světobolem, na Montblancu Kordian polského básníka Slovackého je nadšen mesianismem. Božetěch nepřichází ale sem veden pýchou, aby se povznesl nad svět, nýbrž jako kající, s těžkým Kristovým křížem na ramenou a s prosbou o osvobození z hříchů ve srdci, jak vyplývá z toho, jak poníženě oslovuje Boha. Je tak unaven, že nemůže jít dál:

Já v mukách lítosti kříž dělal jsem
jej dlouhou poutí k tvému městu nes,
bych odpuštění získal ! – Na cestě
však zdrcen ustávám. – Smyj vinu mou !
Vem za úplné moje pokání,
když místo v Římě, Petra na oltář
zde v pouštích hor svůj kříž jsem položil
na skalín štít, na věčný oltář tvůj !...

Božetěch končí modlitbu a náhle vidí před sebou stát vidinu:

Stál před ním stín tak velký, mohutný,
že zdál se hlavu krýti v oblacích,
že jeho šat, jak z mlhy utkaný
vlál povětřím a zdál se tratiti
svým koncem v propast děsně zející,
jež šklebila se pod ním závratně.

Je to druhý romantický symbol, převzatý z prastarých legend – Ahasverus, věčný žid. Setkávají se tady, jako v mnoha jiných literaturách, dva protichůdci: umírající člověk a přízrak, kterému je odepřena smrt. Ahasverus přiznává, že:

Báj pravdu děla. Byl jsem člověkem.
Jsem onen žid, jenž nohou prokletou
od prahu svého domu Krista hnal
a odsouzený jeho pohledem
hnal po kliku se světa orsky
a ještě dnes svůj nenaleznu hrob.

Romantický Ahasver nabyl u Vrchlického nové podoby a stál se symbolem nikoli bloudění bez cíle ale námahavé a svízelné cesty lidstva kupředu a vzhůru. Autor vkládá do úst Ahasverových apoteozu síly lidského myšlení:

Když vstane muž, myšlénka věčnosti
se dotkne jeho čela, slovem svým

on zboří celé nebe soustavy,
zem strhne s trůnu, v služných planet kruh
ji vrhne chvějící se, serve nebe
až uvolněné moře prostoru
se před člověka zrakem rozvlíní
a řekne mu: Hle, jak jsem maličký !

Až člověk rozumí této pravdě, zvítězí nad celým vesmírem:

Leč pojme-li on pravdu těchto slov,
pak duchem zvítězí a nad prostor
se vznese křídlem svojí myšlenky !

Po namahavé cestě, přes vrcholy a strmé ledovce, najde Božetěch pravdu:

Po dlouhém pouťi, dlouhém bloudění
zasvitne jemu zory paprslek
ve vlastní duši láskou prohráté !

Ta pravda je v něm samém, v jeho víře ve velkolepou sílu lidského myšlení. Šeptá si šťastně: "Bůh ted žije v nás !" a stojí nadšen a usmířen před koncem svého života:

Já zemru spokojen a smířen s vším,
neb jako slunce, jež ted' nadherně
nad hor se zvedá tichou velebou
na světa trůně sedne lidský duch,
tmy pomínou a vládnout bude světlo !

Je to optimistická vize budoucnosti, kdy lidstvo přestane vést války, síla rozumu zvítězí a národy se sbratří ve jménu všeobecné lásky.

V souvislosti s posledními dvěma myty, je třeba zdůraznit, že mniši v pojetí Vrchlického nejsou fanatickými bojovníky za církev, jsou ale vyjíměční muži, kteří ztrácejí ve velké části svůj náboženský charakter. Jsou to hrdinové "kteří se dovedli oprostít od všech přání a tužeb probouzejících lidské pudy a našli prosté štěstí v blízkém soužití s přírodou a lidem nebo v osamělém hloubání nad záhadami života" (K. Krejčí).

Jestli srovnáváme tyto dva mužské postavy mnichů, spatřujeme že jsou si velice podobné a že "vedle vlasteneckého vyznání *Legendy o sv. Prokopu* postavil Vrchlický apoteozu myšlenky všelidské".

Česká látka tvoří také náplň sbírky *Selské balady* (1885), kde autor čerpá náměty z bojů selského lidu za jeho práva a spravedlnost v průběhu 15. až 18. století. Ani námět ani doba vzniku sbírky nebyly náhodné. Toto Vrchlického dílo těsně souvisí se soudobými orientacemi českého národněosvobozenického boje. Byla to doba velkého protivídeňského hnutí v letech 1868-1871 a boj vedený pokrokovou inteligencí a měšťanstvem opíral se přede vším o selské obyvatelstvo. V letech 80tých dochází k jistému obratu v české politice, která opouští cestu odporu a zahajuje kompromisní orientaci; právě proto se básníci a spisovatelé snaží znovu probudit energii národa. Mnoho českých autorů tohoto období věnuje pozornost selské tematice, z níž čerpají i pro své romány, verše a dramata, např. Heyduk, Jirásek, Sv. Čech.

V tomto literárním a politickém ovzduší píše Vrchlický svůj cyklus *Selských balad*. Jsou to rozmanité příběhy z českých dějin ale hrdinové nejsou slavné historické postavy, nýbrž obyčejní lidé, často bezjmenní představitelé utlačeného

národa. Samé příběhy jsou také málo známé, jsou to látky, až na několik výjimek, vůbec nezpracované v literatuře. Sbíрка překvapuje čtenáře pestrostí a rozmanitostí tematiky, která týká se otázek emigrantů, vzbouřených sedlaků, bídného života, útisku atd. a také jejím zpracováním. Nenajdeme tady suché, kronikářské vyprávění, nýbrž literární zpracování látky s baladickým odstínem. Zvláštní pozornosti si zaslouží báseň *Selský otčenášek*, která vkladá známé verše *Otčenáše* do vylíčení těžkého údělu bídného rolníka. Autor upozorňuje na rozpory mezi chudými a bohatými:

Ach, panstvo má věčně jen masopust,
a sedláci zmírají hlady.

a na nespravedlivé poměry na venkově, kde je člověk ukrutně vykořisťován:

Kdo jen může
dře nás z kůže

vrchnost je čertem, správce je rasem.

Podle Vrchlického, národ nesmí se usmířit se svým osudem:

Však v *pokoušení neved'nás*,
bychom na jarmo své zvykli.

Poslední sloka vyjadřuje pevné přesvědčení autorovo o tom, že vůle rolníka může měnit svět:

Od zlého zbav nás, at je to daň,
desátek, žoldák či plamen,
syp zlaté trní Tvoje nám dlaň,
pánům však na hrdlo kámen;
v okamžení
sedlák změní

celý svět v nebeské království – *Amen*.

Typy selských bojovníků jsou u Vrchlického rozrůzněné charakterově a dobově, jejich portréty často kontrastují, jak ukazuje analogická scéna smrti dvou hlavních vůdců selských mas: kněze Ulického z doby pobělohorské a Jana Koziny.

Autor líčí smrt Ulického s barokní exaltovaností, podrobně vypravuje každou etapu jeho trýznění a vašnivou řeč, kterou pronáší před davem. Kněz se svěřuje svým spoluobčanům, zatím co kat a jeho pomocníci připravují nástroje k umučení – kolo, pannu, kleště, boty, skřípec.

Matyáš Ulický, zbožný sluha Páně,
že jsem nemoh déle vidět selskou bídu,
že jsem z čisté lásky pomoci chtěl lidu,
že jsem zavésti chtěl pravou říši Krista,
kde se rovnost stavu, bratrství všem chystá:
pány jat a souzen, vydán na mučidlo.

Kat začíná svou práci, postupně ho mučí, nejdřív mu uťal pravou ruku, pak levou, přivazuje ho na skřípec, trhá mu jazyk ale Ulický mluví dál a hrozným hlasem věští neštěstí pánů a tyranů úžasným proroctvím a groteskním obrazem, jakoby vyjeveným z pekla:

"Věčný Hospodine", Ulický řve, běda,
a pahýly rukou v krvi k nebi zvedá,

"vidím tvoji slávu, vidím skrze mraky
andělů tvých davy (...)
...jedou na tyrany, k pomstě svaté pílí,
číši zmaru, trestu, krve k zemi chýlí
na ty vaše zámky, na ty vaše hrady,
na pelechy hanby, krutosti a zrady".

V naprostém kontrastu s touto apokalyptickou vizí je smrt Jana Koziny vypracována klidným, vyrovnaným tónem. Před svou smrtí, promluví Kozina také k lidu, ale to není dlouhá, vášnivá řeč, nýbrž stručná výzva k pokračování v boji a k víře:

"Lide můj,
to není konec však,
při právech tvých ty pevně stůj,
bud' volný vždy co pták !" .

Báseň o Kozinovi má elegický charakter, jeho smrt má majestátní ráz, čtenář se prostě dozví, že:

Všem zní ta smutná novina
ji zná už každá ves,
že dobrý náš Jan Kozina
pod rukou kata kles.

Tyto dvě postavy najdeme také v díle Al. Jiráska, Jana Kozinu v *Psohlavcích* a Ulického ve *Skalách*.

Poslední baladou sbírky vyjadřuje zase Vrchlický své překonání, že síla českého národa je v selském obyvatelstvu, tam, kde žijí potomci velkých buřičů a národních vůdců dávných let. Básník zavírá kroniku v níž oživil ženy, děti, muže, připomínal Bídu, Hlad a Žal ale také "heroickou sílu", která zdolá smrt i hrob. Upozorňuje na neopakovatelnost lidského života a také na odkaz pradědů, který musí stále být před očima dnešních generací.

Na každém jest jedině, chtí, pak budeš žít !
Nesmíš dát v plen *vteřině*, co má věčně být !
Sílo dědů, kouzlo vnuků,
písně mé skaň do souzvuku:
vítězit – neb mřít !

Roku 1903 vydal Vrchlický další sbírku s českou tematikou, *Má vlast*. Sbíрка zahrnuje básně vyšlé původně r. 1889 pod titulem *Na domácí půdě*, doplněné ještě některými pozdějšími krajinnými obrázky. Moment vydání sbírky nebyl náhodný, poněvadž na sklonku 80tých let a na počátku let 90tých prožívá české národní hnutí nebezpečnou krizi. Pod vlivem vídeňské politiky, začínají se jeho vůdcové vzdávat práv a inteligence se stále více odvrací s pohrdáním od "provincialismu" češství. Projevuje se v jejich řadách defetismus, pochybnost o možnostech existence vyspělé české kultury. Čeští vlastenečtí spisovatelé prudce reagovali proti těmto stanoviskům a snažili se posilovat české národní hnutí svými literárními pracemi. Je to období, kdy Jan Neruda píše *Zpěvy páteční*, Sv. Čech *Jitřní* a *Nové písně*, V. Sládek *Selské písně* a *České znělky*.

Sbíрка *Na domácí půdě* (v rozšířené podobě nazvané *Má vlast*) se skládá ze tří částí, *Věnování* a *Dozpěvu*.

První část, *Krajem*, je věnována českým krajinám. Jsou to půvabné obrazy českého venkova, které nejsou ale lokalizované, nýbrž mají všeobecnou platnost. Básně této části jsou rozdělené do tří oddílů: *Hory a lesy*, *Nivy a pole*, *Pod chatami*. Zvlášť charakteristický pro Vrchlického je motiv "starého parku", který mu připomíná šťastné chvíle lásky a první léta manželství (*Z povídek starého parku – Nivy a pole*). V třetím oddílu zachycuje autor sentimentální ráz života za pomoci pohádek, bajek a legend. Jsou to básně, jež čerpají svůj námět z národních pověr a bájesloví (*Červená karkulka*, *Začarovaný les*) anebo vypravují o divných postavách ze života vesnice (*Čertův mlýn*, *Hadí studánka*, *Chaloupka čarodějnice*).

Druhá část sbírky nosí titul *Pražské obrazy* a setkáváme se tu s nejznámějšími pamětihodnými koutky a útulky stověžaté Prahy. Básník líčí imponující Hradčany s jeho chrámy svatovítským a svatojirským (*Hradčany při západu*, *Motiv z Hradčan*, *Vidění z chrámu sv. Víta*, *U Svatého Jiří*), pak doprovází čtenáře na Staroměstské náměstí (*Cestou přes náměstí Staroměstské*). Básník dělá dojem, že se prochází po městě, které dobře zná a vroucně miluje a podává přitom prosté scény ze života jako jsou třeba procházka jeptišek v zahradě kláštera (*Jeptišky*), anebo rozhovory služek u kašny (*U kašny*). Zvláštní pozornost věnuje velkému českému malíři Mikuláši Alešovi, který upoutával ho vždycky svými půvabnými a veselými kresbami, tak charakteristickými a svéráznými pro české ovzduší a české cítění. Pod jeho štětcem ožívá celý svět dávných mytů a postav:

Vše to hraje, vše to zraje
ve tvém štětcí,
rušné město, tiché kraje
budte svědci !
Připijme té slávě naší,
bratře Mikuláši !

(Přípitek Mikuláši Alešovi)

Závěrečný cyklus sbírky, pod titulem *Touhy a vzkazy*, obsahuje příležitostné básně vyvolané aktuálními udalostmi českého života. Zvlášť zajímavé jsou ty čtyři básně, v nichž líčí sochy na mostě Palackého. Byl to první kamenný most v Praze, výraz technické vyspělosti tehdejší Prahy, most, který byl také celým svým pojetím a vyzdobou ideologickou manifestací. Vedl směrem k památnému Vyšehradu, byl pojmenován podle velkého historiografa českého národa Fr. Palackého a základní kámen k němu byl položen v roce Palackého smrti, 1876. Byl vyzdoben čtyřmi sousošími J. V. Myslbeka, znázorňující výjevy z mytické minulosti Vyšehradu, podle nichž byly jmenovány i Vrchlického básně: *Sochy na mostě Palackého* 1. *Lumírova píseň*; 2. *Věštba Libušina*; 3. *Ctirad a Šárka*; 4. *Zaboj a Slavoj*.

Autor pozdravuje ještě jednou *věštbu Libušinu*, která prorokovala velkolepou budoucnost pro drahou Prahu:

Zdravá budiž královská, velká, slavná
jak tě viděl s Libuší starý Kosma
naše Praho ! Pomoziž synu lásku
věštby ty splnit !

Vrchlický se zase vrátí k motivu Ctirada a Šárky a vyslovuje mnění, že v minulosti bylo přece lépe:

Líp nám bylo, příteli,
v šerém pravěku,
my jen velkost viděli
klíčit v člověku.

(Ctirad a Šárka)

Zvláštní pozornosti si zaslouží i báseň věnována příteli Jiráskovi, jehož tvorbě se blíží svými *Selskými baladami*. Vrchlický děkuje mu za jeho optimismus a podnět jít dál, kupředu:

Dík šeptáme. Ty v odvet pravíš: Dál !
Dík ! Ideál Tvůj nebyl marným snem,
jdem za Tebou – Ty pravíš: Proti všem !

Důležitý je také *Dozpěv* sbírky, z něhož zaznívá víra v budoucnost:

Já světlo hledám, kde se mračí stíny,
já v svoji vlasti věřím budoucnost !
A touto vírou, z níž jen pučí skutky,
jak zvon se rozhoupá mé písně hlas,
přes naši tíseň, spory, vřavu, smutky
i zvadlé to mé kvítí zaplá zas !

"První cyklus *Mythu, Selské balady* a *Má vlast* jsou nejvýraznějšími projevy Vrchlického vlastenectví i jeho aktivní účasti na osudech národa, které je možno ještě doplnit jeho dramaty z českých dějin i přčetnými básněmi, rozptýlenými jednotlivě nebo v celých cyklech v jeho sbírkách epických i lyrických. Jsou přesvědčivým dokladem, jak Vrchlického světovost, nesprávně jím samým i jeho druhy nazvaná 'kosmopolitismem', vycházela z kořenů národních a byla nesena úpřímnou touhou prospět národu a posílit jej v jeho boji" (K. Krejčí).

Lyrika vrcholného tvůrčího období

Přesto že věnoval velkou pozornost epické tvorbě, zůstává však Vrchlického doménou lyrika, jak tomu svědčí další sbírky s milostnou tematikou: *Eklogy i písně* (1880), *Dojmy a rozmary* (1880), *Pouti k Eldorádu* (1882), *Jak táhla mračna* (1885), *Hudba v duši* (1886), *Čarovná zahrada* (1888), které jsou inspirovány láskou k Ludmile Podlipské, dceře spisovatelky Sofie Podlipské. Je to lyrika vyjadřující zbožňování drahé ženy a později manželského štěstí. Milovaná žena je ve všech těchto básních dominantou. K vyjádření síly a hloubky své lásky se zase vrátí Vrchlický k antickému světu, kde nalézá proslulou harmonii ducha a těla. Jeho verše jsou plné mytických postav, Panů, dryád, satyrů, faunů, nymf apod., které syntetizují radost života.

Básníka zneklidňují tajemné chvíle první lásky, kterou snad nikdo nepochopí plně:

O snové ! Štěstí ! První lásky chvíle !
"Já pochopil vás" kdo k vám může říci ?

Sám kdyby anděl svoje křídlo bílé
nad její duší rozpjal milující,
před jejím srdcem čelo své by sklopil
a štěstí lásky sám by nepochopil !

(První láska – Eklogy a písně)

Básně těchto sbírek jsou většinou apoteozou šťastné lásky:

Na každé struně pěl jsem krásu tvoji,
ve stejných zjevech vídal tě v snění,
tvé oko blesk a plamen políbení,
a ohnivý vlas roven zlata zdroj.

(Na každé struně pěl jsem krásu tvou –

Dojmy a rozmary)

Básník dává výraz své zvláštní, vřelé milostné náladě, která ho doslova zakřídluje a srovnává svou lásku s požehnáním božím:

Mně bylo, jak tvůj dech
by kol mých skrání hrál
a jak by vítr v mech
sta planých růží svál...

Mně byla otevřena žití kniha,
já cítil, jak se kdosi nad ní sklání !
a to byl Bůh.

(V probuzení – Pouti k Eldorádu)

Jindy hovoří básník přímo ke své ženě a přeje jí z celé duše lásku a štěstí:

Měj lásky plnou čisť
bys mohla v žalu, štěstí
vždy výš
se jak ta píseň vznésti.

(S básněmi Longfellowa – Jak táhla mračna)

Najdeme zde také básně věnované přímo jeho ženě, v nichž autor děkuje osudu za své štěstí:

Tys rajský pták, jenž zpívá v srdci mém,
má celá poezie tvým je echem dnes i zítra
Bud žehnána úsměvu lahodou
a štěstím, lásky plesem, slzou, vzdechem dnes i zítra !

(Své ženě – Hudba v duši)

Z poslední sbírky této řady, *Čarovná zahrada*, zaslouží si snad pozornost báseň *Logika lásky* právě proto, že, jak se ví, láska nemá logiku. Básník srovnává své verše s drahokamy, které ozdobují hrdlo ženy:

Pak domů šel jsem, divný v srdci spor
a z obrazů a známých metafor
jsem začal skládat šperk své písně taky
tvůj v srdci úsměv v tvé slunné zraky,
bez starosti, že všecko zde již bylo.
Kéž tobě by se v tom jen zalíbilo !

(Logika lásky – Čarovná zahrada)

Zvláštní skupinu básní tvoří sbírky z konce minulého století, z 90tých let jako *Moje sonáta* (1893), *Hořká jádra* (1889), *Bodláči z Parnasu* (1893) a pak tři sbírky sonetů: *Sonety samotáře* (1885), *Nové sonety samotáře* (1891) a *Poslední sonety samotáře* (1896).

Ve sbírce *Hořká jádra*, která seskupuje verše psané mezi 1879–1880 najdeme zase tradiční náměty Vrchlického: přírodu, lásku, umění a život. Chvillemi vyjadřuje také autor pochybnosti o užitečnosti své tvorby. Láska opěvována v předešlých verších už není tak bujná a šťastná, objevují se i tady první pochyby, první stíny:

Nevěděla, však její chot cítil,
že stínem tím se zvolna v propast řítíl,
že cos láme se a bortí, puká. •

(Stín – Hořká jádra)

Stejný pocit nespokojenosti je vyjádřen i ve sbírce *Bodláči z Parnasu*, ale tady jsou navíc ještě zastoupeny i sociální náměty, jako např. v básni *Při bourání trestnice svatováclavské*, na jejímž místě chce Vrchlický vidět nový, veselý svět dělné práce:

Kde zněl dříve v rachotu mechanickém
tkalcův přístroj pod rukou žlocincovou,
duňte mocně v továrnách klidné práce
kladiva rány !

Zvláštní postavení v poezii Vrchlického má sbírka *È morta* (1894), která seskupuje verše napsané na pamět operní zpěvačky Klementiny Kalašové. Titul je převzat podle poštovního oznámení na vráceném dopisu z Brazílie, který mu lakonicky sděluje na obálce, že jeho přítelkyně zemřela. Jsou to smutné verše, kde se střídají bolest a vědomí, že drahý člověk poznal konečně klid. V stejném období prožívá Vrchlický zklamání v manželství, odrážející se zejména v posledních básních sbírky; jsou to první předzvěsti budoucí depresivní lyriky básníka:

Tak duše má se zastavila
u tvé jak u leknínu zticha
a noc bezhvězdou, jež smutně dýchá...
Bud' požehnána, duše milá !

(È morta)

Poezie básníkovy rezignace

Už na konci 90 tých let proniká do veršů Vrchlického určitý pocit rezignace, zklámání a rozčarování, způsoben krizou, kterou prožíval v manželství. Jak bylo vidět z předcházejících sbírek, měl pro něho milostný vztah zvláštní význam. Výsledkem tohoto velkého duševního ořesu jsou *Okna v bouři* (1894), kde si autor nařiká na svůj nešťastný osud, pláče nad stroskotaným ideálem lásky:

Ach oči, znavené oči !
Jste uhly, z nichž slední žár skočí.

Darmo se, oči mé, namáháte
s tou, pro niž pláte, už neshledáte !
Je dobře, když v slzách zhasínáte,
vy oči, ubohé oči !

(Okna v bouři)

Unaven a zklamán tvrdí básník, že už nechce štěstí, že touží jedině po klidu:

Ne, Bože, více štěstí !
Jen klid, jen klid, jen klid !
Železnou rozbils pěstí
co mohlo plát a kvéstí,
mou myšlenku i cit.
Já více nechci štěstí,
jen klid ! jen klid ! jen klid !

(XXX Okna v bouři)

Zralý už muž se dívá smutně zpátky do minulosti, kdy žil tak šťastně se svou milovanou a trpce konstatuje, že z byvalé vášně nezůstalo nic:

Neb ničeho tu. – Celá řada let,
Kde žili "šťastní" v světě vedle sebe,
v jich duši jeden nenechala sled,
ni pekla tmu a též ne záblesk nebe.

(Stíny – Okna v bouři)

Ale rezignace není úplná, básník stále touží po lásce, po teplém objetí, po milostném vztahu, který by mu naplnil duši:

Za trochu lásky šel bych světa kraj,
šel s hlavou odkrytou a šel bych bosý,
šel v ledu – ale v duši věčný máj,
šel vichřicí – však slyšel zpívat kosy,
šel pouští – a měl v srdci perly rosy.
Za trochu lásky šel bych světa kraj,
jak ten, kdo zpívá u dveří i prosí.

(Za trochu lásky – Okna v bouři)

Ačkoliv jsou výsledkem osobní krize a nosí pečet rezignace a deziluze, anebo snad právě proto, jsou *Okna v bouři* jedním z vrcholných okamžiků básnické tvorby Jaroslava Vrchlického.

Stejnou náladu najdeme i v *Písních poutníka* (1895), kde autor usvojuje si roli poutníka, který bloudí světem. Tak vzniká lyrický celek mající jako spojující článek postavu poutníka. Ten navštěvuje města, chrámy, kláštery, stráví večery ve krčmách mezi nebezpečnými a deklasovanými lidmi anebo mezi zvířaty a chce si ze všech těchto prožitků vytvořit obraz světa. I zde narazíme na citovou krizi autora:

Jsem znaven, mdlý – a věru nevím čím,
zda cestou, žitím, prací, nudou všední,
jsem tupý pro myšlenku, pro ten rým,
jimž posud vždy jsem tíhnul z noci ke dni –
Jsem znaven, mdlý a věru nevím čím.

(Jsem znaven, mdlý... Písně poutníka)

Po tomto vrcholném období v jeho tvůrčím životě následuje nová řada erotických básní, které ale jen opakují a rozmnožují to, co už bylo vyjádřeno v předešlých sbírkách. Sáhá zase k antickým námětům ale v těchto sbírkách cítíme už jiný typ melancholie, způsobené vědomím stárnutí a zeslabení tvůrčích sil. Jsou to sbírky *Potulky královny Mab* (1893), *Kvítí Perdity* (vydaná posmrtně v r. 1930), *Duše-mimóza* (1903), jubilejní kniha k básnickovým padesátinám a *Korálové ostrovy* (1908), kde konstatuje se určité oživení jeho tvůrčí síly. Básník prohlásí, že stejně jako lodník, který vidí po dlouhé plavbě korálový útes, objevil i on svůj nový ostrov žití a vnitřního uklidnění:

Jak nevídati vás, ó břehy nové,
kde kývá nových zpěvů zářný květ ?
Vas zdravím, pyšné tesy korálové,
má duše pták je, nad vámi chce pět;
a světy nových krás
mým proudí jásosem, mým štkají hořem
já jistě plují k nim – jsem básník zas !
(Korálové ostrovy)

Básník pokračuje v této nové vzestupné linii a v roce 1908 vydává ještě dvě sbírky *Skryté zdroje* a *Zaváté stezky*, v nichž se uplatňuje humor, ozývají se veselé tóny, rezignace není už zdrojem zoufalství, nýbrž moudrého usmírnění a vnitřního klidu:

Dík za každou krupej hořkosti
do číše radosti mých
tou spíš se živím k sytosti,
než tím, co ples dá a smích.
V mžik zvětrá radost, odplavá,
dóm naděje z karet se boří,
však z hořkosti růže krvavá,
ta aspoň v písni mi hoří !

(Modlitba – Skryté zdroje)

Jak se vyznává v titulní básni sbírky, našel si Vrchlický skryté zdroje, kterými "vře krve var" a proto dívá se s důvěrou před sebe a nese trpělivě svůj kříž.

Jsou to skryté zdroje duše, z nichž zase čerpá jeho velký optimismus a láska k životu:

Zpívejte mi v duši dál
lásky, touhy skryté zdroje,
v mlze mizí ideál
a jen vy jste moje, moje !

(Skryté zdroje)

Roku 1908 byl postižen mozkovou mrtvicí takže poslední čtyři roky před smrtí nemohl už vůbec pracovat, ale přes to v roce 1909 vychází ještě jedna sbírka, snad z básnickových nejdůležitějších, *Strom života*.

V této sbírce soustřeďuje Vrchlický všechny své pozitivní tvůrčí síly ve vrouc-ném opěvování věčného koloběhu života, vyjadřuje své sbratření s přírodou. Básník ztotožňuje život s mohutným stromem:

U velkého jsem stromu stál
nad kterým zářný blankyt plál,
v němž podivný zněl šum a ruch,
jak víno opojný byl vzduch.

(Hlas – Strom života)

Strom života oznamuje všem, že je věčný, že je hlasem nepřetržité a nekonečné věčnosti:

Ten děl: "Co vše tu kolotá
je velká píseň života !
Ty, dítě prachu, zbožně staň
a uctivě svou nachyl skrání !"

Je to strom s mohutnými kořeny a vysokými větvemi, "valný zvuk přírody" a také "píseň radosti". Celá báseň je opojnou hymnou života, nejpěknějšího daru, který dostalo lidstvo:

O radosti ! O jasote !
O kypící kol živote,
ty lidstva svátku nejvyšší
pod buky jako cypřiši !

Poslední sloka básně je opravdovou apoteozou krásy života:

O radosti ! O nadšení !
O božské smyslu šílení !
At hoří nebe, zpívá zem !
Vždy hlasem všehomíra jsem !

(Hlas – Strom života)

Ten strom života jako hlavní motiv se vyskytuje i v dalších básnických sbírkách, stejně jako symbol radosti a nadšení života, z nichž je třeba čerpat, kterých musíme plně užívat:

Stromem svého žití zatřes ! – Nadějí stoh svěží,
jarých tuch a vzletu vůkol polétá a leží !...
Zatřes ! – Zlatý nejeden plod s větve se ti schýlí !

(Různé listy – Strom života)

Motiv stromu života je převzat od amerického básníka Walta Whitmana, který ho v Louisianě zřel kvésti. Český básník tvrdí, že ho vidí také v Čechách a že v jeho ratolestích je stejná radost:

Walt Whitman v Louisianě zřel jej kvésti,
já v Čechách zřím jej, kotvím v něm a jsem,
svou píseň zpívá s jeho ratolestí
a věřím v Radost, Lásku, Život, Štěstí...
O šťastný strome, rost k jásetu všem !

V roce básníkova úmrtí, 1912, vyšlo z pozůstalosti jeho poslední kniha, *Meč Damoklův*. Je to sbírka obsahující verše napsané těsně před onemocněním, které opět vyjadřují neklid, nevyrovnanost, strach před budoucností a vyčkávání osudné rány. K znázornění svých zlých předtuch sáhal Vrchlický zase k antické kultuře, kde našel nejvhodnější symbol pro svou náladu, meč Damoklův. Po optimistickém intermezzo *Stromu života* působí tato sbírka ještě tragičtěji. Vyslovuje nejtemnější zoufalství a rozčarování zejména osudem básníka:

Být stále přezírán a tupen, zrazen,
do jedné šachty s posledními házen,
být poplván a kopán bez ustání,
nést denně čerstvé bláto na své skrání,
o chleba kus vždy rváti se a dráti.
být stokrát zdeptán, stokrát znova vstáti,
být denně urážen, to věc již všední,
svou bídu zřít, v které jdou všickni bední,
být jednou uznán – jaká panika!
los obecný jest v Čechách básníka.

(Los básníka – Meč Damoklův)

Zvláštní pozornosti si zaslouží i formální stránka Vrchlického básnické tvorby. Český básník důkladně znal světovou poezii, působil dokonce jako profesor světové literatury na Karlově universitě a uváděl do českého básnictví nejrozmanitější strofické formy, vedle sonetu, který byl pěstován ještě před ním. V jeho tvorbě, zejména v překladech ale i originálním básnictví najdeme ritornel, rondel, rondó, eklogu, villonskou balladu, balatu, sispet, sestinu a z orientálních forem gazel. Básníkovi šlo jak o obohacení českého repertoáru poetických útvarů, tak o zhudebnění a hláskovou instrumentaci svých veršů. Stejně jako v případě jiných českých básníků, najdeme i u Vrchlického těsné sepetí mezi básní a hudbou. V jeho tvorbě se často vyskytují tituly a obrazy převzaté z hudby (*Pastorale, Notturmo, Duo, Appassionato*) a najdeme i zajímavou sbírku s titulem *Moje sonáta*, kompozičně velice výraznou knihu, která evokuje části hudební skladby: *Adagio, Andante, Scherzo, Largo* a v níž se střídají exotické formy strofické jako rispety a ritornely, balaty a balady. Básník využívá pečlivě složeného rytmu a důvtipného rýmu. Nejběžnější básnickou formou v jeho tvorbě je však sonet, ke kterému se stále vracel. Charakteristické je pro Vrchlického sonet jeho dvojdílnost. V prvních dvou čtyřverších vypravuje zpravidla básník nějaký příběh a v posledních dvou (anebo jenom v posledním) trojverších hledá analogii se svou vlastní náladou.

Dramatická tvorba a próza

Dramatická tvorba Vrchlického je neobyčejně bohatá a byla diktována především společenskými požadavky doby, tím, že na začátku 80tých let bylo nutno vytvořit národní repertoár pro Národní divadlo. Vrchlický pěstoval zejména drama a čerpal látku z historie, at domácí, nebo antické. Tak vznikly jeho divadelní hry *Exulanti* (1886), *Drahomíra* (1882), *Bratři* (1889), pak tragédie inspirované z antické mytologie *Smrt Odyssea* (1883) a jeho největší dramatické dílo, trilogie *Hippodamie (Námluvy Pelopovy – 1890, Smír Tantalův – 1891, Smrt Hippodamie – 1891)*. Vrchlický je také autorem něk oliko komedií, také na starověké téma: *V sudu Diogenově* (1883) *Midasovy uši* (1890), *V uchu Dionysově* (1900) atd. Nejsdařilejší a jedinou,

kteřá se hraje ještě dnes je veselohra z minulosti české *Noc na Karlštejně* (1884), inspirovaná z příkazu krále Karla IV., že na Karlštejně nesmí přenocovat žena.

Překladatelská činnost

Vrchlický byl velmi pilným překladatelem ze světové literatury, zejména románské. Svými mistrovskými překlady chtěl dokázat, že čeština se rovná všem vyspělým evropským jazykům. Jak se vyjádřil V. Nezval "není významnějšího básníka a díla, které by byl nepřeložil, a jsou mezi nimi díla tak velkých rozměrů jako oba díly Fausta." První jeho uveřejněná kniha ještě před tištěním jeho vlastní sbírky básní jsou *Básně V. Huga*, 1874. Přispíval také do Lumíru a do jiných literárních časopisů s překlady a statěmi o cizích literaturách. Překládal Victora Huga, Alfreda de Vigny, Leconte de Lisle a první symbolistické básníky francouzské školy Baudelaira, Verlainea, Rimbauda a Mallarmea a drama Edmonda Rostanda *Cyrano de Bergerac*. Přeložil také ze španělské literatury dramata Calderonova, pak z německé literatury Fausta Goetheho a dramata Schillera. Z anglické literatury přeložil Shakespeara, Shelleye, také amerického básníka Walta Whitmana. Hodně přeložil z italštiny, Leopardiho, Carducciho, Canizzara a velmi zdařilý je jeho překlad Dantovy *Božské komedie*; pak z maďarského básníka Imre Madacha a také z orientálních literatur. Je autorem celé řady literárních studií a esejí, v nichž představoval české kulturní veřejnosti autory, které překládal a kteří souviseli také s jeho činností na universitě.

Závěrem můžeme říci slovy K. Krejčího, že jeho dílo "vyplnilo takřka rázem hlubokou mezeru, dělicí obrozené české básnictví od jiných velkých literatur, jejichž rozvoj nebyl násilně zabrzděn podobnou katastrofou, jaká postihla český národ po bitvě bělohorské".

BIBLIOGRAFIE:

Buriánek, Fr., Česká literatura od 90. let XIX století do roku 1945, Praha s.a.

Buriánek, Fr., Česká literatura 20. století (od moderny devadesátých let do současnosti), Praha 1968

Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století, Praha 1973

Hrabák, Josef, Úvod do teorie verše, Praha 1970

Mukařovský, J. Studie z estetiky, Praha 1966

Novák, Arne, Dějiny českého písennictví, Praha 1946

JOSEF VÁCLAV SLÁDEK (1845 – 1912)

Josef Václav Sládek patřil k nejvýznamnějším organizátorům literárního ruchu seskupeného kolem časopisu *Lumír*, který redigoval od roku 1877. Svou tvorbou se hlásí současně k ruchovské a lumírovské koncepci, charakterizované úsilím o evropsky orientovanou literaturu.

J. V. Sládek se narodil 27. října 1845 ve Zbizoze, v rodině zednického mistra. Studoval v Praze filosofii a ve studentských kroužcích se seznámil s vlasteneckou literaturou a začal také přispívat ke studentským časopisům. Připoutá ho literatura, zejména anglická, a v roce 1867 uveřejňuje v *Květech* úkazy ze svého prvního překladu, z Byronova *Korsára*. První originální básně jsou tištěny v časopise *Lumír* (1866) – *U zpovědi*. Uveřejňuje další básně v *Květech* (*Z irských melodií*) a potom v almanachu *Ruch*, který vyšel k oslavě položení základního kamene Národního divadla a jehož redaktorem byl sám Sládek. Mladý Sládek, který vzrušeně prožíval všechny události r. 1868, děsil se perspektivy zotročeného života ve státní službě. Když se mu toho roku naskytla příležitost, odjel z porobené vlasti do Spojených států. Cesta přes oceán a dvouletý pobyt ve Spojených státech obohatily ho o zvláštní životní zkušenosti a dojmy. Působil v Americe jako učitel, vychovatel, redaktor a měl také jiná zaměstnání. V srovnání s poměry v polofeudálním Rakousko-Uhersku se mu zdála Amerika zemí pokroku, spravedlnosti a neohrazených možností.

Za dvouletého pobytu v Americe Sládek odhazuje "školáctví, to haraburdí, kterým člověk ztrácí půl života", vymaňuje se z mladistvé rozervanosti a vrtošivých nálad. Zprvu ho cele zaujal ten nový svět "lidí svobodných, v němž nejvyšším člověkem je dělník, postavou nejtěnější mezi ctěnými a nejmohutnější". Ale také tam, za mořem, "učí se milovat svůj lid, jako málokdo doma, naučí se nenávidět tyrany až k smrti". Přes všechny své přednosti, měla americká demokracie své stíny. Nejvíce zarážela Sládka rasová diskriminace a zejména nespravedlivý postoj k Indiánům. V jeho tvorbě se potom odrážela indiánská tematika. Pracoval tady taky jako redaktor v českoamerických

listech *Pokrok* a *Slávie* kde uveřejnil státi o svých názorech v souvislosti s národnostní politikou. Poznává s odporem a rozhořčením, že americká demokracie má svůj rub, že je zalcžena na nesvobodě, na krvavém utlačení původních obyvatel Ameriky, Indiánů, a na vykořisťování černochoů. Je si vědom, že tu nejde o náhodnou a ojedinělou nedokonalost americké svobody, nýbrž o zlo, jehož je indiánská tragédie jen jedním z projevů. Nakonec, zmoudřelý zámořskými zkušenostmi pochopil, že jeho místo není v Americe, nýbrž doma, ve vlasti.

V roce 1875 vydá první sbírku *Básní*, která seskupuje smutné elegické verše ovlivněné tragickým otřesem v osobním životě, neboť po necelém roku manželství mu umírá manželka při porodu. Sbíрка *Básní* upoutala pozornost soudobé kritiky pestrostí své tematiky, neboť vedle milostných prvotín a ohlasových veršů (*U potoka*, *Modli se za mne*) najdeme tu i motivy z pobytu v Americe. Zvláštní význam v tomto smyslu má rozsáhlá báseň *Na hrobech indiánských*, kde líčí autor velký rozpor mezi zdánlivou svobodou demokratické Ameriky a jejím hlubokým bezprávím:

Zem svobodná, a přec tu bezpráví,
jak děsnějšího neviděly světy:
zmar každý krok a zločin krvavý,
a každý hlas vítězné oslavy
skřek divoký, jež neznal barbar ani
na zříceninách Říma před sta lety.

I budoucnost Ameriky viděl Sládek bez iluzí. Americkou volnost viděl střísněnou krví dnes a uvědomuje si, že američtí vykořisťovatelé, kteří vyvráždili indiánské kmény teď hrozí celému světu, včetně Evropy:

Volnost jste sobě zbudovali tady,
evropský obraz zdání o ní nemá,
však střísněně ji krví vidím všady
dnes, v minulu – a budoucnost je němá !

Sládkova kritika americké volnosti 70. let minulého století není náhodným zjevem, v ní je vyjádřena zkušenost menšiny, jakou byly tehdy i Češi, která bojovala proti cizí přesile za svoji svobodu a svá práva.

Ve sbírce jsou ale i verše jiného rázu, v nichž vyslovuje autor touhu po domově, lásku k rodnému kraji, na který nemůže zapomenout:

Krásno tam za oceánem,
srdce volná, šíje tuhy,
každý svým, jen Bůh všech pánem,
krásné jsou ty volné luhy,
umí-li kdo zapomenout.

Ale český básník neumí zapomenout na svůj domov:

Táhněte ku západu,
mraky, lidé, tažní ptáci,
všech těch vašich u pokladů
naši bídu, naši práci
neuměl bych zapomenout.

(Neuměl bych zapomenout – Básně)

V následující sbírce, *Jiskry na moři* (1880), zaznívá už v básních Sládkových kritický a bojovný tón, doprovázen úderným patosem:

Je proti nám, kdo není s námi
a jediný byt vlas to byl,
kdo v nepřítel jej složil chrámy,
to krev už není našich žil.

My potřebujem mužů celých
a v boji, psotě vzdornou leb,
a myšlénku na čelech smělých
a pohrdu pro cizí chléb.

My potřebujem velkých lidí
již bouří celkem vzdorují,
a z celé duše nenávidí,
a z celé duše milují.

(Je proti nám, kdo není s námi – *Jiskry na moři*)

Od roku 1877 ujal se Sládek řízení a vydávání časopisu *Lumír*, kterým se zabýval přes 20. let. Spřátelil se s Jaroslavem Vrchlickým a Juliem Zeyerem a spolu založili národně orientovanou literaturu, která se ale snažila také zdomácnět všechny cizí literární útvary, přebásnit evropskou poezii a seznámit české kulturní ovzduší s vrcholnými tvorbami světové literatury. Tvorba lumírovců dokumentuje, jak se česká kultura hluboce diferencuje, což se projevuje v přehodnocení literatury jako nositelky mimoliterárních funkcí (politické, národně vzdělávací, didaktické). V pojetí lumírovců je literatura zvláštní oblastí kultury, emancipovanou od oblastí ostatních, se svými vlastními hodnotami: snaha o přesazování prvků jiných kulturních kontextů do domácí kultury měla pozitivní význam tím, že nahrazovala nedostatek kontinuity českého literárního vývoje.

V 80tých letech vydává J. V. Sládek čtyři sbírky básní: *Světlou stopou* (1881), *Na prahu ráje* (1883), *Ze života* (1884) a *Sluncem a stínem* (1887), které odráží zralost tvůrčích sil básníkůvých.

Básník líčí lidi, kteří musí se silně namáhat, aby měli něco k jídlu.

Stráň skalnatá, že šipku úpal hrozí,
a holá jako žebrákovy dláně;
však živo je tu večerem i raně
z té holé ruky sbírají tak mnozí !

.....
Vychrtlá krávka, po ní přijdou kozy,
pak žena listí trhající na ně
pak děti na trnky neb tvrdé pláně
a kolem plné snopů jezdí vozy.

(Role chudých – *Na prahu ráje*)

Básník vyjadřuje svou neotřesnou víru v sílu lidské práce, v její budoucnost:

Lid v práci své, to lid je ve své síle,
ať v kamení, ať v lidská srdce buší,

ať rukou pracuje anebo duší,
on může čekat: přijde jeho chvíle.

Ten velkým v sobě, kdo je velkým v díle
on tvrdý kámen na chléb sobě zkruší,
sta mrtvých srdcí jednou jiskrou vzruší
a nezoufá, byt sebe dál byl cíle.

(Lid – Na prahu ráje)

Je to sbírka, v níž hledá mladý básník pozitivní jistoty na venkově, tam kde se stále výrazněji projevují rozpory mezi chudými a bohatými ale kde se najdou i ty hodnoty, o něž se může opírat současný život národa. Sociální tóny vyznívají stále silněji v básnickových tvorbách. Sládek nabádá k činu, ke skutkům, neboť už rozumí, že řeč o svobodě a o pravech nemá žádnou cenu, jestli není doprovazena činy:

Nás spasí jenom skutky, žádná slova
ať s řečníště, ať z písni slok se řinou; –
ne knihy, zpěv, – krev musíme mít jinou,
čím byla kdys, když vlast má býti znova !

Co hluchým stádům píseň Kollarova –
ač tvoří svět, jak Duch kdys nad hlubinou ?
svým líným krokem dál se stáda šinou
v svůj osud, kdes na jatka řezníkova.

(Nás spasí jenom skutky, žádná slova –
Sluncem a stínem)

K nejzdařilejším a současně nejdokladnějším básním patří verše věnované českému jazyku, mateřské řeči:

Má rodná mluva, ty drahý skvoste,
jediný z velkého odkazu dědů,
který jsi přetrval v svatosti prosté
všechnu jich slávu, všechnu jich bědu,
nádheru králů, velikost věků
a vše, co do prachu zhrouceno s ní –
tak plna tklivosti a mužného vděku
jak znělas od věku – na věky zni !

V rodné mluvě najde básník utišení a uklidnění, hrdost slavné minulosti ale také víru v budoucnost a podnět k boji:

O, zvuč, zpívej, hlahol a bouři
ty mluvo vítězná chudého lidu ! –
když hlas tvůj urdoušen v krvi a kouři,
hlahol nám u krbu v domácím klidu –
až jednou zabouříš jako hlas hromu
od horstva k horstvu přes český luh –
a bude zas dědicem ve vlastním domu,
ten, jehož dědicem chtěl mít zde Bůh !

(Rodné mluvě – Ze života)

Hlavně tyto dvě sbírky z 80tých let, *Ze života a Sluncem a stínem* obsahují politickou poezii, tzv. vlasteneckou lyriku. Sládek pobízí všude ke skutku, k činu a oslavuje s naléhavým patosem národní hrdost.

V tomto období začíná Sládek také pěstovat sonety, a to zejména když chce vyjádřit myšlenkově složitější obsah. Roku 1889 vydává sbírku *Selské písně a České znělky*, které patří k jeho nejzralejším uměleckým projevům. V nich vylíčil Sládek venkovana jako prototyp houževnatého charakteru a jako ideální sociální typ. Básník sáhá k veršové formě lidových písní, aby se tím blížil ještě více svému námětu a snaží se zdůrazňovat charakteristické znaky rolníkova vztahu k životu z hlediska filosofického, mravního a estetického. V řadě básní (*Mé orné půdy každý hon, Já a moje orná půda, Chléb svůj tuzě dobývám*) zachycuje básník zvláštní poměr venkovana k půdě, která ho živí ale ho rovněž mučí a vyčerpává mu síly. Dále vylíčil Sládek českého sedláka jako ideálního člověka, na nikom nezávislého, nikoho nevykořisťujícího a ze všech společenských vrstev nejsvobodnějšího (*Ba, nejsem pán, Pište si, jak chcete*). Také v této sbírce snaží se autor odpovědět na věčnou otázku smyslu lidského bytí. Jeho venkovan dívá se na tuto věc klidně, jako na prostou přírodní nutnost (*Polní cestou*). Jako i v jiných jeho dílech, vyjadřuje i tady Sládek svou lásku ke kráse české země, k patriarchální krajině:

Vlahé žito jako břehy,
květná luka plná něhy,
na úhoru, v žírné kráse
pokojně se stádo pase.

.....
A jak slunce vás tak shřívá
a jak cvrček v klasech zpívá
v šír i v dál, vy rodné lány,
budte vy nám požehnány!

(Velké širé, rodné lány – Selské písně a
České znělky)

Klasickým už zjevem je u Sládka monumentalizování vztahu rolníka k národu a k zemi, jak v známých verších:

Ať velcí toho světa
přes naše šlapou hlavy –
jsou sečtěna jich léta
jak dnové polní trávy.

A přijde kosa sečná
na trávu, na člověka,
však naše zem je věčná
a naše hrouda čeká.

A dočkala se všeho,
šlapalo ji kdysi,
a s prachem klína svého
prach násilníku smísí.

A za rody rod mizí
a nové přejdou s časy,
a naše ruka sklízí
z jich prachu těžké klasy.

(Selské písně a České znělky)

Následujícími dvěma sbírkami, *Starosvětské písničky a jiné písně* a *Směska* (1891) pokouší se Sládek navázat na ohlasovou tradici Fr. L. Čelakovského. Nejzdařilejší z básní těchto sbírek je snad *Tráva*, kde se vyskytují nejen tradiční náměty jako příroda, oslava venkovského života atd., ale také výraz osobního citu, způsobeného jeho osobní tragédií, smrtí první manželky:

Za moře si neodešla,
nejsi ani za horami,
jen ta hrstka polní trávy
roste, roste mezi námi.

Za ty hory ptáče letí,
přes to moře vítr táhne,
ale zde, tou hrstkou trávy,
ruka ruky nedosáhne.

(Tráva – Starosvětské písničky a jiné písně)

V naprostém protikladu s reflexivní náladou této básně, najdeme i okamžiky plné štěstí, lásky k životu a radosti:

Zhodilo ! – Pánbůh s námi !
pasák vyběh za kravami.

Strejček běží za pasákem,
teta letí za sedlákerem.

Za tetkou se ženou děti,
naposledy hafan letí.

Uhodilo ? – Pánbůh s námi. –
Konečně, jsme, holka, sami !

(Starosvětské písničky a jiné básně)

Roku 1892 uveřejnil Sládek další sbírku básní, *České písně*, která, na rozdíl od *Českých znělek*, kde autor pobízel současníky hledat sílu národa ne v minulosti, ale v současné houževnaté práci a v drsném charakteru venkovských lidí, překvapuje čtenáře v *Českých písních* jejich patos v rozhodnutí bránit národní svobodu. Je to myšlenka vyjádřena nejen slovy básníka, ale také jejich formou, rytmickým a zvukovým zpracováním:

Byli jsme a budem,
jak jsme byli dosud,
ranami a trudem
nezlomí nás osud.

.....

At' se moře pěni
v krve proudu rudém
vzdorni, nezlomeni,
byli jsme a budem !

V dějinách české literatury je Sládek také považován za zakladatele moderní poezie dětské. Básník napsal tři sbírky dětské poezie *Zlatý máj* (1887), *Skřivánčí písně* (1888) a *Zvony a zvonky* (1894), které obsahují drobné bajky, popěvky, ukolébavky a sáhaly k nejběžnějším námětům příznačným pro dětskou literaturu: poměr k rodičům, k přírodě, k zvířatům atd. Jsou to humorné verše, s krátkými slokami, aby je děti mohly snadno zapamatovat:

Nikdo neví, jak mi je,
když se kočka umyje
pak se na mne podívá,
jako když se vysmívá.

(Nikdo neví)

Jindy navazuje Sládek na Erbenovy balady a jeho styl:

Šiju, šiju plátno bílé
své panence na košile,
co nepadne na košilku
rozešiju na postýlku.

.....

Budu šítí, šítí, šítí
zpod okénka voní kvítí
vlašťovička venku lítá
tot ta jehla jen se kmitá !

(Malá švadlena)

Anebo v tradičních verších o Sněhulákovi:

Sněhuláčku, jak se máš ?
tak zlý nejsi, jak se zdáš –
hroziš, dokud sníh nejihne,
ale jaro to ti střihne
na rubáš !

Sněhuláčku ubohý,
nebudeš moc na nohy
až jen slunko teplé svitne,
to tě, sněhuláčku, chytne
za rohy !

(Sněhulák)

Na konci 80tých let zastihla básníka nervová nemoc, s níž zápasil až do smrti. Poslední jeho čtyři sbírky básní *V zimním slunci* (1897), *Za soumraku* (1907), *Nové selské písně* a *Léthe a jiné básně* (1909) nosí už pečeť smutku způsobeného stárnutím a oslabením tvůrčích sil, i když občas zaznívají i radostné zvuky v alegorické vizi svobodné lidské budoucnosti:

Mně o kouzelné zahrádce
se zdál tak divný sen,

to bylo jako v pohádce
když v soumrak přejde den.

Sen je okouzlující, všechno v té zahradě (která má být budoucnost) se svítí, motýl letí hravě, pták zpívá píseň o štěstí, ale je to bohužel jenom sen, básník se probudí:

Takvráz, jak na vše pad by strach,
pták zachvěl se a ztich:
Pochmurný stín mu v srdci sáh
a na vše napad sníh.

(Sen – Lethe a jiné básně)

Básník si nařiká na stárnutí, na neúprosné míjení času, které tak nešťastně mění všechno. I doma, tam, kde si vždy hledal útulek a uklidnění, kam si našel teď dráhu po bludných cestách, na rodném prahu matka ho už nevíta, otec je starý a básník sám má "bílý vlas". A jeho sestra

...bratra podobu
v mých rysech hledá
a jenom ruku tiskne mi
jak za stůl sedá.

Tak to tu všecko zapadlo,
jak zřím to znovu;
jen cestka vyšlapána hloub
tam ke hřbitovu.

(Doma – V zimním slunci)

Na sklonku života zamýšlí se básník znovu nad smyslem lidského bytí a ve své intimní lyrice (cyklus *Své matce* ve sbírce *V zimním slunci*) vyjadřuje přesvědčení o tom, že jeho básně budou žít déle než on sám:

Země se přichýlí, – zas matka, – k dítěti:
ze země nepůjdu, jen z lidské paměti.

Významnou složkou Sládkovy tvorby tvoří překlady. Básník překládal nejvíce z anglo-americké literatury: Byrona (*Hebrejské melodie*), Longfellowa (*Píseň o Hiawathě*), Burnse (*Výbor z písní a balad*). Drobnější úkazy svých překladů sebral do svazku *Z cizích luhů*, kam zařadil chronologicky překlady z nejrůznějších literatur (anglo-americké, severní, ruské); kromě toho přeložil z polštiny Mickiewiczowa *Konrada Wallenroda*. Jeho překladatelská činnost vyvrcholila přebásněním 33 dramát Williama Shakespeara, kterými značně obohatil českou kulturu a literární ovzduší v Čechách. Sládek byl velikým sloužitelem svého národa, kterého miloval, vysoce cenil a považoval za rovného všem ostatním národům světa: "Dejte nám prostor, kde budeme moci vztyčit hlav, sejměte nám okovy, abychom svobodně mohli pracovat na blahu svém i blahu vašem, dejte co lidem příslušející nám právo na vyvíjení svých vloh, netiskněte nás ve všem všude, v podnoží privilegií, předsudkův a jinými mimo samé sobě vzduchu nedopřávající zuřivosti, dejte nám volnost a uvidíte lid, jenž může se postavit směle po bok národa každého, ba vynikne snad nad mnohý, jež po svých názorech máte jedině za oprávněný zváti se národem civilizovaným".

BIBLIOGRAFIE:

Buriánek, Fr., Česká literatura od 90. let XIX. století do roku 1945, Praha, s.a.
Idem, Česká literatura 20. století (od moderny devadesátých let do současnosti) Praha 1968

Čeští spisovatelé 19. a počátku 20 století, Praha 1973

Dějiny české literatury. III. Literatura druhé poloviny devatenáctého století,
Praha 1961

Novák, Arne, Dějiny českého písemnictví, Praha 1983

Sladěk – Zayer, Vzájemná korespondence, Praha 1957

JAKUB ARBES (1840 – 1914)

Jakub Arbes byl jednou z nejzajímavějších a nejpodněnějších osobností české literatury. Dnešního čtenáře udivuje téměř vším: rozsahem své literární činnosti – byl novinářem, románopiscem a novelistou, dramatikem i dramaturgem, literárním i politickým historikem – nesmírnou pracovní výkonností (jeho *Sebrané spisy* mají 57 svazků) i životní nezdolností a silou charakteru: pro své nesmlouvavé názory strácel postupně všechna zaměstnání, žil neustále na pokraji bídy a vězení – jen vyšetřován byl stokrát a asi padesátkrát souzen.

Narodil se 12. června v Praze na Smíchově, blízko za Újezdskou bránu, kde jeho otec měl drobnou živnost. Mezi jeho dětské dojmy patří události roku 1848 a zrychlená přeměna předměstského Smíchova ve velkoměstskou periferii. Tady se seznámil s novou společenskou třídou, s dělnickým proletariátem a poznal také jeho bídní životní podmínky. Studoval reálku, kde učitelem češtiny mu byl Jan Neruda a částečně jeho působením, částečně vlivem celého ovzduší, obrátil se mladík Arbes od němčiny, která mu mohla zajistit lepší budoucnost, zcela jiným směrem a stal se z národně indiferentního studenta vášnivým českým vlastencem. Studoval na pražské polytechnice a to mu vzbudilo zájem o přírodní vědy.

Po pádu absolutismu, na počátku šedesátých let dal se do žurnalistické práce. Opustil studia a dával se na dráhu literární činnosti. Působil krátkou dobu: v Kutné Hoře, potom se stal redaktorem Národních listů. Při četných přelíčeních před soudem ostře kritizoval rakouskou byrokracii a protestoval proti národnímu útisku. R. 1873 byl Arbes dokonce odsouzen na třináct měsíců do vězení v České Lípě. V této souvislosti Arbes sám tvrdí, že měl zvláštní osud na tom světě: "Kdož medle v celé Evropě, nechť zločinec nebo padouch sebebídnější, může o sobě říct, že byl v poměrně krátké době pěti roků asi stokrát vyšetřován, asi šedesátkrát obžalován a asi padesátkrát odsouzen?"

Nakonec dr. Grégr, majitel Národních listů, po desetileté redaktorské práci propustil ho pro jeho nesmlouvavé a příliš hlasně vyjádřené protirakouské názory. Byl také vypovězen z místa dramaturga Prozatímního divadla a z redakce listu *Politik*, tak že mu nezbývalo nic jiného než žít sebe i svou

početnou rodinu jen z výtěžků svých literárních prací, což bylo za tehdejších poměrů moc těžké.

Na jeho formování jako spisovatel působila ještě v mládí hojná četba. Z českých autorů silně ho ovlivnili Jan Neruda a Karolina Světlá, ale především Karel Hynek Mácha svou účastí na společenském protestu a odboji. Z cizích spisovatelů podnítili významně jeho umělecké úsilí E. A. Poe, Jules Verne aj. Realistická složka Arbesova umění čerpala podněty ze světových literatur, ať už z díla Gogolova či Balzacova. Pokud šlo o kresbu postav, cenil Arbes mistrovství Dickensovo a povahové studie Emila Zoly.

Na začátku sedmdesátých let byl zaměstnán jako soudnickář, pak přešel do provinciálního listu hospodářského *Vesna kutnohorská* a konečně získal vlivnou pozici v *Národních listech*, kde pracoval nepřetržitě asi deset let. Přispíval také do nejrůznějších rubrik, což se také odráží v jeho žurnalistických spisech. Psal politické články, zprávy, recenze, fejetony, reportáže, fejetonový román *Anděl míru*. Přispíval do *Svobody* staťmi s tendencí protiklerikální a v politické *Revui* uveřejnil řadu článků sympatizujících s bojem Pařížské Komuny. Proticírkevní ráz má samostatně vydaná brožura *Lež a pravda o sv. Janu Nepomuckém* (1870). Nejvýznamnější z jeho politických brožur je *Pláč koruny české neboli Nová perzekuce* (1870), kde autor zachycuje v chronologickém pořadí všechny násilné činy vídeňské vlády a jejich orgánů proti českému národnímu hnutí.

I když byl propuštěn ze všech pracovišť, Arbes nevzdal se a pokoušel se dvakrát založit vlastní časopis satirický, který nazýval *Šotek*, podle Havlíčkovy tradice. Po patnáctém čísle však opustil redakci. Zajímavé je v tomto období jeho spolupráce s vynikajícím výtvarníkem M. Alšem. Ze spolupráce dvou přátel vznikl Alšův cyklus *Osud talentu v Čechách aneb nejtrpčí píseň beze slov*.

Arbes napsal celou řadu drobných proz, novel, povídek, elegií a humoresek pod různými pseudonymy. Byl člověkem nesmířitelným ve svém boji proti oportunismu, poraženectví, kompromisnictví a buržoazní politice, jak je vidět i v jeho literární činnosti. Některé své novely vydal pod titulem *Idyly utrpení a bídy*. Postupem let vynalézal různé formy, psal drobné vzpomínky ze svého života, sociální a literární siluety z nichž některé vydal ve dvou svazcích pod názvem *Elegie života*. V těchto povídkách se společenský protest pojí s vřelým humanismem, láskou k člověku a soucitem s jeho utrpením. Romantické prvky v nich ustupují stále zřetelněji prvkům realistickým. Například v povídce *Rváč*, jejíž jádrem je postava poctivého člověka, z něhož neblahé sociální poměry činí obávaného rváče, tvoří opravdovým sociologickým dokumentem.

Zajímavý je i "pražský" fejeton *Svatoprokopská pouť*, kde se projevuje Arbesova láska k blízkému okolí jeho rodného Smíchova a objevují se také rysy, jež dávají této próze smysl hlubší. Arbes se dotýká lehkými, ironickými šlehy požívačnosti Pražanů a vzpomíná i někdejší politické akce, které se konaly na podobných lidových slavnostech.

Po počátečním hledání si Arbes vytvořil osobitý útvar vypravěčské prózy. Podle Arbesova svědectví, když otiskl r. 1866 v časopise *Květy* první práci tohoto druhu, *Dábel na skřípci* nazval jeho přítel a bývalý učitel češtiny Jan Neruda tento nový literární žánr "romaneto". Toto označení vymyslel v roce 1873 na základě italštiny, když chtěl čtenářům *Lumíru* doporučit prózu Jakuba Arbesa, který byl tenkrát už známým opozičním novinářem, ale málo známým beletristou.

Pojem "romaneta" je spojen s rukopisem *Svatého Xaveria* a bližším označením žánru chtěl Neruda odstranit představu, že jde o životopis světce. Nerudovi nezdál se *Svatý Xaverius* být přiřaditelným k žádnému ze středních a drobných prozaických žánrů v tehdejší próze – nebyla to ani novela, ani arabeska, ani obraz života. Neruda zamítl označení "filozofická historka" jako nevhodné a neatraktivní pro čtenáře. "Malý román" anebo "románek" znělo v češtině jako zlehčení. Neruda odmítl i podtitul "epizoda z románu", kterým doprovodil Arbes v roce 1866 svou první prózu tohoto žánru, *Dábel na skřípci*, se zdůvodněním, že *Svatý Xaverius* je "úplně zakončená práce".

V Doslovu ke svazku *Svatý Xaverius a jiná romaneta* (1969), tvrdí Karel Krejčí, že "Arbesovo romaneto se jeví jako organický článek ve vývoji fantastické literatury, odpovídající tendencím období literárního realismu. Jeho princip záleží v postupně odhalované hádance, která je navozena nějakou, zprvu nejasnou úvodní scénou. V závěru ovšem autor dochází k řešení, vylučujícímu jakékoli motivy iracionální. Z oblasti všední reality vybočují jeho příběhy jednak působením neobvyklých poznatků moderní vědy, jednak abnormalitami duševních stavů a společenských stavů".

První pražské romaneto, *Svatý Xaverius*, otištěné v *Lumíru* 1813 krátce před Arbesovým vězením v České Lípě, těšil se ohromným úspěchem. Čtenáři romaneta, zejména z venkova, přijížděli do Prahy, aby navštívili místa, která byla dějištěm romaneta a ctitelé Arbesa si začali říkat *xaveristé*. Myšlenka na romaneto podporoval Arbesa i ve vězení, tak že v prvních týdnech svého nuceného pobytu v České Lípě poslal do tisku *Sivookého démona* (Lumír 1873).

Po návratu z vězení se Arbes znovu věnoval romanetu. Napsal tehdy a uveřejnil v těsném sledu cyklus tzv. Filozofických romanet: *Ukřížovaná*, *Newtonův mozek*, *Akrobati* a *Kandidáti existence*. V letech 1878–1879 vyšly první dvě knihy Romanet a kritika oceňovala jejich autora jako jednoho z nejoriginálnějších prozaiků doby.

Specifický rys romaneta spočívá v tom, že ve všech případech jde o zdánlivý zázrak, o záhady, které na první pohled vyvolávají dojem zásahu sil iracionálních a mohly by být vykládány v duchu náboženských představ. Ale po každé vysvětluje Arbes "zázrak" novými vědeckými poznatky anebo psychologickými příčinami a tím odstraňuje iluzi náboženského zázraku.

Například v *Ukřížované* (Lumír 1876) námětem romaneta je duševní porucha mladého člověka, který má záchvaty, když se dívá na krucifix. Jeho profesor náboženství rozumí, že jde o fixní ideu, ale v boji s ní je sám zasážen záchvatem:

dívá se na sochu ukřižované svěřice v pražské Loretě a náhle si vzpomíná scénu ukřižování dívky za selského povstání roku 1846, scénu, na které byl přítomen.

V *Zázračné madoně* (Lumír 1875), ošklivá žena stává se náhle neobyčejně krásnou a tím získá svého muže, ale hned potom umírá, poněvadž změna obličeje byla způsobena chemickým prostředkem, který ji usmrtil.

Zvlášt' zajímavým romanetem je *Newtonův mozek* (Lumír 1877), kde autor líčí záhadný přístroj, který letí vesmírem větší rychlostí než světelný paprsek a tímto způsobem cestující mají možnost vrátit se do minulosti, do dějin svého národa. Tímto romanetem se Arbes přiblížil Nerudovým *Písniím kosmickým* a Vrchlického sbírce *Duch a svět*. V letech devadesátých napsal Arbes další rozsáhlejší romaneto s utopickým námětem, blízkým *Newtonovu mozku*: *Poslední dnové lidstva* (1895), v němž konfrontuje čtyřerý postoj k životu: barokní náboženskou víru, osvícenský racionalismus, přírodovědecký pozitivismus 19. století a dekadentní nihilismus.

Velká působivost romanet a oblíba již se těšila u čtenářů dají se vysvětlit několika důvody. V čase jejich vzniku a prvního uveřejnění v letech sedmdesátých přispěla k mimořádnému čtenářskému zájmu už sama volba pražského prostředí, s jeho paláci, chrámy a temnými světničkami v "podzámčí", tím více, že česká próza žila do té doby převážně látkami vesnickými.

V romanetech upoutávala pozornost jistě i svérázná psychologická charakteristika – v české próze zatím neznámá – výjimečných postav, na hranici patologičnosti. Romaneta upoutávala čtenáře i svým nevelkým rozsahem – bylo možno je přečíst jedním dechem, za jediný večer.

Zvlášt' zajímavé jsou v Arbesových romanetech i *postavy*, které jsou označené zpravidla už v titulu (*Svatý Xaverius, Sivooký démon, Zázračná madona, Akrobati, Kandidati existence, Ukřižovaná, Lotr Golo*). Fiktivní postavy jsou zprvu v ostrém kontrastu vůči titulu, pak ale postupně vstupují do významového pole, které vyplývá z názvu díla a přiřazují se k obyčejnému životu.

Postavy romanet jsou většinou osoby bídné, které znají existenční závislost a nesvobodu a usilují o odstranění svých pout. K nejzajímavějším postavám patří přímý vypravěč. V různých případech má množství rysů a příznaků toho druhu, nejméně v *Sivookém démonu* a nejvíce v *Kandidátech existence*. Přímý vypravěč si podřizuje všechny postavy romaneta tím, že jeho prostřednictvím (ve vzpomínkách, při setkání atp.) a za jeho účasti se vynořují úseky osobních příběhů hrdin. Podobně jak Neruda v *Arabeskách* učinil Arbes úlohu vypravěče v první osobě charakteristickým rysem svého romaneta. Zatímco u Nerudy se osobní vypravěč často uplatňoval ve stylizaci staršího člověka vypravujícího o lidech a zážitcích z času svého dětství a mladosti, byl Arbesův vypravěč ideově i tematicky aktualizován. Autor mu vtiskl podobu Pražana znalého chudoby, existenční nezakotvenosti a sociálních socialistických teorií, s nimiž sympatizuje.

Arbesovo pojetí vypravěčské funkce a stylizace vypravěčovy řeči utváří v romanetu všudypřítomné nápětí, nejistotu, atmosféru dohady a hledání.

Na krystalizaci romaneta měla rozhodný vliv literární inspirace z díla Edgara Alana Poea. Jak se tomu sám často přiznal, Arbes učil se u H. de Balzaca a zvláště u E. A. Poea, v jehož básni *Havran* poznal mnohoznačnost slova v různém kontextu. Tento autor byl stejně jako Neruda básníkem a povídkářem

současně. Arbesa upoutávalo na Poeovi obzvláště silně polarita "ohnivé a smělé fantazie" a "neobyčejně bystrého analyzujícího rozumu". Arbesova romaneta jsou teda jedním ze spojovacích článků mezi "vysvětlěným nadpřirozenem" osvícenského století 18. a moderní "science fiction". Arbesovská fantastika má své kořeny v minulosti a pokračování v budoucnosti.

Zvláštní kategorie Arbesových romanet tvoří řada romanet se *sociálním námětem*, kde se uplatňuje zpravidla motiv nadaného jedince, utlačovaného nespravedlivými poměry, které z něho dělají pouhého *kandidáta* existence. Jsou to romaneta *Šílený Job* (Česká včela 1879), *Advokát chudásů* (Ruch 1881) a *Lotr Golo* (Květy 1886), který nám vypravuje osud nadaného herce, jenž musí zmarnit svůj talent před provinciálním publikem, neschopným pochopit jeho ambice.

Mezi jeho nejnápínavější romaneta patří *Ethiopská lilie* (Lumír 1879). Mladý pražský učitel objevuje vlastními výpočty novou hvězdu, novou oběžnici, ale výpočty se mu někde ztratí a zmizí. Konečně se ta zázračná ztráta vysvětluje přirozeně: učitel si dělal výpočty na listu herbáře, na kterém připevnil vzácnou rostlinu, ethiopskou lilii a ta mu zničila spisy.

Romaneto je nejtypičtější složkou Arbesova díla a je divné, že autor nebyl plně oceněn, tak jak si stěžoval v roce 1927 jeden z českých badatelů dějin literatury: "Jak je možno, že autor tak geniální, vytvořivši svůj svět zvláštní osobité imaginace, postav originálních, podivných a složitých, příběhů překvapivě kombinovaných, děsivých a sugestivních, vrazených v rámce bizarních, vyhledaných koutů staré Prahy, nejraději Smíchova, rodiště Arbesova, není jmenován na jednom z předních míst české literatury? Proč nepronikl za hranice jako čelný reprezentant?" Příčiny této situace musíme hledat v tom, že "Arbes přicházel v českém prostředí se vším brzy. Byl socialistou před socialismem, byl realistou před realismem, napsal *Newtonův mozek* před *Welsovým Strojem času*, psychologii vojny dříve, než jsme poznali Tolstého *Vojnu a mír*, sdílel osud všech iniciátorů v malém prostředí, kde je vše drobného formátu a kde není důvěry v zdatnost bližního."

Arbesova romaneta se těšila velké oblibě a na ně navazovali i další spisovatelé pražští, z nichž nejvýznamnější i nejznámější byl Franz Kafka, který získal světovou slávu snad i proto, že psal jazykem o značně širší světové publicitě. Rozbor Kafkova díla ukazuje, že Kafka pravděpodobně četl Arbesa a český autor měl na něho značný vliv. Tak např. závěrečná scéna popravy v *Procesu* vykazuje překvapivé shody se scénou utracení psa v *Dáblu na skřípci* a chrámová scéna téhož románu je obdobou chrámových scén ve *Svatém Xaveriovi*.

Romány

Jakub Arbes se pokusil také o sociální román. Už v roce 1878 psal *Kandidáty existence*, dílo, které nepatří mezi Arbesova nejlepší a čtenářsky nejžádanější. Upoutávají však svou myšlenkovou výbojností a tím, že předznamenávají jeho

pravdivé sociální romány. První náčrtek *Kandidátů existence* datuje z roku 1866 a autor si dost dlouho hledal cestu k vyjádření a sestavení tohoto díla. Autor líčí v románu skupinu mladých idealistů, přívrženců utopického socialismu, z nichž jeden se stane majitelem průmyslového podniku a dovoluje svému příteli vyzkoušet socialistické reformy ve svém podniku. Pokus troskotá, protože bývalý entuziastický přívrženec utopického socialismu byl už příslušníkem jiné společenské třídy a zajímaly ho více jeho osobní příjmy než úspěch sociálních reforem. Právě při psání tohoto díla byl Arbes propuštěn z místa redaktora a výpověď z Národních listů ho utvrdila v přesvědčení, že ze všech "kandidátů existence", počínaje českým národem a konče dělnictvem, je na tom nejhůř český spisovatel. Velikost Arbesova a jeho myšlenkova průbojnost v české próze tkvěla v tom, že při zaměření na postavu spisovatele a jeho společenské postavení i poslání zdůraznil sociální problematiku v jejím narůstajícím rozsahu.

Postava Pavla Smidarského a také ideová stavba romaneta jsou koncipovány tak, aby vynikla negace bídy, aby byla oslavena odvážná mysl, činnost a reformátorství. Arbesovo romaneto je soustředěno nejen na zobrazování poměrů a okolností, ale na osobnosti, které se jimi prodírají s touhou pochopit je a změnit.

Současně s *Kandidáty existence* začínal se Arbes zabývat i jinými prozaickými útvary, v nichž se snažil co nejpřesněji líčit soudobou společnost, jako například v románu *Moderní upíří* (Světazor 1879). Arbes označil své nové dílo ne jako romaneto, nýbrž "povídku z pražského zátiší" (1882), posléze pak jako "obraz obchodního života pražského". Kompozičně jsou *Moderní upíří* velmi blízcí *Kandidátům existence* a svou základní myšlenkou tvoří přímo protějšek a doplněk k nim. V nich usiloval autor aktivizovat čtenáře komentářem neosobního vyprávěče a koncipoval konec vyprávění jako výzvu veřejnému mínění. Zatímco v *Kandidátech existence* snažil se Arbes ukázat výsledky uplatnění utopických teorií socialistických reforem, v *Moderních upířích* představoval praktické fungování kapitalistického národního hospodářství, které si klade za účel obohacení jedince bezohledným vykořisťováním, dokonce i za pomoci podvodu.

Zajímavá je v obou románech úvaha o práci jako o podmínce lidské existence a zdroji společenského bohatství ale i sociální nerovnosti. Tak v *Kandidátech existence* mluví o skrytých "duševních zápasech" lidí, "jež dychtíce po zaměstnání, jsou z těch neb oněch příčin odsouzeni k nečinnosti", ale později vidíme, že autorovi nejde o zaměstnání, nýbrž o práci, ke které člověk cítí schopnosti. Mluví se o lidech, "kteří jsou z těch neb oněch příčin odsouzeni k nečinnosti, dychtí a touží po práci, ke kteréž domnívají se míti schopnosti".

Kandidáti existence se těšili zvláštnímu ohlasu ve veřejnosti, ale jejich přijetí bylo poznamenáno skutečností, že mezi časopiseckým a knižním uveřejněním díla uplynulo téměř deset let (Lumír 1878 – Knihovna ilustrovaných románů 1886). V tomto mezidobí, populární Arbes z let sedmdesátých stal se uznávanou autoritou kroužků mladých literátů a umělců.

Počátkem osmdesátých let dostal Arbes nabídku napsat "zajímavý a napínavý román v duchu sociálním" pro české dělníky v Americe. Brzy po

vydání *Kandidátů existence* začal psát velký román ze života pražského dělnictva a v tomto směru byl do nějaké míry pod vlivem francouzského spisovatele Emila Zoly. První román s námětem ze života pražských dělníků je *Štrajchpuhlíci* (1883 a v časopisném vydání *Epikurejci*, Květy 1880).

Název *Štrajchpuhlíci* pochází z něm. *streichen* "natírat" a z názvu druhu psa, *puhlík*, který se pokorně plazí za svým pánem; původně tak byly označovány děti, které třely tiskářům barvy, později se toho slova užívalo potupně o tiskářských dělnících. U Arbesa mělo to vyznět jako hrdé označení dělnické uvědomělosti a síly.

Arbes zobrazuje v tomto románu českou společnost r. 1824, v období manufaktury v začátcích kapitalismu, před nástupem drobného měšťactva a v době vzniku dělnické třídy. Arbes líčí smutnou, dusnou atmosféru ještě od začátku románu, kde se zdá, že přírodní ovzduší je také v souladu s náladou námětu:

"Pomřívá... Sotva viditelné mrazivé atomky poletují ve vzduchu. Prudký, vířivý vítr rozvívá je do všech úhlů světa a jenom občas žene je tím neb oním směrem. (...) Oblouha jest jednotvárně šedá; nikde ani mračku, ni jasnějšího obláčku, tím méně nějakého místečka, kterým by pronikal byť sebebledší azur ovzduší."

Společenskou nádejí Arbesovou jsou dělníci, textiláci, tiskaři kartonů. Jsou blízko drobnému živnostenskému měšťanstvu, ale jasně odděleni od kapitalistických boháčů, od továrníků. Dělnictvo vystupuje s přirozeným sebevědomím, protože továrníci jsou závislí i na jeho pracovní libovůli, dokud je málo dělníků. Sobectví továrníků a jejich touha po nejvyšším zisku obloudí i vzdělaného čestného představitele a vůdce dělníků, továrníkova bratra. Jeho sociální utopičnost se podobá utopickému socialismu *Kandidátů existence*. Dělnický představitel *Štrajchpuhlíků* je jiného typu. V *Štrajchpuhlících* se konfrontují osudy a názory dvou bratrů nevlastních, zákonného a nezákonného syna továrníka. Tím chtěl snad Arbes odpovědět na otázky naturalistického determinismu Zolova, zdali o člověku rozhoduje původ či výchova prostředím. Arbes snad chtěl dále vyvíjet motiv dvou nevlastních bratrů, který byl v módě v raném sociálním románu 19. století. Motiv se zase objevuje v *Mesiáši* a v *Barikádnicích*, kde stojí vedle sebe a proti sobě bratři nebo přátelé spolubojovníci a zároveň protichůdci. *Štrajchpuhlíci* zůstali nejvýznamnějším Arbesovým sociálním románem, je to svérázné myslitelské a umělecké dílo.

Soudobí recenzenti chválili Arbesa, přijímali román jako vypracovaný útvar s nespornou hodnotou, viděli budoucnost autora zejména v románu. Např. ve své stati ve *Světově* (1884), tvrdil F. Chaloupka, že *Štrajchpuhlíci* jsou prózou, která by po dokončení mohla patřit k autorovým nejlepším.

Druhý velký sociální román z řady tzv. mravokárných románků je *Mesiáš* (1883), kde autor vypravuje osudy účastníka revoluce roku 1848, který žilje několik desetiletí v cizině, po čemž se vrátí do Prahy, aby se dozvěděl co se stalo v jeho městě za těchto let. Hrdina je zklamán tím, co nachází a změnami, které se udaly, což poskytuje autorovi příležitost ostře kritizovat soudobou českou společnost.

Ke konci osmdesátých let podařilo se Arbesovi vytvořit velký sociální román ve stylu zolovském. Je to *Anděl míru* (Národní listy 1889, knižně 1890), k němuž dala mu podnět k napsání a k pojmenování smrt "posledního Arbesa", třetího

syna Arbesa, Edgara, a pomník Anděla míru od přítele sochaře Josefa Strachovského, darovaný Arbesovi a postavený po pohřbu Edgarově na rodinném hrobě Arbesů.

Anděl míru zajímá zvláštní místo v tvorbě Arbesově. Autor líčí zaostalou pošumavskou vesnici pohraniční, jakou znal Arbes ze svých každoročních zájezdů z Prahy přes Plzeň do Bavor. Tuto ves ovládá typický vesnický boháč, tupý a nevzdělaný člověk ale schytralý a podlý, pokud jde o jeho vlastní prospěch. Podle Arbesovy ironie vládne tady "anděl míru" a ubohý inteligentský "anarchista" vpravdě utopistický sociální reformátor je před ním nemocný. Náhodou několik vesničanů zbohatne účastí v cizí loterii, což způsobí rychlý převrat a mravní rozvrat vesnice. Socialistickému utopistovi se nepodaří zbudovat družstevní továrnu na zpracování dříví (rozeznáváme tady zase motiv z *Kandidátů existence*). Továrnu za to buduje soukromý kapitalista, který se obohatil na rozvratu obce a sociální mesiáš utíká do ciziny. Starý utiskovatel obce hyne při svých milostných dobrodružstvích. *Anděl míru* je poslední velký román sociálního zabarvení v Arbesově tvorbě. Byl příznivě přijat kritikou a literární vědou právě proto, že líčí skutečné anebo věryhodné příběhy a postavy, ve dívá se na život realisticky, jak o něm soudil Neruda, když kritizoval své vrstevníky, za to, že se bojí pravdy: "Ten věčný náš strach před realismem, před pravdou ! To věčné vyhledávání poesie jinde než ve skutečnosti ! To stálé, ovšem z tisícerych příčin vycházející vyhýbání se skutečnému životu, ten záchvěv, ukáže-li nám smělý romanciér jen pravdivé zrcadlo své ! A Arbes líčí jen a jen pravdu, byť i v rouše nejfantastičtějších. On nekreslí lidi co opice andělů, nýbrž co lidé se všemi bolestmi i radostmi jich, s přednostmi i vědomím, s velikými snahami i velkým zklamáním – jakž už v životě bývá" (Humoristické listy, 1879).

Vě své románové tvorbě snažil se Arbes zachytit změny, ke kterým došlo na venkově i v městech v důsledku rozvoje kapitalistické výroby i s jejími krizemi a rovněž všimnout si zblízka továrního dělnictva. Rozvoj a uplatnění novějšího způsobu života, značný společenský ruch, vzrušený život politický, nové sociální proudy a myšlenky poskytovaly hojně námětů a odrážely se v Arbesových dílech. Jeho literární tvorba podává monohostranný obraz českého života tohoto období.

Psychologické studie a črty

Arbes rozvíjel bohatou novinářskou činnost, jejíž výsledky byly četné popularizační beletristické a odborné články. Napsal řadu fejetonů, v nichž shromáždřoval všelijaké kuriozity z nejrůznějších oblastí života, a četné práce z dějin českého divadla.

Mezi jeho nejvýznamnější práce v této oblasti patří historické črty o Macchiavellim, o Mirabeauovi, aj. Arbes vydal své studie v několika cyklech jako: *Z duševní dílny básníků* (1915), *Záhadné povahy* (1909) a *Nesmrtelní*

pijáci (1906). Jsou to práce věnované nejčelnějším spisovatelům daného období (E. A. Poe, V. Hugo, E. Zola, Ch. Dickens, I. Turgeněv, H. de Balzac aj).

Nejcennější jsou ale studie z dějin české literatury a českého literárního života. Nejvíce pozornosti věnoval K. H. Máchovi, o němž napsal četné studie do různých časopisů.

Jak říkal Neruda, Arbes "nepotřeboval několik desítek let, by sobě získal uznání". Za své zásluhy byl r. 1901 jmenován řadným členem České akademie věd a umění.

Závěrem Arbese můžeme charakterizovat jeho vlastními slovy, jimiž začal jedno ze svých romanet: "Nechť mně časem svým soudí kdokoli způsobem jakýmkoli, nechť mě podceňuje nebo přeceňuje, tolik jest jisto, že ani nejzaujatější odpůrce můj nebude moci popřítí smutné slávy, že náležím mezi evropské kuriozity". Jak plným pravem psal Neruda ve výše citované stati "Arbes je v drobné novelistické črtě i v rozvedeném románu vždy zcela svůj, nenapodobí nikde a nemá ve svém žánru rovného sobě ani u nás ani jinde".

BIBLIOGRAFIE:

Buriánek, Fr., Česká literatura od 90. let XIX. století do roku 1945, Praha s. a.

Idem, Česká literatura 20. století (od moderny devadesátých let do současnosti), Praha, 1968

Čeští spisovatelé 19. a počátku 20 století, Praha 1973

Dějiny české literatury. III. Literatura druhé poloviny devatenátého století, Praha 1961.

Janáčková, Jaroslava, Arbesovo romaneto. Z poetiky české prózy, Praha 1975

Mukařovský, J., Studie z estetiky, Praha 1966

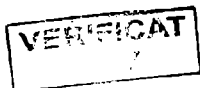
Novák, Arne, Dějiny českého písemnictví, Praha 1946

Slovník literárních směrů a skupin, Praha 1983

O B S A H

Vítězslav Hálek	2
Karolina Světlá	19
Jan Neruda	32
Svatopluk Čech	62
Jaroslav Vrchlický	78
Josef Václav Sládek	103
Jakub Arbes	112

**Tiparul s-a executat sub c-da nr. 385/1997,
la Tipografia Editurii Universității din București**

**DATA.
RESTITUIRII**

10 IAN. 2002

10 IAN. 2002		

**BIBLIOTECA CENTRALA
UNIVERSITARA „CAROL I”**

DE SPIRITU ET ANIMA

ISBN - 973 - 575 - 179 - 8

Lei 8600